Аманмухаммет Непес.

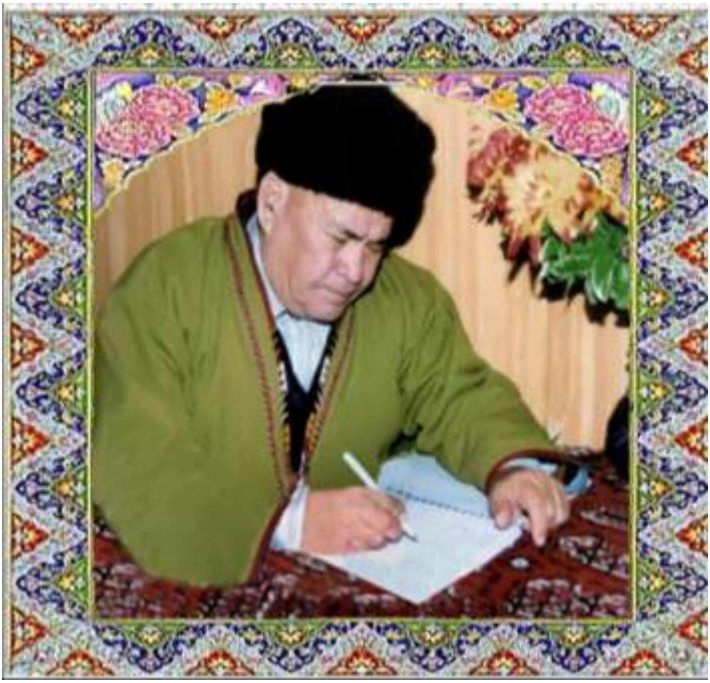

ҮМҮР ЭСЕН

2016

Үмүр ага халыпасы Эдрек Атаҗан билен.

Белли мирасгәр,филология ылымларының кандидаты, Түркменистаның халк мугаллымы,озалкы СССР-иң Дөвлет байрагының, ”Хормат нышаны”,”Октябр Революсясы” орденлериң эеси Үмүр эсениң битирен ишлериниң,халка гоян мирасының долы болмадык санавы ашакдакылардан ыба-рат.

Макалалар топлумы җеми-18000,шол санда;

-гушлар хакында-350,

-мөҗеклер хакында-400,

-итлер хакында-450,

-түркмен тагамлары хакында-465,

-ятдан чыкып барян сөзлер хакында-500,

-түркмен тебипчилиги-548,

-поваятлар -900,

-адам атларының гелип чыкышы ве лакамлар хакында-8000,

-Гарагум чөлүнде гуйы атларының дөрейиш тарыхы барада-6212 саны макалалары бар.

Йыгнан накыллардыр-маталларының саны-25 мүңе етйәр.

Музейинде бар болан экспонатларың саны-40 мүңе етйәр.

Дөреден музейлери шу ашакдакылардан ыбарат:

-Мары велаят билим мирасхана-музейи,

-Магтымгулы адындакы Түркмен дөвлет университетиниң тарых факултетиниң музейи,

-Чеперчилик Академиясының музейи,

-Медениет институдының музейи,

-Марының кичи харбы ишгәрлери тайярлаян мекдебинде ачылан музейи,

-Молла Төре ахуның музейи,

-илкинҗи түркмен дипломаты,язызҗы Гылыч Кулының музейи,

-шахыр Италмаз Нурының музейи,

-язызҗы Ашыр Назарың музейи,

-Әрсары бабаның музейи,

-шахыр Пыхы Таганың музейи.

Үмүр аганың дүрли ерлерде эден чыкышларының саны-1872.Хер чыкышы ортача 30-40 минут,иң узак чыкышы 6 сагат 30 минут.Ол улы ве кичи Гарлының,Нобат багшының, Өденяз Нобатың, Хан Акының ве онуң оглы Гулбабаның, Язгелди Куввадың, Гирман багшының,Пашагулы Гирманың, Өвезгелди Велмәммедиң, Сувхан Хожҗагулының,Анна Бабаҗаның, Италмаз Нурының,Гылыч Кулының,Акы Баймырадың, Ата Көпекмергениң,Помма Нурбердиниң,Гурбандурды Гурбансәхедиң ве ене енелериң догдук обаларындакы дабараларыны гечирмеклиги гурнады.

Халыпасы эдрек Атаҗана 9 саны ятлама китабы,

Гелди Векиле чөл гуйылары барада ики китабы,

Иниси Алламырат эсене “Профессор Мәти Көсәев” атлы китабы,

Алым аграном Тиркиш Мүлкә “Түркмен йигитлери Кубада” атлы китабы яздырды.

Овганыстанда,Эйранда,Азербейҗанда,Беларусда,Украинада,Грузияда, Өзбегистанда,Россия юртларында болуп, түркмен дурмушы,менениети,Эдебият ве сунгаты,бай мирасымыз барада чыкышлар топлумыны этди.

Ол озалкы СССР-иң Дөвлет байрагыны аланда, байрагың:

-он мүң манадыны етим чагалар өйүне,

-он мүң манадыны чагалар өйүне,

-он мүң манадыны гаррылар өйүне,

-он мүң манадыны Мары област Магтымгулы җемгиетине,

-отуз мүң манадыны раёнларда медениети ве сунгаты өсдүрмеклиге пайлады.Байрагың мөчбери шол дөврүң хасабы билен өрән көп пул,оңа 10 –дан говрак еңил машын алса болҗаклыгы чак эдилйәрди..

Хатам Тая меңзеш бейле сахылыгы диңе Үмүр ага эдип билҗекди...

Бу китапчада Үмүр агамыз барада дүрли адамларың ятламалары гысгалдылан гөрнүшде гетирилди.Ол бир дүйпсиз умман,нәче гүррүң этсең эдип отурмалы адам.

"Хамыр ужундан петир" хөкмүнде гетирилен бу язгылары Сизе етирмек билен, бу бейик ынсан хакдакы говы ятламалар языл ибержек адамлара гарашяндыгымызы ныгтамакчы боляры с.

ИЛ ОГЛЫ

Сегсенинжи йылларың башларыды өйүдйән, ялңышмаян болсам шейле. Мәнебаба пириң арамгәхине бардык велин, "Сиз шу ерден чалт гидиң!" диййип, бизи гара машына салып алып гайтдылар. Ёлда, мирасгәр Үмүр эсен ёлагчының эркеги ялы, гидип барярка нәмедир бир зат чейнейәрди. Ол машының гапдал айнасындан серетди-де:

-Дурналар баряр! – диййип, чейнемесини гойды: -Ата Көпекмерген бир гүн маңа: "Дурнаң дашлыгыны дилдим велин, ичинден хер түйсли өвүшгин берип дуран даш чыкды. Оны бир җөхит гөрүп "О-хов, Көпегиң оглы, муны нireden алдың? Бу даш үчин 12 эркек берейин" диййип ялбарды. Мен дашы башымдан айлап зыңдым-да "Сизе герек даш түркмене герек дәлми? диййдим" диййип гүррүң берди. Ол даш янардаг-вулкан атыланда алмаза өврүлип, дүрли өвүшгине эе боляр экени, онам гуртлар, дурналар чөплейәрлер. Ери геленде беллемели зат, дурналаң иң өңүндәкиси укламаяр, галанлары укуда учярмышлар. Диййҗек боляным гөвхер дашы ялы ядыгәрлиги башымыздан айладык, негәде бир зыярата барайсаңам яңкы ыздакы дурналар ялы укудакы адамлар бизиң ызымыза ит салып ковярлар-диййип, ол сесини кесди. Ахмет Халмырат дегишмә салан болуп:

-Үмүр ага, мен-ә сачымы сырдырып отыркамам уклап галайян – дийип йылгырды.

-Сен бир ылым уран адам, вагтында укламалы, йөне, учуп барян дурналаң шүввүлдысы ялы хор чекмели дәл – дийип, Үмүр ага Ахмедиң ятышыны ятладян ялы жогап берди.

-Үмүр ага, байгушың, чайкелиң бейнисини иен адам кемли боляр, дәлирейәр диййәрлер, шоң жаны бармыдыр? – дийип, Ахмет оңа чиңерилди.

-Айдылян болса жаны бардыр. Мумия ийсе дөвүкенжиги бежерип болянлыгыны гушларам билйәр ахырын. Биз халкымызың тарыхыны, гечмишини өвренмәге ымыклы япышмалы, ериң астыны-үстүни билйән, тебигатың дилине дүшунйән алым огланлар бизе дервайыс герек. Дагда магдан, чөлде-чөллүк мекдеплерини ачмалы. Кә ерде гүррүң берип,гүррүң берип нәче жаныгярсың вели, саңа сораг берйәни ёк, себәби, ылымлы адамлар азаляр. Вагты өлдүрмек үчин карт ойнамалы дәл ахыр. Бендесенде Пахыр шых диен бири болупдыр. Хачан гөрсең хасасыны сүйрәп, самрап йөрендир велин, йөне, сүйшүп йөрен ёл-ёдасыз чәгеликде дуран еринден: - “Шундан гитсең Хыва барып боляр” – дийип, такык ёлы гөркезип дурандыр. Хиндистандан Сарахса мерги кесели геленде Моллагылыч ахун адамларың йүзүндәки гам – гуссаны гөрүп ”Жан, Алла, илиме дерек мени ал, гой, олар абат галсын?” – дийип, дилег эден еринде өлүп галыпдыр, шондан соң кесел өкжәни гөтерипдир. ”Акыллы мени алмаз, акмага-да алдырман” дийлени, илиң ичинде зор адамлар бар. Шонуң үчин мыда-ма

дөредиҗилик гөзлегинде болмалы. ”Өйүң чарыгы чашыпдыр вели, инди иш өңе гитмез” дийип ятмалы дәл, ишлемели, ядасаң йүзүңи совук сува ювуп ишлемели. Җуда болмаса совук сува дүшмели. Мен йигрими йыл бәри эртирине совук сува дүшүп гелйәрин. Маңа зат боланок ахырын.

-Үмүр ага, Аманмухаммет гүл ялы оглан вели, гош-гы-пошгам язайяр-да! Бежерилмедик араба ялы гошгулары бар онуң? – дийип, Ахмет маңа гөзи билен Үмүри гөркезди.

-Вах, Ахмет җан, кәмиллиге бир гүнде етилмейәр ахыр

– дийип, Үмүр чалаҗа йылгырды .Ери геленде бел-лемели зат

– Аманмухаммедиң “Огуз ханың ызыны ызарлап” атлы макалалар топлумындан -“Ил ханың несиллери”, ”Амозонкалылар кимлер?” , “Геракл эпосы-Гылгамыш атлы түркмен эпосының гөчүрмеси” атлы бирнәче язгыларыны окап, американ индейлериниң аслы гелип чыкышларының Орта Азиялы түрки дилли миллетденлигини билдим. Оңа ынанҗагымы, ынанмаҗагымы билмән йөркәм, “Заман” газетинде, 2008-нжи йылың феврал айындакы 5-740-санында чыкан “Индейлериң аслы Азиялы” -атлы макала-да, түрки халклар билен индейлериң арасында умумы багланышыгың бардыгы, ики топарың ДНК-ларының меңзешлиги барада агзаляр, Җорҗ Вашингтон университетиниң профессоры Түкер Өздоган “Орта Азыяда ве Сибирде яшаян түрки халклар билен индейлериң ДНК-ларының нусгаларының дең гелйәнлигини” ылмы масла-хатда беллейәр. Айтҗак боляным, Аманмухаммедиң алт-

мышынҗы йылларда язан язгыларының хакыкатдыгыны хәзирки алымларың барлагларындан соң билип галдым. Белки, онуң беҗерилмедик араба меңзеш сетирлерине-де соң дүшүнерис...

-Үмүр ага, гадаганлык гиризилйән сөзлер барада нәме айдарсыңыз?

-Хава, Ахмет җан, түркменде гадаган дүшүнҗелерем бар." Сөз дашы оврадар, даш болмаса башы" диен пәхиме гөрә, ховп дөредйән сөзлериң адатдан дашары гүйҗүне ынанмалы. Халкың арасында ол сөзлере гадаганлык гиризилйәр. Себәби аңырсында бетбагтлык горкусы ятыр. Ахмет җан, дүйнки сең дүйш ёргуды барадакы айданларың гаты догры. Өз өйүңе, өзүңе "ербетлиги, эрбет ёргуды" ырым этмек болмаяр. Оны говулыга ёрмалы. Себәби "Дүйши нәм-ә ёрсаң шолам болармыш" диен дүшүнҗе бар. Дүйши ёрян адам хошгылов, ак йүрек, гиң дүшүнҗели болса говы. Йөне, сөзүң адатдан дашары гүйҗи дили-көңли яманың элине, дилине дүшмесин. Дүшәйсе велин, бейле ягдайда "гүнәни ит гөтерсин" дийип, дилег этмесең башга ёл галмаяр. Ягшы адама болса "Түвеле-ме" дийип голтгы берерсиң, вессалам...

-Языҗы "языҗы" адыны эне дилини сув ичен ялы билйәнлиги үчин гөтерйәр, шейле дәлми, Үмүр ага?

-Хава, хут шейле, Аманмухаммет җан! Шонуң үчинем "окувчыларың окув китапларыны редактирлемек меселесин-де языҗылары ише чекмели" дийип, мен кән кәкеледим. Мекдеп-де биз диңе бир окыҗылары етишдирмән, эйсем, гележекки языҗылары хем етишдирйәнлигимизи

ятдан чыкармалы дәлдирис. Языҗылык ёлы мекдеп партасындан башланяндыр.

Үмүр ага хер бир сорагы гиң дүшүндирмәге яданок. Онда аралык диен дүшүнҗе ёк. Дурмушы рухы тәмизлиги билен өлчейәр. Ил бәхбидине гезек геленде болса төвекгел, бар затдан гечйәр, достлукда вепалы, ишде галҗаң-хөвесли. Таңрының керемлидигине җаны-тени билен ынаняр. "Ынсаның хер бир эдйән ишиниң гөзбашында пәхим-пайхас болмалы, хыялыңы, максадыңы пикир элегинден гечирип, ише гиришмели, өмрүң гысга болса-да, гечмели мензилиң, этмели ишиң улудыр. Берлен өмрүңде эдил от ялы ловлап янмалы, хас догрусы, өмрүң манысы яшалан йылларда дәлде, эдилен, битирилен ишлер билен өлченилйәр" дийип дүшүнйәрди. Халкы, или үчин җаныны гайгырмаян, мыдама өйүне мыхман адам үчин эсасы байлык дөредеҗилик, достлук гатнашыкларыды. Ол, медениет-сунгат ишгәрлери билен йүрекдеш-лиги, хемише дидарлашып дурмагы халаян, олар барадакы гүррүңе бир башласа гутармаян, медениетиң, сунгатың "елуҗы" я-да "дил уҗы" бир зат дәлдигини, оңа икилик эдениң, оны өз бәхбидине уланмакчы боляның байнамаҗакдыгыны эдил йүзүне айдып билйән адамды. "Миллетиң аңыны, дәп-дессурыны, гечмишдәки шан-шөхрадыны, милли дуйгусыны, мертебесини ёкары чеперчилик усулы билен гөркезмәни башармалы, рухы байлыгы өзүмизе тарап өвүрмели, хер бир дөрэдилйән эсер адамың гурсагындакы дүвүнлери гуры сөзлер билен дәлде, "йүрек йылысы, достлук мәхри, еңил окалян чепер сөзлер билен чөзмели "дийййән адамды. Онуң тебигаты сөйүшини

айдып гутарар ялы дәлди. Бир гезек машын басып ёлда галан йыланы гөрүп мени саклады-да, машындан дүшүп, йыланы эляглыгына долап сазагың дүйбүне гөмди, ызындан доган окап йүзүне сылды. ”Инди йыланлары хем адамлар гырып уградылар” дийип, ол башыны яйкады. Шу ерде мениң ядыма бир вака дүшди.

2006-нҗи йылда “Ёмут гырлан” дийлен ере “ Дузлы оя “ 12-нҗи гезек зыярата бардык, садака бердик. Бизи гынандыран зат йылың ыгалсыз гелмеги зерарлы яз отлары гөгерип билмән гурап галыпдыр.Башга хич ерде от битмесе-де, бу ерде, “Дузоюң” япыларында иң бол задың бири чомуч болса-да, шолам япрагыны яйрадышына гурап галыпдыр. Бу ере, кейиклериң овлаклаян меканына гуракчылык өз ярамаз тәсирини етирипдир. Кейиклер иймит гөзлегинде, овлакларыны ташлап, узаклара гитмәге межбур болупдырлар.От болмаса о җанаверлерде сүйт хем болмаз экени. эне сүйдүнден ганмадык овлаҗыклар чалаҗан ягдайда ятырдылар, янына барсаң ериңден галмагада межаллары ёкды. Ёгсам, догандан дөрт сагатдан соң, олары тутып билҗек гуманың ёкды ахырын. Чалаҗан овлаҗыклары гөрениңде йүрегиң гыйылып, гөзүң яшдан доляр экени. Шонда Үмүр ага ”Гөр-ә,булары!” – дийип, гөзүниң яшыны сылды – Онсузам вагшы

адамлар тарапындан чөлүң безеги хасапланян кейиклер гырылып гутарып баряр ахырын-дийип, чыны билен аглапды.

Догруданам, яңы-якында-да, бу ерлерде кейиклер сүри-сүри гезердилер. Гарашсызлыгы аланымыздан соң адам-

лар “өңүмизден чыкҗак ёк” эдип, чөлүң ябаны хайванат дүнйәсине дийсең газаплы дарадылар. Инди сүри дәл , еке гезип йөрен кейиге хем душмак кын, хатда товшанларам гырлып гутарылды. Оларың ёк болуп гитме ховпы дөреди. Мунуң өзи адамларың тебигатың өңүндәки улы җенаяты ахырын...

-Үмүр ага, мен обамызың эпей адамларына ве оларың голай-голтумларына гаты небсим агыряр-дийип, Ахмет, мени пикиримден ачды: -Олаң бири әпет җай салды дийсең, бейлекиси ондан кем галмаҗак болуп ики гат, ене бири үч гат җай салып башладылар. Онсаң мең җайым гыйылан гыркылык, айырлан атагзы ялы ортада галыберди. Я-да менем, шәхер этеклериндәки тигирли, ыкманда дуканлар ялы бир җая гөчүп, буларың арасындан согрулып гидиберсемми-кәм?

-Ахмет җан,”бөлүнен бийз“ болмазлар. Белки, би, ачялаңач сычанларың ыкбалы биленем гызыкланҗак тапыланды-да, ёгсам, дили гысга болунян еримиз гыт дәлдир, хас догрусы хумай гушумыз учуп гидип баряндыр.

-Хумай диймек нәме? Бир гоңшым гызына шу ады дакып-дыр? – дийип, мен сорадым.

-Хумай, Омай, Май, Мая-чагаң гөбеги кесиленде энәниң ятгысы-чаганың ёлдашы айрыляр, шоңа “ хумай гушы учды” дийилйәр. Неслиң дүнйә инмегиниң башлангыҗы хумайдыр ягны багт гушудыр.

-Гаррылык басмарлаярмы, билмедим, соңкы дөвүрлер элиме галам аласым геленок! -дийип, Ахмет зейренди: -“Нәдип эсер язмалыдыгы” барадакы китабы нәдип язып болар-ка,Үмүр ага?

-Гаррадым диййәңми? Гаррылыгың дерманы диңе ишлемек. Бири гелҗек дийип вагтында гелмесе, мен-ә оңа гарашып отурамок-да, ишлейән, язян. Онсаңам, Софоклың 100 яшында “Эдип” трагедиясыны язаныны, Репиниңи, Айвазовскиниң 85 яшында иң оңат суратлары чекенини, Вердиниң 80 яшын-да опера дөреденини, Толстойың, Волтериң, Гиётәниң, Бернард Шоуның 80-90 яшларында аҗайып эсерлери дөредендиклерини билйәрсиң ахырын. Диймек, геп гаррылыкда дәл-де, ялталыкда. Тумшыгыңы асмана тутып хам – хыяла батмалы дәл-де, иргинсиз ишлемели, шейтсең, оңат затлар өз-өзүнден дөрәберйәр. Аҗал Аллаң иши, йөне ол якаңдан япышаянда-да, онуң билен яка тутуш, иң соңкы демиңе ченли гөреш, ишле..

Шол вагт мүнүп барян гара машынымыз сакланды, йөне, вагты билен бизден хабар тутан болмады. Үмүр ага, шол бир галҗаңлыгыны эдип, машының гапысыны ачмакчы болды, эмма ол ачылмады.

-Бу машының гапысы ичинден дәл, диңе дашындан ачыляр

– дийип, Ахмет сеслени.

-Нәме үчин, Ахмет җан? – дийип, Үмүр ага билесигелиҗилик билен оңа серетди.

-Нәме үчин-дә! – дийип, мен Ахмеде дерек җогап бердим: -Илки билен-ә, бу машына мейлетинлик билен мүнүлмейәр, бир мүнеңсеңем өз эркиңе дүшүлмейәр.

-Аманмухаммет җан, нәме үчин? Онда нәтмели болар?

-Отурарсың, гапыны ачып “Чык” диййәнчәлер, гөзүңи гаралдып...

-Эркинлигимизи элимизден алсалар болмаз-а...

Шол аралыкда машының гапысы дашындан ачылды-да: -Дүшүң чалтрак! – дийип, эпей пыяда сеслενди – Сүрүҗи сиз барада ятлатмадык боланда Ашгабатдан ызыңыза гайтмалы болардыңыз.

Биз, гөзенекли гара машындан дүшдик. Дүшен еримиз, Кака этрабының меркезинден үч-дөрт километр дашлыкдады. Үмүр ага ызымыза пыядалап гайтмагы теклип этди-де, бизиң разылыгымызы алман ёлсуз-ёдасыз ерден гөнүләп гайтды. Ол нәмедир бир затлары гөзлеен ялы аягының ашагына середип барярды, бизем онуң ызында.

-Яшулы өз гөвнүне осяр-да-дийип, Ахмет маңлай дерини сүпүрип, бир түммеҗигиң үстүне чөкди: -Ол йөремәни, гезмәни говы гөрйәр, мениң болса дуран ерим.

-Гөзлесең, гөр, нәмелере габат гелйәрсиң! – дийип,Үмүр ага гулп тарапындан дөвлен бир күйзе дөвүгини гөркезди.

-Кака этрабының мейданы шейле затлардан долы, онуң хайсы бирини йыгнажак! Вах, ызымыза машынлыжа гайтмалыдык.

-Ахмет жан, нәме, ядадыңмы?

-Ядадым, Үмүр ага.

-Ядама. Мен-ә гайта ”Шу ерден гөни достумызыңка мыхманчылыга гидели “ диййжек болуп дурдум.

-Оңа баржак болсаң еди километр йөремели ахырын.

-Пәхей, Ахмет жаның гайгы эдйән задыны! эркек үчин бейле ёллар нәмежик!

-Илки билен өе өзүмизи аталы, гитмели болса машынлы гидәерис.

Биз ёлумызы довам этдик.

Үмүр аганың болшы гаты геңди. Ёл угрунда гөзүне илен зат болса, жык-жык, томазак, сакыртга, кебелек диййжекми, йыланың гоңагы, пышдылың чанагы диййжекми алярда, херсиниң сакланян гапыржагына я-да дүвүнчегине атяр. Олары соң нәме эдйәр билемок, йөне мен өз гөрен задым барада айдып билжек. Гөзүңи йителдйәр – диййип, ол йыланың гонагыны кәте бир агзына атяр. Бир гезек ёлда машын басан йыланың абат ерлерини алып, гарныны дилип дузлады, дузы говы алышандан соң , эти оврадып ясы галайы гапыржага салды-да, ондан кәте бир чүммүк алып агзына атяр. Гуры агырының эми диййип. Отларың нәмә дерманлыгыны, хачан ве нәдип йыгнамалыдыгыны, нәхили уланмалыдыгыны хөвес

билен дүшүндирйәр. Онуң бу ягдайыны билйәним үчин, өңүмден бир үйтгешигрәк от чыкса я-да башга зат чыкса оңа гөркезйәрин ве дүшүндириш алярын. Шейле ягдайларда көпленч мен онуң йыгнаян затларыны гөтермәге көмеклешйәрдим. Ине, хәзирем шейле.

Биз, хашал отлы, яндак – йылгынлы шор ерден эп – эсли геченимизден соң өңүмизи, гуран яндакдыр – гамышларың арасындан тәзе чыкып гелйән гамыш токайлыгана бүренен улы зейкеш кесди. Мундан нәдип гечип болар-ка дийип яйданаып дуркак Үмүр ага:

-Бай, би-йә говы болайды. Ыссылап гелйәрдим – дийдиде, эшиклерини чыкарып элине алды. Райышы нире, сув акары нире билер ялы болмадык зейкешиң бир яндан аягы, эли билен яндакдыр гамышлары йыкышдырып ичине гирди. Аңры кенарда эшиклерини гоюп, ортадакы гамышлары агдарды-да, бир эли билен бурнуны тутуп, ики үч гезек сува чүмди: -Бай, мунуң хезилдигини! Сизем гелиң, сува дүшүң! – дийип, сесленди-де ол гулакларындан, бойнундан аслышан кереплери ховлукман айырды.

-Мен сувдан горкян! – дийип, Ахмет гаршы чыкды: -Бир гезек кичиҗик яба сува дүшенимде бирхили гидип барян, сувдакы гамышың көки элиме иләйди, шейдибем гарк болман сувдан чыкдым. Шодур-да шодур, сува гирмели болса дуран еримдир.

-Ахмет җан, гөр, ине, чуң дәл. Сув зордан билиме етйәр, горкма! – дийип, Үмүр ага гыгырды.

-Үмүр ага, горкмаз ялы дәл ахырын! Зейкеш йыландыр ябаны пишиклериң меканы...

-Җуда горксаң Аманмухаммет җаның элинден тутай! Ол батыр ве йүзмәге өкдедир.

Менде батырлыкдан нам – нышан ёкды. Бейле хапа – хашал токайлыкда йылана чакдырып алмытымы алыпдым, шонда-да нәме, батыр дийип дурсалар оны өдемек герекди ахырын. Гөзүми юмуп, дишими гысып, Ахмедиң өңүне дүшүп зейкеше гирмекден башга чәре галманды. Онсоңам, зейкешден гечсек индики йөремели ёлумыз гысгалярды.

Үмүр ага ёлбойы шахыр Чары Гурбангылыҗың, Помма Нурбердиниң, Ата Салыхың, Ата Көпекмергениң юбилей тойларыны гечирмек барада габат гелйән кынчылыкларыны ядаман гүррүң берди, Ахмеде "Мәне баба медени ядыгәрлигиң янында тәзе тапындыларың музейини" ачмагы, маңа болса "Гурлушык гураллары ве чиг маллары" барадакы шахсы музейи ачмагы табшырды. Догрусы, "Бор" дийсемем, мен-ә бейле затларың элимден гелмеҗегини анык билйәрдим. Олар ялы көп хысырдылы ишден башым чыкмаярды. Үмүр ага ялы гүнүң хер сагады такык белленип, гич агшам эден ве эдип билмедик ишлериң хасабатыны дүзүп билҗек дәлдим. Догрусы, Үмүриң бир гүнки битирйән ишлери маңа бир йылда башартҗак дәлди. Онуң билен көп йыллар дуз – эмек боланым үчин мен оны билйәрдим.

Биз Ахметлерде гүрлешип көп отурдык, гиҗе бир чене барянча ятмадык.

-Бай, шу гүн көп иш этдик-ов! – дийип, Үмүр ага ине, инди икинҗи гезек гайталады. эмма бир порсы зейкешден гирип гечдик дийәймесек башга бир битирен ишимизиң ёклугы аянды ахырын! Ондан башга нәме иш этдик-кәк!?

-Үмүр ага, сени сораг берип ядатдык өйүдйән?

Вагтам бир чене барды, ятайсак болмазмыка? – дийип, Ахмет дилленди.

-Мен-ә огланлар ядамок, сиз ятың, мен ене бирнеме ишле-җек...

Биз гиҗе сагат бирлерде еримизе гышардык . Үмүр ага болса япырлып язгысына башлады, хачан ятып хачан тураны-ны билен ёк, йөне кәте бир шилп – шилп эдип сува дүшйәни эшидилйәрди. Ол ятмаса бизем ятып билмейәрдик.

-Үмүр ага гаты тәсин адам! – дийип, дашары чыканымызда Ахмет дилленди: -Дөврүң үйтгемеги оңа хич хили тәсирини етирмейәр. Яшлыкда биз эдебиятың ышкына дүшүп, җүбимиз көр – көпүксиз, өйден – илден бизар, ыгар йөрердик, гараз, хер гүн бир эдебият мушдагың өйүнде җеделлешердик, гиҗе ятман даңы атарардык, эртеси ишлейән еримизде, кысса, шыгыр барада гүррүңимизи довам эдердик. Инди өңки давасыны эдйән затларымыз билен ишимиз ёк, асла оңа элимизем дегенок. Өңки аркайын-чылыкдан нам – нышан галмады дийсеңем болҗак.

Өңлер экленч үчин харс уряның үстүнден гүлердик, инди Үмүр ага ялы харс урмаяна геңиргенме билен середйәрис. Үмүр ага шол бизиң яшлыкдакы болшумыз ялы, диңе эде-

бият, сунгат, мирас барада пикирленйәр. Кәте “Әл-айт, мунуң өйи – өвзары бир бармыка? Машгаласы, экленҗи ядына дүшмейәрми-кә?” дийилйән гүррүңлери эшидйәрсиң.

-Догры, ол шейле адам. Хоҗалык аладасыны гелнэҗем оңа етиренок! Шейдип, гелнэҗем Үмүр аганың хич зады пикир эдмән аркайын ишлемеги үчин шерт дөредйәр.

Ол бейик мертебели зенан экени! – дийип, Ахмет сесленди:- Мениң үчин-ә, эҗем–ердәки Худайым болупды. Ол сөзүң гүйҗүне, гудратына говы дүшүнйән аялды. Онуң гепи – гүррүңи, мәхир – мылакаты, ыссы сөзлери нур сачар дурарды. Ол лаглы – гөвхер сусуп алян ялы, шейле якымлы сөзлери тапярды-да, сахылык билен маңа эчилйәрди. Онуң янына гелен суссупес, гарып гөвүн адамларың гөвни нурланып, йүзи ягтылып гидерди. Мен онуң сөзүне чоюнып яшар йөрердим. Хәзир оңа дерек Үмүр аганың өвүт – үндевлери, маслахатлары калбыма теселли берйәр. Ондан дурмушдакы әхли сорагларың җогапларыны алып билйәрин. Гөвнучөкгүн халда отурансың вели, Үмүр ага гелип, әхли зады ядыңдан чыкардяр... Какамың Анна күллек атлы егре досты боларды. Хәли-хәзирем тойда – томгуда обамызың адамлары мени гөренде “Бир гезек Халлов Угурлы билен Анна күллек...” дийип, тәсин дегишмели ваканы ятлап, гүлшүп хезил эдердилер. Үмүр ага өе гелсе-де шейле. Дүнйә аладалары ядыңдан чыкяр.

-Хавва, ол галҗаң, аладачыл адам, чөкен көңүллере теселли берйән сөзлери тапып билйәр.

-Шуны догры беллədиң – дийип, Ахмет аркама какды – Ол дийсең пәк йүрекли, тайсыз яткеш, үйтгешик зехинли . Онуң маңа өвреден затларам, эден ягшылыкларам санардан

көп.Яңы айдышым ялы гамлы гүнүм, тукат чагым хемише оны ятлаян. Ятлан чагымам сизиң шу гүнки гелшиңиз ялы ол пейда болайяр. Онуң билен гечен ёлларымы, җадылы сөзлерини ятланымда рухум тәзелениберйәр. Оглум дүнйәден гайданында хер хили тымсаллар, накыллар билен гайгыдан үнсүңи совуп билшини гөрендирин. Өзем,өйүнде гезип йөрендир вели, Какада бир телекечә, ер эесине көмек этмегими сорап җаң эдер. Мен ким? Хәкимлигиң я Арчынлыгың ишгәрими?! Ол иши битирип билмеҗегими билип дурандырам вели, хайыш эдйәр.

-Ёк,хайыш дәл, асыл, теклип эдйәр – диийип, мен Ахмедиң гүррүңине гошулдым: -Шейле ягдайлара менем көп гезек габат гелдим. Онуң шейле ишлери битирип бермек барадакы эден җаңларының саныны йитирдим, йөне, кимде болса бирине көмек этмели боланда йүз тутуп язан хатларының вели, саны – сажагы ёк. Оларың кәбирлери менде сакланяр. Ядыма дүшер, ол бир хатында шейле язяр: ”Салам Аман җан! Гургунмың? Сагалып гитдиңми? Менем мүлкде, оглуң Мухемметмырат билен яныма баран ериңде, январың бириниден бәри...Ине, гиҗе Мерет җан батгада пыядалап ызымдан барды. Сен эдил Гаратаевиң янына гиришимиз ялы–шол вагткы велаят полисия бөлүминиң башлыгы – йүзигайза төвекгелчилик билен Гурбан Тушың –велаят прокуроры – янына гир, Мерет җаны ызыңа тирке-де. Бу чын хайыш, саңа теклип. Асыл дост башына иш дүшенде эдиләймели эркеклик. Сен: ”Ёк, Мередиң оглы үчин Гурбаның янына диңе мен гирмели” диеңсоң хем, мен Гурбан билен җаңлашдым. ”Хош” дийди. Йөне, сен эртириң өзүнде, әхли дерди – дүвүнлеңңи бир гапдала гой-да, Мерет җан биле херекете гир. Шонда бизиң дост билен чейнешилен чөрегиң дузуны

хакла-дыгымыз бор. Гардашлык саламы билен Үмүр эсен 09.01.1996 й.” Ине, ол шейле адам, ёгсам яңкы Мерет дийлен адам билен бары ёгы ики гезек душушып – гөрүшипдик ахырын. Гөрениң Үмүр ага-да, ким болса тапавуды ёк, көмек дийип бараның юмшуны битирҗек болуп гаты азара галяр. Онда мүшгил зат ёк. Өзи етишмесе яңкы ялы маңа я саңа буйруп гойберйәр. Оны битирип билҗекми, билмеҗекми, аңына хем гетиренок. Гайтам: ”Сен битирерсиң!” дийип, ынам билен айдяр вели, шонуң угруна ылгасаң ишиң битәййәрем. Ол сени диңләп, өзүни диңлэдип билйән адам...

-Эҗемем шейле адамды – дийип, Ахмет сөзүми бөлди – Ол 59 яшында арадан чыкды. Өйде иг эгрип отуршына ”Оглум, гүррүң берсене!” дийип, мени диңләрди, гүнәли – гүнәсиз барада гүррүң гозгаланда ”Бендесиниң өңүнде гүнәси болмадыгың Худайың өңүнде языгы ёкдүр” диерди. Олам Үмүр ага ялы “аягының ашагында гарынҗа-да ынҗамаз” дийилйәнлерденди. Өзи чага ялы арассады,”Чага Гурхан ялыдыр” диерди. Бир сапар бизиң ховлымыза гапы-гапы сырып йөрен бир дивана-гедай гелди. Ол эҗемиң сөзлерини диңләп аглады. Шол душушык эсасында мен “Ыман сыры” атлы хекаямы яздым.

-Шейле ат билен бир китабың хем чыкды. Мен оны окадым. Онда ”Хер кимсәниң көңүл өйүнде хич хачан хич киме айтмаҗак, айдайын диенде-де дүшүндирип билмеҗек бир гизлин сыры бардыр. Ынсан баласыны бу паны дүнйәде яшадып йөренем шол сыр болмалы” дийилйәр, шол иман сырымы?

-Хавва! Хер бир адамда шейле бир гизлин сыр бар, оны диңе өзүң бирем Алла билйәр, шоңа "Иман сыры "дийилйәр. Маңа шол сыры аңламага кәбәм – энем медеткәр болды.

-Ахмет, Үмүр ага билен хачан танышып йөрсүң? Ол саңа "Түркмен халкының тас ятдан чыкараңкырлан халк дөреди-җилигиниң, фолкларының маңлайындан дөрән язы-җы" дийип баха кесйәр.

-Ол мени өтерәк махабатландыряр. Догры, яшлыгым-дан дилевар адамларың сөзлейшине хайран галардым. энем-атамың

диллери тәсинден йитиди. Достум, шахыр Гулдурды Сәхетдурды, языҗы Көмек Кулы билен халкың җанлы геплешигини, фолкларыны топламак меселесинде ишләп учранымда, Гулдурды маңа Үмүр аганың үйтгешик затлары язяндыгыны гүррүң берди. Мен онуң топлан язгыларыны хөвес билен окап башладым. Шондан бирнәче вагт гечениндeн соң, ол 1980-нҗи йыллар болса герек, Үмүр аганың өзи өе геләйди. Көне достлар ялы, шол гүнден бәри гатна-шып башладык. Икимиз "Мирас йитигиниң гөзлегин-де" атлы өзбашдак сапар гурап, обалара айланмага ,яшулы несиллер билен душушып, гүррүң, роваят, хекаят, тымсал, накыл язып йыгнамага башладык. Бу иши мен мөвсүмлейин бир затдыр өйтдүм, эмма ялңышан экеним. Үмүр акгам айт-мышлайын, мирасы өвренмек өмүрлик иш экени. Ол "Халк дөредиҗилигини өвренен адамың дилине гызыл чайыляр" диййәр вели, оңа ялан дийип билҗек тапылмаз. Икимизиң биле гечен ёлларымызың көпүси мени өз язан сөйгүли хекая-ларымың үстүнден элтди. Ики элиңи говшурып, нәме язҗа-

гыңы билмән отурансың вели, Үмүр акга душуп бир игесини сүртер, онсоң деррев галама япышарсың. Үмүр халыпаны Түркменистана танатмакда Гулдурдының орны ёкарыдыр. Ол “Едиген” атлы тәзе геплешиги дөредип, оңа болса илкинҗи гезек, батыргайлык билен Үмүр халыпамызы иле чыкарды ве улы согап иш эдип, түркмен халкының аң – дүшүнҗесиниң артмагына көмек этди. Халк өзүниң шейле зехинли, данышмент, сахаватлы оглуның бардыгына диңе шондан соң гөз етирди.

-Ахмет, бир йөнтемрәк сораг бермекчи вели, багышларсыңда. Бир ерде мен сениң адың хениз дүнйә инмәнкәң берилипдир диен гүррүңи эшитдим...

-Хавва, ол шейлерәк болмалы. Мен бир машгаланың он ики перзендиниң бири. Сырлы гүррүңлери, халк дөредиҗилиги өвренип йөремсоң, мен хемише өз говы гөрйән дең-душларымың янында нәхилидир бир тәсин зады гүррүң берип, хайран галдырмагы, бегендирмеги говы гөрйән. Шол санда өзүм хакдакы тәсин гүррүңи хем гурсагымда гөтерип йөрүн. Соранҗаң боламсоң, мен бир гүн эҗемден ”Нәме үчин маңа Ахмет дийип ат гойдуңыз? Инимиң ады Юсуп. Аслында вели, мең адым Юсуп болуп, инимиң ады Ахмет болмалы... ”Юсуп-Ахмет” дессаны онуң шаяды” дийип сорадым. эҗем шонда : ”Сен дүнйә инмезиң өң янында гоңшымыз Ханым биби гелди-де ”Агшам бир үйтгешик дүйш гөрдүм. Бир аксакгал баба яныма гелди-де: ”Сүлгүниң оглы болар. эртир тур-да барып айт, адына Ахмет гойсун” дийди-де, гөзүмден гайып болды өтәгитди. Мен саңа шол бабаның саргыдыны айтмага гелдим” дийди. Үч – дөрт гүнден соңам сен болдуң, адыңа-да

Ахмет гойдук. Адың дүйшде берилди, оглум” дийип җогап берди. Шондан бәрем мен адыма ээ болмага чалышяндырын.

-Ене бир сораг берҗек,онсоң яталы. Саңа ээзет берйән затлар бармы?

-Бар. Язҗак болуп язып билмейән затларым маңа ээзет берйәр. Бир зады келләңде, рухы дүнйәңде долы ишләп гечен ялысың вели, оны кагыза гечирип билмән көсенерсиң. Бир гүнем ил ятып ит укландан соң чола отагда оны язып гутарарсың. Шонда дүнйәң гиңәп гидер, ичиңден шатланарсың, бегенҗиңе хиңле-нерсиңем. Оңа болса сенден башга дүшүнҗек ёкдур.

-Сагҗа бол. Менем кәте шейле хала дүшйәрин, шонда хепделәп элиме галам аламок. Соң ол гечип гидйәр.

Белли языҗы Атаҗан Таган шейле беллейәр:”Мен Ахмет Халмырадың “Иман сыры” диен йыгындысыны бир демде окап чыкдым.Бизиң дережәмизде,говы языҗы.Көмек Кулының эсерлеринден леззет алшым ялы леззет алдым. Онуң хекеялары,хас бетерем,”Эдебият ве Сунгат”газетинде соңкы махалларда чап болян “дилсиз-агызсыз”,йөнтем хекаялары оканыңдан соң калбыңа ынҗалык берйәр.Сөзлери, сөзлемлери гөвнеҗай,вакалары инчелик билен беян этмеги башарян Ахмет,менде хәзиркисинденем гүйчли эсер язар диен умыт ояряр.Мен ол языҗыны хениз бир гезегем гөремок. Эмма,танамасамам,есерлеринден маны алшыма гөрә, Ахметде гедемлик,өзүне ёкары баха бермек ёкдур.Ол хакыка-тың тарапыны чалян,гөзеллиге дүшүнйән,оңа гуванмагы башарян өзпикирли адамдыр”дийип,ол язгыларының биринде белләп

гечипдир. Сен шоңа нәхили гараярсың?-дийип,мен Ахмеде йүзлендим.

–Менем Атаҗан Таганы танамаярын,йөне хекаяларыны улы хөвес билен окаярын.Олар тәсирли,ятда галыҗы, чепер-дийип,ол җогап берди.

–Эгер,маслахат билсең, инди яталы. Гиҗе бир чене барандыр.

Биз өе гирип, хенизем бир затлары язып отуран Үмүр аганың гапдалындан гечип, еримизде ятдык.

Эртеси нәче ир ояндым дийсемем, Үмүр ага эййәм хатына дүмтүнип отыр. Даш чыксам, Ахмедиң ховлусындакы аҗайып гүлэлеклер ягыш сувуна ювуныпдыр. Бир салымдан зүлпүн дарап, нурана Гүн хем гөрүнди.Мениң гүн догянча ятма хәсиеим ёкды вели, билмедим, Ахмедиң өйүниң рахатлыгымы, агшам рухы леззетден гананлыгым үчин көңлүм аркайынлашдымы, ятып галыпдырын. Ыз янымдан Ахмет хем даш чыкды-да, ховлудакы тут агаҗының ягыша ювулан япракларының бирини сынлап:

-Муңа серетсене, япрагың ичинде гүрсүлдәп дуран йүрек бар. Мунуң ичиниң дамарлары адам йүрегиниң дамарларына меңзеш.

Айтҗак боляным, йөнекейҗе бир япракдыр, йөне, онда акылсыза гөрүнмейән, акылла гөрүнйән сыр ятыр.

-Иман сыры ялыдыр, шейлеми?

-Эдил өзи. Үмүр акгам чиҗе ятдымыка бир? Язып биләйҗек язгыларымы, эдип биләйҗек ишлерими этмедигиме шу яшулыны-Үмүр акгамы гөрүп өкүнйәрин. Бир яныңдан хоҗалык, несил аладасы, бейлеки яныңдан дөредиҗилик аладасы, икисиниң арасында селпәп ядаярсың. Хал - ягдайың өсмеги эгниң билен галдырардан агыр экени. Ене бир зады айдайын, аз ийсең, аз ятсаң пикирленмек дуйгуң азыгы көпелер экени.

-"Бендеси сыласа аш берер,Худай сыласа яш берер" дийлени. Аллаң беренине шүкүр эдип отурдык, дуз-чөрек ийишдик, мылакатлылык ёлдашымыз болды, көңлүмиз яз ховасы ялы ачылды. Бир гиҗе-гүндизиң нәхили геченини билмедик.

Таңрыялкасын, Ахмет! Башга бир ере бараң вели, зерреҗе пурсадың асыра дөнйәр, туруп гайдаясың гелйәр. Үмүр ага "Бир шивесиз молла гөзлесең молласыз , кемсиз тагам гөзлесең ач, кемсиз гөзел гөзлесең саллах галарсыңыз" диййәр, шоңкы ялы, кемчиликсиз адам ёк. Рухы тагам вели, магнит ялы хеммәни дең дережеде өзүне чекйәр.

-Мыхманым болдуңыз , гиҗе рахат ятдым.

Таңрыялкасыны гайтам мен сизе айтмалы – дийип, Ахмет эгнимден гуҗакла-ды:-Мениң гүлден юмшак, гүнден нурана сөзүм, мәхрибан җаным сизиңкидир.

- "Иман сыры" атлы китабың башыны шейле сетирлер безейәр: "Сен аман бол дүнйәде" Бу бөлүми окап бир зат ядыма дүшди. Чагалыгымдан китап окаманы говы

гөрердим, кә гиҗе элимдәки китабың соңуна чыкҗак болуп эртире ченли окардым. Шейле гүнлериң биринде эҗем яныма гелип ”Оглум, ят инди, дәлирәрсиң” – дийип чыраны өчүрип гидер-ди, эмма аз салымдан чыраны якып китабы гутармасам ятып билмейәр-дим. Китап билен икичәклилик адамың, айратын хем яш неслиң рухыны тербилейәр, телевизор, газет, кино, радио -буларың хиҗиси китабың тербиечилик орнуны тутуп билмез.

-Догры пикир! – дийип, Ахмет разылашды. -А-на, Үмүр ага-да даш чыкды. Говы ятдыңызмы, акга!

-Гаты говы ятдым. Үч сагат укымы алдым. Шол маңа етерлик. Бе-е, Ахмет җан, Бу нәме? – дийип, Үмүр ага хаммамың гапысының агзына сөелен, йүзүнде бәш бармагың ызы галан гадымы бишен керпиҗи ерден галдырды: -Ине, тарыхда ыз галдыран педерлеримизден бизе гелип етен мирас. Мунуң яшы мүң йылдан аңырдадыр. Ахмет җан, сен муны маңа бер. Музейде гояр ялы.

-Үмүр ага, менем оны музейде гойҗакдым. Окувчыларың бири тапыпдырда хол гүн өе гетирип гитди.

-Я, Ахмет җан,сен булар ялы зады ене тапарсың-ла! Аманмухаммет җан, ханы машының ызкы гапырҗагыны ач, муны оңа аталы!

Мен бәш бармак ызлы керпиҗи машына атмаздан озал Ахмеде йүзленип,онуң пикирини билмекчи болдум.Себәби

ол гөв-нән ягдайында бу иши эдип билйәрдим. Башга бир тарапдан болса музее көне затлары йыгнамакда Үмүр аганың эрҗел-лигиниң бирҗе вакасы гүпбе ядыма дүшди. Шу ерде мен оны сизе гүррүң берейин... Музейини байлашдыр-макда ол талапкәр, ирмезек адамды. Хем гезйәрди хем көне затлары топлаярды. Мен онуң билен үлкәниң әхли ерине ики гезек айланып чыкыпдым. Соң бир гезек биз, Дештиң үсти билен, даг ёл – ёдаларыны ызарлап, Нохура, ондан Гаррыгала бардык. Гызыларбада геленимизде гиҗе сагат үче голай-лапды. Мениң сөвер достум, багшы Газак Гараның иниси Аннадурдының гапысыны какдык, эмма ол өйде ёк экени. Ондан башга бир танышымыңка бардык. Онуң ховлусы япык, каканың билен ачян ёк. Даяв даңылгы итем үрмән зат этмән бизиң болшумыза гызыкланып середйәр. Мен ахырым ховлудан ашып гирдим-де, гапыдыр, әпишгелери какып, өй эелерини оярдым. Хова совук болансоң өй эеси Аннагелди Учар айлы Биби дайза билен бир кичиҗик ток пеҗини араларына ерлешдирип, ёрган барыны япынып ятан экенлер. Бейле ягдайда, йүзүң гаты галың болаймаса мыхманчылыга бармалы хем дәл велин, бүтин үлкә айланып чыкан Үмүр ага икимизиң йүзүмиз пердели ялыды, хас-да Үмүр аганың йүзи галыңды. Ол ислән вагты ислән ерине гыпынчсыз барып билйән адамды, өзем мениң ховсалама: ”Хей, мунуң пикир эдйән задыны, бизиң барян еримизиң гойны биз үчин союлып гойлан-дыр” дийййәрди. Хакыкатданам мен шейле ягдайың җанлы шаяды. Үлкәниң хайсы күнҗегине барсаң бар, өзем ол төтәнликде болсун, баран еримизде сөвүш сойландыр я-да союлҗак болуп дурандыр.

Өй эелери бизи гөрүп, ёрганларыны үстлерине япынып дик отурдылар. Даражык җайда аягыңы эпмәге ер ёк диен

ялыды. Салам – хеликден соң мен Үмүр аганы өй эелерине танатдым.

-Биз бу адама гаты белет! Телеяйлымың үсти билен... Хә, Үмүр, бу гүнлер нәме билен мешгулланярсың? – дийип, Аннагелди ага сорады.

-Ай, бизиңки нәме, халкдан геп, музейде гояр ялы көне-күшүл зат йыгнамакдыр-да!

-Түркменде "Дөвлетлиниң оглы чөле чыкар чөп йыгнар, бидөвлетиң оглы болса иле чыкар геп йыгнар" диен айтгы болмалы...

-Шейлерәк айтгы бардыр, шонда-да нәме айбыңы гизләниң пейдасы ёк.

-Ай, хава-да – дийип, Аннагелди ага даяв гөвресини силкиндирип гүлди – Илчиликде хер хилиси болмалы, "Чага гарындан, чешме буруңдан чыкар" дийипдирлер.

-Дур-ла, дур-ла! Нәме дийдиң? Яңкыны яңадан гайтала! - Үмүр ага накылы кагыза гөчүрди: - Гөр, нәхили ажайып накыл! Муңа көшекли дүе берсеңем аз!

-Көшекли дүйәң болса гетирибер, мен саңа шейле накылларың мүңүсини айдып берейин! – дийип, гүррүңчилиге сувсан, кәризчи усса Аннагелди Учар гаража термосындан бир кәсе чай гуюп узатды. -"Гиң жайда дар отурар, дар жайда гиң отурары" болды меңки. Гөр-ә, бизиңкилериң тапян затларыны – дийип, Үмүр ага язмасыны довам этди.

-Гыш гүнүниң хожасы гурсун – дийипдирлер. Үмүр, сен хожа дәлсиң-ә?

-Ёк, мен гарахмет.

Мени багышла, гарыбың гышы узын, язы гысга болар экени. Кемине айдыпдыр-а" Гарыплык, гаррылык, өлүм үчүси, Билмен хайсы улы, хайсы кичиси" дийип. Гышда иңңәң гөзи ялы дешикден дүе ялы совук гирйәр. Одунмыз гутарды, шейдип оңңут эдйәрис.

-Дүшүнйән яшулы, йөне биз ялы гапы гезениң мүңде бир гапысы боляр-да. Нәдейин, шейдип, гарыплыкда айланып, мирасымызы йыгнаяс. Мунам бири этмели.

-Гарыплыкда дийсене...Бай болан болсаң оны эдип хем билмерсиң...Эҗем пахыр, Гызыларбатлы Голак ахуның аял доганы, айдарды: "Какамың түкениксиз байлыгы барды. Иймән-ичмән йыгнады, соңам өлүп гитди. Өлмезиниң өң яны "Әхли байлыгымы үйшүрип маңа көшк галдырың" дийип весет этди. Оңа бир овадан көшк салдырмакчы болдук, эмма агам Голак ахун:

"Адамлар,оны этмәлиң! Вагтың гечмеги билен парасатлы адамдыр өйдүп өңа сеҗде этмеклери мүмкин. Онуң болса байлыкдан башга билен зады ёк. Макул билсеңиз, ол серишдә метҗид салып, садака берелиң" дийипдир. Айт-җак боляным шейле адамларам бар Үмүр!Нан иймесеңем сачагы бир гайтар!

Той наның ики, яс наның бир дөвүлйәнини билйәнсиң-ә?

-Билйән, йөне ятладып дураның говы – дийип, ол дуз дадып, сачагы гайтарды -“Аз иен мелек, кән иен хеләк”, ”агыры ашдан, дава башдан” дийипдирлер. Онсоңам, түркмен хич махал сачагың башында айбогдашыны гурап отурян дәлдир. Нә вагт, не замана. Ол екедыз отурмалыдыр.

-Екедыз отурмалы диййәңде, өзүң язылып – яйрап ятырсың-ла?

-Бә, шун-а догры белледиң айт! Узак ёла ядапдырынмы, нәмеми,бирхили сүйнесим гелип дур! -Үмүр ага дикелип, еке дыз отурмалы болды.

- Еке дыз отуран болсаң яз, галамың ужҗы күтелйәнчә – дийип, Аннагелди ага хениз хич кимиң эшитмедик накылларыны бир яндан санап башлады велин, шол пурсатда мен иркилипдирин. Шу ерде бир зады белләсим гелйәр. эгер мен Үмүр ага билен гезен ерлеримде онуң иле гүррүң берйән, илден язып алян затларының болманда бир бөлегини язып алан болсам, өз дөредиҗилигим үчин гаты пейдалы сапак алҗакдыгыма инди дүшүнйәрдим. Ёгсам, хер баран еримизде ол ”Сенем булары белләп ал, яныңда мыдам Үмүр тапдырасы ёк” диййәрди. Мен инди ол затлара гаты өкүнйәрин, йөне инди гич. Хәзирки, сизе гүррүң берйән затларым хем ядымда сакланан гүррүңлердир вакалардан ыбарат...Хава, шол гиҗе Үмүр аганың хачан ятып тураныны билемок, йөне эртеси ир билен гөзүми ачсам, ол хенизем бир затлары язып отырды. Аннагелди ага болса чай сүзйәрди.

-Учар, мыхманларың -а , аягы дүшмеди! – дийип, алңасап гапыдан гирен Биби эҗе сесленди.

-Ол шейле болмалам. Булар йөне – мөне адамлар дәл ахырын.

-Нәхили адамлардыгыны билмедим вели, товук ятагың-а бошап галыпдыр. Йигрими докуз саныды..

-О нәхили бошапдыр? – дийип, Аннагелди өңки аркайынлыгы билен аялына серетди.

-Кетегиң келле ялы гулпуны дөвүп,товукларың барыны гөтерипдирлер...

-Бә, кейваны, шейле болайыпмы? Ол-а болмандыр, йөне шонда-да, мен буларың аягы дүшдүги хасап этҗек. Нәме үчин диениңде, дүе союп гетирип болмаян адамлар мыхманымыз болды. Мен шоңа бегенйәрин.

-Сен бегенсең беген, мен-ә шу яшыма ченли габат гелмедик товук огурлыгы барада гүррүң гозгаланда "Үмүриң мыхман болан гиҗеси "дийәйҗек!

-Болар, кейваны, түркменде "Токай отла ат газан" хем дийипдирлер....Үмүриң бизе бир "ат" гоюп гитдиги болар-да... Шейле дәлми? – дийип, Аннагелди ага сесленди.

-Хәй-й, гөр, бизиңкилериң тапян затларыны, түркмендә биз! – дийип, хич зат болмадык ялы Үмүр йылгыряр.

Дашары чыкып серетсек, хакыкатданам, ичи отуза якын товуклы кетек таңкырап ятыр, эл ялы гулп болса бейледе дөвүк..

-Биби дайза, бү-йә болмандыр! Товукларың бахасыны төлеҗек! – дийип, мен кисәме элими урдум.

-Ёк, ёк, гоявери, гуда аралыкда бейле зат болмаз – диййип, Биби дайза элини галгатды- Узаклы гиҗе Учар бир затлары гүррүң берди, Үмүр язды. Менем оларың гүррүң-лерине гулак асып, ымызганыпдырын. Ёгсам, диййсең сакды-рын хем вели...Улы илиң товугы алнанда, меңки дурярды. Би, көкукесилен ит хем үйрмән-дир. Диймек, огрылар дашдан гелен дәлдир...Вах, гынанян ерим, бирки санысыны союп, сизи нахарлайҗакдым-да...

-Саг бол, дайза, биз гыссаглы гитмели – диййип, мен машының ягыны, сувуны барлашдырдым. Уграмакчы болан-мызда, товук кетегиң гапдалында, агзының дөрт тарапы гоша гулплы, ичи сырчалы горкүйзә Үмүр аганың гөзи илди. Ол бир токга гызыл тапан ялы, бегенип, еңиллик билен машындан дүшди-де, барып күйзәни галдырды, эйлесине-бейлесине середип, дашыны эляглыгы билен сүпүрди.

-Гаты көне зат экени...Муны харламалы дәл ахырын... Музейде гояр ялы маңа берәйиң! "Биби еңңәниң, онуң янёл-дашы Аннагелди Учарың өйлеринде уланылан гадымы күйзе" диен язгы язып, гөрнүкли ерде ерлешдирерин. Шонда, сизиң адыңызы бүтин үлкәмиз, дашары юртлылар хем окарлар – диййди-де, Үмүр ага машының затдан долы гапырҗагының бир ерине күйзәни ерлеш-дирди.

-Ол-а болмаз! Бу эҗем пахырдан маңа галан еке ядыгәрлик – мирас. Җанымы берейин, оны дилеме! – диййип, Биби эҗе гелип күйзә япышды.

-Сиз муны дөверсиңиз! Чал тутяңыз диййсемем, не дүйәңиз бар, не гечиңиз. Муны алып гидейин.Юрды сөкүп, шейле күйзәни тапып билмән йөрдүм..

-Ёк,берип билҗек дәл! – диийип, Биби дайза күйзә япышярды, Үмүр ага онданам берк япышярды..

Биби дайза ялбарды, ялбарды, болмаҗагыны билип, ахырым аглады. Үмүр аганың бейдип, зорлап диен ялы бириниң задыны алҗак болшуна гахарым гелди-де, мен күйзәни машындан дүшүр-дим. эмма Үмүр ага оны ене машына атды. Бизиң болуп дуршумызы гөрүп дуран Аннагелди Учар мылакатлылык билен ара гошулды:

-Элиңе бир зат иленде шоны сакламак үчин акыл герек. Шейтана голтугыңдан ыссы ер берсең ишиң бейлеки атыза гечдиги биләй!... Шу күйзе гаты гадымы болмалы. Бибиниң эне тарапының үчүнҗи неслинден галан мирас, гөзүң гөрежи ялы сакланмалы зат. Йөне, биз инди гаррадык, онсоңам ызымызда булара эе чыкҗак несиллерем ёк..

-Өлинчәмә өзүм эе чыкарын, соңам нәме болса шол болсун! – диийип, Биби дайза гөзүниң яшыны сылды.

-Өленимизден соң бир нәкесиң элине дүшүп дөвүленден, хәзир эе чыкҗак адам-а берениң говы дәлмидир? Онсоңам, хов, мен-ә, Үмүриң тутанерлилигини гөрйәнде горкыберйән... Бирден музее герек диийип сени әкидиберсе нәдейин?! Яшымың соңунда кейванасыз галманмы? Говусы, бер, гой, алсын! Отуз товук билен гадымы күйзәмизи берип сыпсак, гайтам, гиденсоңлар той берели!...

Аннагелди аганың бу сөзи Биби дайзаны бирнеме говшатды. Гөни "берҗек дәл" диймесе-де ол гараз, сессиз разылашды. Үмүр аганы өзүнден рүстем гөрди өйүдйәрин....

Ине, шейдип, күйзе алнып гайдылды. Ол хәзир Үмүр аганың музейини безейән болмалы...

Булары аңымда айланымдан соң мен Ахметден зат соражак хем болман керпижи машына атдым. Барыбир ол машына атылмалыды. Ахмедиң янындан гайдып Душага барянчак,-ол ере совлуп гечилжегини мен айнада гөрен ялы билйәрдим- мен сизе Гызыларбатдан гайдышымыз баран ерлеримиз барада гүррүң берейин. Үмүр ёл бойы Арчманда, Бәхерденде, Мүрчеде сакланып, көп санлы танышларының халындан хабар алды, көмек герегине көмек этди, башармадыгыны ерли Геңешлиге барып хайыш этди. Арчманда меселем, матыр тиресинден Мәммет Векилиң, Бабахан Векилиң, шова тиресинден Шыхмырат ве Дурдымырат батырларың,сейдили тиресинден Атаныяз ханың сув дегирменлери барада маглумат топлады, оларың ерлешен ерлерине барып гөрди,Арчман сувуның Алагөз дүзлүгине 1902-нжи йылда Пүрли Сарының ёлбашчылыгында элтиленлигини белледи. Дешт обасының мекдебинде"Гөкрепе сөвеши ве марылылар, я-да Гажар Топаз ханы ятлап" диен гүррүңчилик гечирди.Оңа гаты көп чага, мугаллымлар ве оба адамлары йыгнандылар.Мен Үмүр ага "Гөкдепеде бейле чыкыш этмеклиге чекинмейәрмиң?" дийип соранымда ол: "Ай, халыпа, бу бир тарых, тарыхда болса бир хакыкат болмалы. Тарыхы маглуматлары ёймак бизе гелишйән дәлдир" дийип, чыкышына башлады.

Адамлар, 1879-нжи йылда генерал Лазерев 10610 эсгерден ыбарат гошун билен юрда гирди. Шейле пурсатда

Ахалдыр Марының ылалашыклы херекетлери, бирек-биреге көмеги хова ялы герекди. Шонда Нурберди хан Мара гелип, зерур гораныш чәрелерини гечирип башлаяр. Генерал 6 мүң эсгер, 16 топлы

1879-нжи йылда Ахала гелип етипдир. Гөкдепе галасы, ондан алты йыл өң Марыда гурлан Говшутхан галасы ялы үч хепде-де гурулыпдыр. Галаның гурлушыгына марылылар хрм гатнашыпдыр. Биринҗи Гөкдепе сөвеши 1879-нҗи йылың 28-нҗи августында болды. Шонда галаны горайҗылар 2000 адам, орслар 453 адам йитирдилер. Өленлериң арасында Ырберди ханың улы оглы Бердимырат хан, онуң марылы дайысы Гурбан хан дагы барды. Биринҗи сөвешде Нурберди ханың Марыдан 6 мүң атлыны Ахала тарап ураданлыгы барадакы хабары эшидип,генералың гаты ховсала дүшенлигиниң язгысы бар. Шол бир вагтда Нурберди хан Мара чапарлар ёллап, яраглы топарлары тайярлап, Гөрдепә ибермеклерини сораяр. Бу хайыш ерине етирилип. 4000 атлы ёла дүшйәр, эмма 1880-нҗи йылың 26-нҗы августында Нурберди ханың орс ичалылыры тарапындан өлдүрилмеги нетиҗесинде, Әневе якын гелен Хансыз топарың бир бөлеги эйрана аламанчылыга гидипдир, көп бөлегиниң болса Гөк-депә баранлыгы барада маглумат бар...Орслар Бамыны эеләп, Гөкдепә барлаг йөришини гечиренлеринде, 6-7-8-нҗи июл 1880-нҗи йылда болан газаплы сөвешлере Мары атлы топары гатнашды, онуң серкердеси Беркели хан гахрыманларча сөвешип, гурбан болды. 1880нҗи йылың октябр-ноябр айларында Мара Гурбанмырат ишан гелди. Кырк яшларында, дин ылмына учурсыз гүйчли ишан марыдан иберилмели көмеги тизлеш-дирмек максады билен гелипди. Марыда 200 мүңден говрак илатың боландыгыны,

зерур халатда 30 мүң атлы-пыяда эсгери йыгнап болжакдыгыны ол билйәрди. Ол гыссаглы 6 мүң эсгери йыгнап, топарың ёлбашчысы эдип, орс ичалысы Аварский тарапындан ийижи берлип өлдүрилен Говшут ханың ерине Мара хан сайланан Гажар Топаз ханы беллейәр. Топар билен Марының атлы ишаны Молла Төре хем гайдяр. Орс яраглы гүйчлериниң баш штабының башлыгы Гродековың дөрт томдан ыбарат хасабатында белленилши ялы, топар ики бөлек болуп, биринжиси, 4 мүң атлы 1880-нжи йылың 11-нжи декабрында икинжиси 2 мүң атлы 21-нжи декабра гечилйән гиже Гөкдепе галасына гелипдир. Муңа гахары гелен, Ломакине дерек серкерде белленен генерал Скобелев Ахал билен Мары гат-нашыгыны долы үзмек максады билен, Гөкдепәниң демиргазык-гүндогарында гала дөредипдир, оңа “Генерал Скобелевиң беркитмеси” дийлипдир. Икинжи Гөкдепе уршы 1880-нжи йылың 20-нжи декабрындан, үнс бериң-Марылы топар гала гиренинден соң-1881-нжи йылың 12-нжи январына ченли ,23 гиже-гүндүз довам эдипдир. Орсларың жеми 100 топуның 71-и Гөкдепә гетирилипдир. Бу топларың илкинжи гүнде 3 гезек атан окундан 2 мүңе якын гала горайжылар өлдүрилди, майып-мүжрүп болуп хатардан чыкды. эмма рухыбелент гала горайжы-лары улудан-кичә эхлиси эне топрак,ата ватан, ар-намыс угрун-дакы мукаддес урша ширин жанларыны орта гойдулар. Оларың арасында Гажар Топаз ханың топары, Гурбанмырат ишандыр Молла Төре ялы түркмен илине мешхур дин векиллериниң патасыны алып сөвешйәрдилер. Галаны горамакда уланылан 28-30-нжы декабр ве 4-нжи январ гижелеринде гурналан сөвешлере 4 мүң адам гатнашыпдыр.

Дыкма сердар чозулҗак ере өңүнден Гаҗар Топаз ханың топарыны иберйәр экени.Олар биринҗи зарба уруҗы хатарда сөвешип, бир топы, бир байдагы олҗа алып, кән йитги чекмән гала доланыпдырлар. Дыкма сердар икинҗи гезек хем Гаҗар Топаз ханы зарба урмак үчин душманың үстүне иберйәр, онда душманың 53-си өлдүрилип,98-си яраланяр,бир топ болса олҗа алыняр.1881-нҗи йылың 4-нҗи январындакы гиҗеки чозуша 12 мүң адам гатнашяр. Марылылар озалкысы ялы, өңдәки хатарда болупдырлар. Йөне бу гиҗе алдава дүшен гоч йигитлериң 1,5 мүңи өлдүрилипдир. Диңе Гаҗар Топаз ханың топарындан 200 адам өлдүрилипдир. Бу шовсуз гиҗеки чозушың эртеси, гала элхенч топ окуна тутуляр, түпең окы долы яган ялы ягяр. Өленлериң,яралы боланларың саны-санҗагы болмандыр. Шол гүн агшам, ягны 5-нҗи январда, өңки яралананлар билен бирликде шол гүнки яралылары хем өлмәнкә өйлерине говшурмак ниет билен, Марыдан, Ашгабатдан, Гәвүрсден баранларың бир топары яралылары алып галадан чыкып гайдыпдырлар. Бу ваканы Мары топарының Гөрдепе сөвешинде ойнан орнуны инкәр этмек үчин уланмак сынанышыклары шу гүнлере ченли довам эдйәр. Мен бейле пикирлериң япа дегмейән чыпдырмадыгыны үч саны ерликли делиллер билен субут этҗек.

Биринҗиден, академик Тихомировың “Мервың Руссия бирлешдирилмеги” диен китабында шол гүн Гөкдепеден 300 төвереги еңил ве агыр яраланан эсгериң чыкып гайдандыгы ныгталяр. эгер шол яралы эсгерлериң 200-си Марыдан боланлыгында галан йүзүси Ашгабат белен Гәвүрсли болмалы, я-да терсине... Икинҗиден, Марыдан баран топар тә 12-нҗи январа ченли галаны горамага ишеңңир гат-

нашды. Галада вепат болан 20 мүңден говрак түркменлериң ичинде Гаҗар Топаз ханың 6 мүң атлысы болмалы.

-Онда "Ягыңыз өзүңизе несип этсин" дийлен сөз нireден дөреди? – дийип, отуранларың арасындан кимдир бири сесленди.

-Хайсыдыр бир дили авулының айдан бу сөзүни тутуш Мары топарының бойнуна дакмак пайхаслылык дәлдир. "Йүз говы иши бир ярамаз иш бозар" дийлене уйсак, онда өз халкыңы өзүң кемситдигиң боларды. Үчүнҗиден,Гаҗар Топаз ханың еке өзүниң галып, бейлекилериң оны ташлап гайтмагы болҗак зат дәлдир. 50-яшларындакы ,басан еринден от сычраян Гаҗар ханы Говшут ханда, Молла Төре ахунда, Гурбанмырат ишанда сылаяр экени. Сөвешиң иң айгытлайҗы,агыр пурсатын-да Гөкдепе илатыны, ганыбир гарындашларыны довзах ичинде ташлап гачып гайтмак мары-лы текелериң ынанҗына,ахлагына, рухуна терс гелйәр. Онсоңам, дүнйәде иң халал зат – эне сүйди кимин халал, арасса, пәк ахлаклы Төремырат ахуның, Гурбанмырат ишаның топарда болмагы муңа гүвә гечйән болмалы.

Гаҗар Топаз хан Марыны орслара бермеҗек болуп бәш йыллап гөрешди. Оны тутмак үчин уммасыз пул гойдулар. 1885-нҗи йылда оны тутуп, Калуга губерниясына сүргүн этдилер. Ол шол ерде хем өлди. Онуң Калугадакы мазары барада алада эдилсе, гөр, нәхили ерине дүшерди..

Үмүр ага сесине дынгы берди-де, отуранлара гөзүни айлап чыкды. Хич ким хич зат сорамады. Хачан-да ыграмак үчин даш чыканымызда яшы сегсене голайлан бир яшулы Үмүр аганың элини гысды-да:

-Үмүр, тапрыялкасын! Хакыкаты сенден эшитдим. Биз муны билйәрис, йөне айдып билемзок! – дийди-де, биринден чекинйән ялы гаранҗаклап хошлашды.

Үмүр аганың шол гүнки Гөкдепеден Кака ченли баран ерлерини, душан адамларыны санап отурмайын-да бу гүнки гүррүңе гечейин...

Ахмет бизи хормат билен уградды. Душакда биз Нурмырат-ларың патасына гөрүндик, Теҗенде, Сарагтдан гөчүп гелен Чолук аганың халындан хабар алдык, Гуланлыда языҗы, эдеп мугаллымы Атаҗан Мухамметгурбанларда ятдык. Ол маңа Үмүр ага багышлап язан гошгусыны окап берди.

Үмүр эсен дийленде,
Мирас дүшер ядыңа.
Үйшүп дуран хазына,
Рысгал гөвүн шадыңа.

Эден иши нусгалык,
Сөзләр дызына галып.
Эчилер Хатам болуп,
Назарлап зурядыңа.

Хангеченден хабар бийр,
Аясында асыр дур.
Ламеканда ким нә дийр,
Ыш тапар мырадыңа.

Пайхасдыр айдан сөзи,
Аршдадыр гөвүн гөзи.
Мырада етен или,
Гуванар сең адыңа.

Эртеси, Атаҗан билен хошлашып, Мургаба бардык, демир ёлдан гечип, илерлигне уградыгам велин, Үмүр ага машыны саклатды-да, дүшүп, дуралгада дуран бир майып яшулының элинден тутуп, машына мүндүрди. Яшулы билен икиси бир – бирини йитирип тапан ялы гүрлешйәрдилер. Обаның голайына геленимизде:

-Аманмухаммрт җан, уруш ветераны, яшулыны өйүне элтели. Ол индики обада яшаяр! – дийип, Үмүр ага маңа йүзленди.

Майып яшулыны өйүнде дүшүрип ызымыза гайданымызда, обадакы дуралгада дуран, яны чагалы бир гарры аялы мүндүрдик. Ол Мургаба баряр экени. Үмүр аганың өйүниң гапдалындан гечип, гаррыны этрап меркезине ташладык. Ызымыза гайдып гелйәркәк, онуң ене бир танышы дуралгада дуран экени, олам соңкы обадан. Оны хем өйүне ташлап, ядовлыкдан халыс болуп, ызымыза гайтсак, обаның шол дуралгасында ене бир яш чагалы аял дур. Оны хем алдык. Бу гезек мен Үмүр аганың обасының деңине гелдим-де, машыны саклап:

-Ине, букҗаң, ине, гошларың, өйүңе барыбер. Мен бу гелни дүшүрип гелерин – дийип, ёгуна бейлекисине гараман оны машындан дүшүрдим. Ол “Мени дүшүрдиң!” дийип, гахарланҗак боляр. Мен оңа:

-Биз узак ёлдан ядап гелдик. Ёлумыз угурдаш болан-лыгында адам алмагың зыяны ёк, йөне, аладам өзүме етик вагты ики яна адам гатнадып йөрмәге элим дегенок! – дийип, җогап бердим.

-Я, халыпа, сен бейле ушак адамлардан дәл ахырын. Сен ил оглы. Иле хызмат эдибер, утулмарсың!

Мен сесими чыкармадым. Себәби оңа "Мен адамлары ики яна гатнадып йөрер ялы такси дәл, галыберсе-де, ишим башымдан агдык" диеним билен дүшүнҗек гуманың ёклугы-ны билйәрдим. Ол гүн машындакы йүклерини дүшүрип өйүме гайтдым. Ол, гиҗе җаң эдип, языҗы Аманназар Ашырың дүнйәден гайдандыгының хабарыны берди. эртеси ир сагат секизлерде янына барсам, ол асма чыраның янында багрыны ере берип, бир затлары язып ятыр. Бу онуң гүнделик эндиги. Ол язгыдан келлесини галдырды-да, гадырлы саламлашып, үсти басырылгы чәйнекден бир кәсе чайы узатды.

-Ал, ич! Шу гүн эййән көп ишлери эдип етишдим. Сагат 4-де туруп, совук сува дүшдүм, намаз окадым, соң йыгнан мирасымың язгыларыны тертиплешдирдим. Газет – җур-наллара ибермели макалалары гара кагызың көмеги билен үч нусга тайярлаян, биринҗи нусгасыны метбугатда, икинҗи нусгасы өзүмде, үчүнҗи нусгасы шахсы архивимде галяр. Сагат едиде гидип, обамызда башланян той алада-сына гөрүнип гайтдым, яс аладасына болса хәзир гидип баряркак сениң билен гөрүнерис. Яп-яңы Чары

Гурбангылыҗың оглы эркине җаң этдим. Онлук Гел-димырат җаның, Онбегиниң иши барды, "Шони битирип бер" дийдим. Олам "Бор" дийди. Индем, Аманназарың патасына

гидели! -Үмүр ага кагызларыны йыгнашдырып, гейинмәге дурды.

-Тамара, Аманмухаммет җан гелди, индем угражак болярыс!-дийип, ол сесленди.

Бейлеки отагда хожалык ишлерине гүйменип йөрен аялы гелип саламлашды-да: -Эййәм турҗак боляңызмы? Иер-ичер ялы затлары тайярламагың угруна чыкыпдым – дийди.

-Гелнежҗе, таңрыялкасын! Гыссаглы гитмели. Соң эли бошлукда нахарам иерис – дийип, мен хошамайлык этдим.

-Хей, нәбилейин, эли бош гүнүңиз тапылайса дий! Үмүр, җайың керпиҗи етенок, хәкимлиге барсаң сoравери!... – дийип, аялы өйден чыкып баряркак ызымыздан сесленди.

Биз илки обадакы яса гөрүнип, онданам, Аманназар Ашыры соңкы ёлуна уграматмага бардык. Гүнорта якын этрап хәкимлигине гелдик.

-Маңа азаҗык гараш! Обамызда бир мысапыр кәрен-дечиниң ерини элинден алҗак болярлар, шоны чөзүп гелейин – дийип, Үмүр ага машындан дүшди, бир хаюкдан соңам ”Иш битди” дийип, йылгырып гелди. Мениң “гелнэжҗемиң хайышыны нәтдиң?” диен сорагыма “Ай, оны сорап болмаз” дийип җогап берди. Соң биз Мара гайтдык. Мургап этра-бының чәгинде ерлешен Ёл гөзегчилиги нокадындан гечен бадымыза, ол машындан дүшүп, ёл билен зейкешиң арасын-дакы көне төңңәниң янына барды. Төңңе бир төңңе-дә! Дүйбүнден ёкардан бир метре якын ери кесилен, ёгынлыгы бир тирсек, көп санлы көклерини ашагына яйрадан төңңе!

Үмүр ага мени чагырды-да, дога окап йүзүне сылды хем-де төңңәни сыпалап:

-Аманмухаммет җан, серет! Нәхили гөзел зат! Муны музейде гойҗак, йөне тей элим дегенок, элим дегсе әкитмәге улаг тапамок – дийди.

-Мунуң музее нәме дахылы бар? Догры, көклери гаты гиң яйрапдыр. Өң бейле зады гөрмәндим.

-Аманмухаммет җан, дүшүн! Бу бир йөне төңңе дәл. Бу агзыбирлигиң символы! Серет, ашагындакы йүзлерче көклер бир сүтүни галдырыпдыр. Муны музейде гоюп, агзыбирлигиң

нәмедигини мекдеп окувчыларына дүшүндирмек үчин гөркезме тагта хөкмүнде уланса болҗак!

"Агзымызы бирикдирип, бир дөвледе гуллук эделиң!" дийип, мүң гезек айдандан, бир гезек шу төңңәни гөркезип, дүшүндир-сең, чагаларың аңында говы галҗак. Догры дәлми?

-Догры-ла, вели...

-Догры болса, көмек эт! Машынам, төңңәни йүкләр ялы гөтериҗи хем элиңден гелйәр.

-Көмек этҗек болайын,йөне сөз берип билҗек дәл – дийип, мен буйтар-суйтар этдим.

-Я-а-а-к, халыпа, булар ялы затлар сениң чеп элиңден гелйәр ахырын."Көмек этҗек болайын" дийдиң, инди иш битер – дийип, Үмүр ага төңңәни ене бир гезек сыпалады-да, машына тарап гайтды.

Соң ол Мара гелип ”Мару-Шаху-Җаханда” бирнеме эгленди. Ондан чыкандан мен хич зат сораман Сакарчәгә уградым, өзем Шатлыга барян ёл билен. Үмүр ага йүзүме бир серетди-де сесини чыкармады. Оңа дерек мен оңа сораг бердим.

-Мәне баба Марыда кимден тәлим алыпдыр?

-Башлангыч билими өз обасында, ымам Абу Мухаммет Анха-зыдан аляр, соң Хорасаның мешхур карысы Аттары-дан, хакың ёлунда ыбадатыны эгисмедик таква пир Абдыл-касым Ясындан, Марыда болса Абдылла Хыдырыдан бәш йыллап билим аляр. Марыда җеми еди йыл яшап, Сарахса баряр. Муны нәме үчин сорадың?

-Ай, йөне сорайдым.

-Сен йөне зат сорамалы дәл... Ёгса-да нәме үчин бу ёлдан йөредиң?

-Нireден баранымда нәме. Сени Өвезгелдиниң янына элте-йиндә...

-Сагҗа бол, халыпа, барҗак ерлерими өзүң өңүнден билйәрсиң. Ондан гара өй сорапдым. Алтмышынҗы йыллар обаларда бирнеме гара өйлер барды, йөне дурмушың говуланмагынданмы, нәмеми, олар азалып уграды. Мен оңа “Өвезгелди, обаларда гара өйлер азалып баряр. Шоларың сагдынрагының бирини нәмә дурянам болса алып, мекдеп музейиниң янында дикҗек! Ене он-он бәш йылдан олар ёк

болуп гитҗек. Обаңда сатарман, сагдынырак өйли барыны билеңокмы?" дийдим. Ол маңа Гурбан

Өвезмыратларың өйүни салгы берди. Мен оны алып гайтдым-да музейде гойдум. Алып ялңышмандырын, себәби онуң өзи бир музей. Окувчылара, гелен мыхманлара гара өйүң хер бир сынасыны айдып бермек хем гөркезмегиң өзи бир багт. Хәзир-ә, керпич җайлар көпелип, гара өйлер ёк болуп гитди...Алан шол өйүмиң пулуны бермәге барян.

-Өвезгелдини өңем танаярмыдың?

-Танаярдым, йөне Ашгабатдакы университетиң түркмен дили ве эдебияты бөлүмини биле окап гутараны-мыздан соң-а, хасам говы гатнашдык. Ол менден бир йыл өң гирҗек болупдыр, 4-лик-5-лик бахалар билен экзаменлери табшырыпдыр, йөне, ахырында кабул эдиленлериң арасына оны гошмандырлар. Ол окув ишле-ри боюнча проректорың янына барып, ягдайыны айдяр, шонда ол: "Документлериңде бир кемчилик бар, оны дүзетде тәзе йыл окува геләй" диййәр. Шол йыл окан болса ол Өденыяз Нобат билен окамалыды, соң ол мениң билен окады. Өзем гаты говы окаярды. Йөне, мыдама докузың дүзүв болуп дуранок. Окувың ярпысыны тамамладык вели, Өвезгелдиниң илки какасы, соң агасы ёгалды, икисиниң арасы секиз ай. Шейдип ол окува долы гат-нап билмеди. Оңа: "Сени окува гойберип боланок " диенсоңлар ол яныма гелип: "Үмүр акга, мен-ә окувы ташлаҗак, бар эденими гөмүп барярлар" дийди. Мен оңа: "Өвезгелди, биз эсли йылдан бәри таныш, индем биле окаярыс, йөне сениң окайшың ялы, сениң хатың ялы хат окаянларың биринде хем ёк. Сен ол пикириңи гой, пикирленели" дийдим-де, бармалы,

гөрмели адамларың янына барып, иши дүзетдик. Шейлеликде, бар зат говулыга чөзүлди, окувы биле тамамладык, мениң диплом ишими хем Өвезгелди язып берипди – дийип, Үмүр ага йылгырды.

-Үмүр ага, Өвезгелди нәхили адамдыр?-

-Өвезгелди мугаллым дийлен адам, хамырлы нан ялыдыр. Машгала саның коп болса,онда-да гызлырак болсаң көп пикир этдирйәр экени. Өвезгелдиниң чагаларының илкилери гыз болды, Худая шүкүр, соң ики оглы хем болды. Булары өсдүрип кемала гетирйәнчәң, биртопар мушакгатлыклар башдан гечирйәрсиң. Мен оны өзүмден билйәрин. Чагаларың хер хайсының өз этмели ишлери болмалы, хер хайсы олары айтдырман этмели. Хепде ахырында я-да он гүнден эдилен ишлериң нетиҗесини, эҗелерини хем гошуп серетмели. Оңат ерине етирилен ишлере оңат баха берип, кем-чиликлисини язгармалы. Җемленен гүнүң эртеси өңки эдйән ишлериниң ерини чалшырмалы. Бу бир тарапдан эҗелерине уллакан көмек, икинҗи тарапдан шол иши сорамаздан өзлери этмәге эндик эдйәрлер. Бу ишлериң дашындан хем өзлериниң тикин-чатымларыны этмелидирлер. Өвезгелди бир гүн чагаларна: ”Сизе халы докар ялы гурал алып берсем оңарарсыңызмы?” дийипдир, оларам бары хөвесек: ”Кака, гетирсене, докарыс” диййәлер. Ол гуралы тапып гетирйәр, чагалары болса улы болмадык халыны ювурдип, докап башлаярлар. Бир гүн онуң чагаларының бары нәсаглапдыр, хатда эҗелери хем. Ол адамсына: ”Хәли чагаларың докап билйәни халың үстүнде-кә, халанмаян бири гелип гитди. Шол гиденсоң өйүне барандыр я баранам дәлдир, чагалар иңңилдешип башлады. Башы шол болды,ынха индем

ятырлар" дийди. Өвезгелди "Ханы, халың галанҗа ерини дының, соң мен шуны Үмүр акгамың музейине берҗек" диййипдир. Бир гүн мен оңа габат геленимде: "Үмүр акга, өйде бир халы докаян гурал бар, шоны музейиңе берйәрин" дийип, оны маңа берип гойберди.Гөрйәрмиң,менем-ә музей барада аладаны аз эдемок велин, Өвезгелдиниң гошантлары хем кичи-гирим дәлдир!? – дийип, ол сөзүне дынгы берди.

-Ай, хава-да, музейи шейдип, халкдан йыгнамалы-да! Оңа башга ёл ёк.

-Хут шейле, халк бир умман. Саңа-да уллакан таңрыялкасын.

Музейиң ишиниң илерлемеги хемде тапынды затларымы дашамак максады билен бир говы "Газ-66 " машыны пешгеш бердиң. Онуң өзи мениң музейим үчин берлен иң гымматве ёкары дереҗели совгатдыр. Оны сенден башга хич ким эдип билмез. "Иним болсаңам, ага орнуны тутуп, доганлык дуйгусы билен хак хоссарлык этдиң!" -Ол хут шейле язгылар язылан "Мираснама"атлы китабыны 13.07.2006-нҗи йылда маңа совгат берипди.

-Үмүр акга, мен оны сениң халк үчин эдйән говы ишлериң хас-да илерлемеги үчин бердим.

-Саг бол, Аманмухаммет җан, саг бол!

Сакарчәге этрап “Акяп” обасының “Гызыл йүплүк” бөлегинде яшаян Өвезгелди мугаллым, ховлусының гапысында бизе гарашып дуран экени. Салам-хеликден соң ол бизи өйүне чагырды хем-де :

-Үмүр акга, өйүңе үч гезек барып тапып билмән гайтдым! -дийди.

-Ай, халыпа, бизиңки эңхә-еңдир. Шонда-да етишибилемзок.

-Роваятларда айдылшына гөр-ә, Кемине шахыра ”Сениң аялың гезегенрәк диййәрмишлер!?” дийип, йүзленипдирлер, онда ол: ”Дийилйәнлер яландыр, гезеген болса бизиң өймүзе-де гелерди” диенмишин. Шоңкы ялы,өйүңде тапып боланок .

-Тапып билмесең өзүмҗик геләендирин. Шоҗагаз гара өйүң пулуны гетирдим...Өе гирмәнкәм илки биле аяк ёлуна барып гелейин!

-Болар. Аман сен элиңи юв-да өе гир. Үмүре нәдип душайдың? Мекдеплерде болян душушыклара, гайры чәрелере чагырярлар, онуң дашынданам, диярымызың хайсы күнҗегинделигине гарамаздан тәсинрәк сөз, сөз дүзүми, аталар сөзүни эшитсе гидиберйәндир,баран еринде эшиден сөзүниң манысыны ким тарапындан дүзүленлигине ченли язып аляндыр – дийип, Өвезгелди мени өе салып, отурма-лы ерими гөркезди: -Үмүр акга, бизиң оба, йөрүте отурмак үчин мениң яныма кән гелйәр, гелҗек вагтынам такык хабар эдйәр. Онуңам өзүне етик себәплери бар. Биринҗиден, мениң якыным, Үмүриң какасының доганының аялы. Биз оңа эне

эҗе диййәрдик. Ол пахырың адамсы урша гидип гелмедик. Онсоң, эне эҗе пахыры доганлары обамыза гетирдилер, эп - если яшандан соң ёгалды. Икинҗиден, Үмүр акгаң какасының аял доганы, бизиң гоңшы обамыз болан “12-нҗи декабр” бөлүминден. Үмүр ол пахыра Камар эҗе диййәрди, обасында

йөргүнли ады Гүлкамар. Мен мекдеп-интернатда биле ишледим, ол чагалара нахар биширерди, мен чага ока-дардым. Ол яныма гелен вагты: ”Гүррүңдешлиге маңызлырак адамлары чагыргын” диерди. Гүррүңлер кәте узага чекерди. Хер ким билйән гең-таңлыкларыны айдарды. Бир тәсинрәк гүррүң эшитсе Үмүр: ”Бе, бизиң Гарах- ан язарды. Шонда бири: ”Гарахметлериң үйшмек ерлери ниредир?” дийип сорады. ”Гарахметлер эсасан Мары велаятының Сакарчәге этра-бының “Гүлүстан” обасының ики бөлегинде, Мары этрап “Зарпчы” обасының “Медениет” бөлегинде, оңа “Яйлага-рахмет” хем дийилйәр хем-де Мургап этрап “Бирлешик” обасындадыр. Марыдан башга велаятларда хем бирдир-икидир болмалы. Ене бир беллемели зат, шу “акга” сөзи, өзүңден улының адыны тиркәп айтмак эндиги, эсасан, гарахмет тиресинде йөргүнлидир, бейлеки тирелерде эдил бейле дәлдир” дийип, Үмүр акга җогап берди. Ай, гараз, онуң билен болсаң вагтың нәдип гечենини билмән галярсың-дийип, Өвезгелди сөзүне дынгы берди.

Шол вагт Үмүр ага элини ювуп җая гирди. Өзем, эййәм гыссанмач. Бир кәсе чай ичмән турҗак боляр: ”Алланазары, Камар эҗеми гөрмели” дийип. Аслында-да, дамага гезек ге-ленде ол бипервай. Гүнүзын агзына зат алмаса-да, гезер йөрер, асыл” аҗыгян” диен вагтына душ гелмерсиң. Өзем нахар дан-намаз. Аңырсына бирки агыз өтүрерде, гыра

чекилер отуры-берер. Иң говы гөрйән зады нойбалы унаш, мәш, буламак, ичи гокли сомса.

-Биз туралы! – дийип, Үмүр ага өңде гойлан баггоюның бөртмесинден бирки агыз датды-да, маңа серетди.

-Турсаңыз ругсатдыр – дийип, онуң хәсиетине белет Өвезгелди мүрәхет эдип хем дурмады-да бизи уградты...

Шу ерде мен өңе гидип, Өвезгелди билен Үмүр аганың арасында болуп гечен соңкы душушыгы ятласым гелйәр. Муны маңа Өвезгелдиниң өзи айдып берипди.

-Соңкы дөврүлер юрдумызда тойдыр, байрамлар көпелди-дийип, ол гүррүңе башлады: -Маңа, 2012-нжи йылың сентябр айында Мары велаят ат чапышык айловуна гитмек миессер этди. Түвелеме, ат чапышык айлавы тәзе гурлан, гөрмәге гөз герек. Велаятың әхли этрапларындан яшулы неслиң векиллери, яшлар хем бар. Бизиң топарымыз өңдәки хатарда болансоң бир топар таныш-билишлер билен дидарлашярсың, саглык-аманлык сорашярсың. Янымда, ”Геңеш” обасындан Гандым Сәхет, ”Агзыбир” обасындан Аман Ораз ве енелер бар. Шол вагт янымда отуранларың бири: -Өвезгелди, хана, ызкы хатарларың биринде танышлар гелипдир, мен оларың янына гечҗек – дийип, туруп гитди. Гапдалымда бир ер гәдерип дурансоң мен: ”Хәк, шу вагт Үмүр акга геләйме-лә!” дийип, пикирими җемлемәнкәм, ол гөрүнәйди. Деррев чагырып яныма, Гандым билен аралыкда отуртдым. Муңа менем-ә бегендим велин, Гандымың бегенҗиниң чәги ёкды, муны онуң йүзи айдып дур

-ды. Шонда ол: ”Өвезгелди, Үмүр акга бизиң ислегмиз боюнча Алла тарапын иберилипдир, бейле пурсат мыдама гайталанып дурулмаз, мен суратчыны гөрүп, сурат алдыр-җак” дийди, менем: ”Гөзел гөвнүң, Гандым җан” дийдим. Сурат алдырыландан соң Гандым: ”Үмүр ага, сиз улы илиң хызматыны эдип йөрен чын адам. Ол хызматларың мөчбе-рини мен билйәрин. Сиз ялы адамлары башарсам, элимде гөтерип гездирҗек, аягың ашагына улаг берип: ”Йыгна мирасымызы” дийҗек, йөне оңа мениң мүмкинчилигим ёк. Шол дөврүң гелҗегине вели ынанярын” диенде, Үмүр ага элини күкрегиниң үстүнде гоюп: ”Саг бол, иним, саг бол!” дийип, башыны эгип, үч ёла гайталады.

Шондан дөрт ай геченинден соң Гандым достум өе гелип, шол алдыран суратымызы гетирди. Йөне, суратларың бирини чай ичилйән ак форфор күрүшгәниң дашына елмәп гетирди ве “шол душушыкдан ядыгәрлик” дийип, бирини маңа берди. Үмүр акга 2013-нҗи йылың 15-нҗи февралында ёгалды. Шонда мен: ”Гандым җан, бу яды-гәрлик суратлары Үмүр акга етирип билдиңми?” дийип соранымда ол: ”Ёк, етирип билмедим, йөне өйлерине говшурарын” дийди. Шон-дан бәри, ине, шу суратлы күрүшге нирә гитсем янымда. Мен өзүми Үмүр акга билен гезип йөрен ялы дуйярын” дийип, ол маңа шол күрүшгәни гөркезди...

Инди мен сизе, Гызыларбатдан гайдып гелйәркәк, Аш-габатда болан бир душушык барада айдып берейин. Бу өң ядыма дүшмәндир, ядыма дүшенсоңам беллемезлик мүмкин дәл.

Онсоңам, Үмүр аганың Метбугат өйүне гирип чыкман, Мара гайтмажагыны менден говы билйәнсиңиз-ле...

-“Ватан” газединде, хакыкы хемдемлерим, Аннагелди Нургелдини, Өвезмырат Ербендини гөрели! – дийип, Үмүр ага мени янына алып редаксия барды. Ол ерде башы тәсин телпекли, ак сакгалы торбалап гиден , эли хасалы гожа габат гелдик. Сиңе-сиңе серетсек, ол гөрмеги – гөрүшмеги гөвүн күйсегине өврүп йөрен сатирик языжымыз Ашырберди Күрт болса нәтжек! Ол ресмилиги арзыланып, языжылыгың агзалыгына алынмадыгам болса, кәбир халк языжылыга етенлери еке сөзде көкенине көкермеги башарян халыпады. Онда-да зехинине тай тапылмаз халыпады. Ол асыл, ахлагы арасса алым, диндар Хожа Ахмет ахуның янына гитжек болуп дуран экени. Бизем оңа тиркешип, ахуның даг этегиндәки күлбесине гитдик, ёл-ёданың ярамазлыгына гараман. - Үмүр ага онуң билен болан гүнлери ятлап, ”Ватан” газединиң 24-нжи январ 1995-нжи йылдакы санында “Ашырберди Күрте тиркелип...” атлы макала язды ..Ине, онсоң ёл-ёдасыз ерден машының ашагыны харсаң дашлардан гораглап баряркак, гөрениң Үмүр ага, сораг бермән отурып биленок, Күртем нәме, гарашдырман, жайдар жогап гайтармагың уссады. Гысга вагтда мен Ашырбердиниң салдамлыдан сиңңин жогапларының тәсирине майыл болуп, онуң диңе бир сеси сагдын сатирик языжы дәл, эйсем, түркмен топрагының фаунадыр-флоросына учурсыз етик тәсин тебипдигине гөз етирдим.

-Ашырберди акга, албандыр гечигамак, сөзендир читчити догрусында сөз ачдык, инди дарыдыр арпа, шалыдыр

җөвен ялы дәнели экинлери гушдан гораглаян гушбаны хем ятлалы!? – диййип, Үмүр ага сорады.

-Үмүр ини, гушбан, даң чызылып-чызылманка диңе чыкышыңа, азалың сеси ялы эйменч хайкылыгына тутуп уграр, элинде-де ужы чөпүр чырпылы өрме сапан. Оны башындан айлайшына, бир голак атып башлар велин, хошуң гелсин.

-Едрек акгамың какас-а, җөвен горанда "Мая-а-а!" диййип гыгыршына, йөрүте ясалан ич-ә дешик, өзем эйменч сыкылыклы чаклаңҗа голаклары уланыпдыр. Нохурлы ашнам Рахым Өвезгеленем огланка шейлерәк терздәки голаклары уланшына, экинине сакманлык эден экени.

-Гөрйәмиң оны! Йөне, Үмүр ини, көнелеммизде "гушгонсын"диенем бир соз барды.Ол текизирек ерде,дыз ойы белентликде үйшүрилен дашдыр. Оңа гуш гонанда тезегине гаран авчыларам, өз этрапларында нәгеңси гушлаң бардыгыны кесгитләп, ерли ягдая гөрә болупдырлар...

-Ашырберди ага, Хоҗа Ахмет ахун кәте газетлерде чыкыш эдйәрди, йөне соңкы бир йылдан говрак вагт бәри productads-соры чыканок. Нәме болды-ка? – диййип, мен сорадым.

-Хава,ол шейледир-диййип, Ашырберди мениң йүзүме гайта-гайта серетди: -Бә, сен шол Аманмухамметми? Икимиз мениң гарыпҗа күлбәмде чайлашыпдык. Ай, ондан бәри көп йыл гечендир. Мен сениң бир затлар чыршаяныңы билйән, "Яшлык" журналында йылың иң говы эсери адына эе болан "Өлә-де хоссар герек" хекаяңы окадым. Гөрйәрмиң, сенде өсүш бар. Ядыңа дүшйәрми, диңе иргинсиз зәхмет билен говы эсер

язып боляр дийипдим!? Инди, яңкы сорагың барада. Хава, ахун агамыз гаты бир улы ве җогапкәрли ише баш гошды, ягны ол Гурханы арап дилинден түркмен дилине терҗеме этмек ишине башлады. Бир йылдан говрак өйүне: "Гаты бир болмасыз иш болмаса азар бермәң" дийип, шәхерде бир таньшының ерзе-мининде баса отурып ишледи, дүйнем терҗимәни гутарып өйүне гелди. Ине, иргинсиз зәхмедиң нетиҗеси! Биз онуң бу бейик иши гутаранлыгыны гутламага барянларың илкинҗиси.

-Ай,инди китап окаҗак болянам ёк.

-Догры, арамыза яйрап барян шейле "кесел" бар, өзем ол аңлы дүшүнҗели адамлара махсус болан дуйымак-сызмак, хасрат чекмек, беян этмек ялы укыпларың йитирилмегине алып барҗак песе гачышлыга баряр. Ол болса өз гезегинде ыраң атян дини ынанчларың яйрамагына гетирйәр. Дурмушы ылахы нукдай назардан гөрмек етмезчилиги барада велин, сейрек гүррүң эдилйәр. Хәзирки заманың кесели, Алла ве Адам барадакы ол я-да бейлеки бир ынанҗы кабул этмеги башармаянлыгымызда дәл-де, эйсем Алла ве адама болан мәхремлик дуйгусыны башдан гечирмек укыбымызың кем-кемден песе гачянлыгында җемлен-йәр. Адам окамаса дуйгусы песелйәр, дуйгы песелсе дургунлык гелйәр. Гынансамам, кәбир адамлар адамың багтыярлыгыны хут шунда гөрйәр.

-Ашырберди акга, башыңыздакы би тәсин телпек хич кимиңкә меңзәнок-ла!

-Билйәмиң нәме – дийип, ол йүзүме серетди: -Бигөрк, хапысарак аялым барды, ир өлди, чагалам окува гирип

билмән, иш тапман каңкашып йөрлер, гайыным дуршы билен иңирди, язан эсериңи чыкартжак болсаң үч көвшүңи тоздурмалы. Шу дүнйә-де еке-тәк шатлык берйән зат – олам итиң дерсинден тикилен телпегими чыкармагым-да. ”Келләңе итиң дерсини гейдирерин” дийил-йәндир...

-“Депедиш кесели” диен бир зат бар...

-Чагаларда диш чыкма билен баглылыкда йүзе чыкян ичгечме кесели...Гөр, бу даглары!” Даг-дага душмаз, адам адама душар” дийлени, би душушыгымыз гөр, нәхили говы!

Биз шейле гүрлешип, дагың этегиндәки кичижик чешмәниң боюнда ерлешен, даг дашларындан өрүлен пессежик жая бар-дык. Жайың төвереги машындан долы. Менем, “гөзүм ёк” эдип, оларың гапдалындан гечдим-де, жайың гапысына сүсдүрилип бардым.

-Айыр машыныңы! – дийип, Хожа Ахмет жайың кичижик гапысындан чыкды-да, сесленди: -Бираз гарашың, янымдакы кеселлиниуградайын!

Мен машыны ыза сүрүп, хол бейлерәкде сакладым. эпесли отурдык.

-Бир йыл өйүнде болмансоң кеселини бежетржеклериң бары үйшүпдир, аклындан азашанлары бежерйәр. Өзем, дийсең таква адам – дийип, Ашырберди сесленди.

-Онуң илден үзңе, даг этегинде, чырасыз, газсыз еке отурма-сына дүшүнмедим? дийип, мен сорадым.

-Айтдым-а, таква дийип. Ол “ахунлыгы берҗай этҗек болсаң илден үзңерәк, өз халал зәхмедиң билен газанч эдип яшамалы “диен дүшүнҗә эерйәр. Шуҗагаз чешмеден гелйән сува дәне экйәр, оряр, дөвйәр, совуряр хем өз эл дегирменинде үвейәр. Нахары одун билен биширйәр, чырасы-секизлик яг чыра. Шу дагың этеклеринде өз угруна отлашып йөрен бир ойнам довары оны этли-яглы, йүңи болса кечели, халылы, кетенили эдйәр. Ол көнеҗе “Волга” машынына бензини хөкүвметден гуяймаса , башга зады дукан-дан аланок, хатда отлы чөпи хем. Ол ожагының одуны сөндүрмән саклаян-лардан... ”Байы мал басар, гарыбы машгала” дийлиши ялы чүл чагасы билен шу ерде... Дин ылмы етик, Бухара дин мекдебини, арап үлкесинде бәш йыллап дин ылмыны алып гелен адам...

Шол вагт ахун ага бизи янына чагырды-да:

-Багышлаң,мениң сиз үчин йигрими минут вагтым бар! – дийип, бизи өйүне салды.

Даг дашларындан галдырылан, гамыш билен үсти басырылан пессеҗик җайың ёкарсындан гамышлар салла-нышып дурды, тертипсиз өрүлен дашларың йити учлары чыкышып дуранлыгы үчин,адам отуранда аркасына чүм-месин дийип, дивара юка тагта тутуланды, гапың агзында яг чырасы, онуң янында Кәбәниң сураты барды, ортада язылан ак кечедәки сачагың үстүнде, яңы тамдырдан чыкан чөрек билен, бир окара дүе чал, бир окара болса дүе гатык барды. Үмүр ага бир овунтык чөреги агзына салды-да:

-Түркмен ага “Сакасы саглык” дийсе-де, аслыетинде мәхир-мухаббетли ылалашыгың ёк еринде, җан саглыгыңда

салымыны бермән сув-самана дөнүп, кейгиң шахына чыкяндыгыны билйәрис. Ахун ага-да биз билен ылалашды. Ынсан баласы бир-бирини эдил нан овнугы ялы хатыралап, гөзүң гөрежи ялы горамалы, онсуз онуң газананы безененине етмез, гөрҗеги гөрги, этҗеги берги бор. Көнелеримизиң айтмагына гөрә, терслигиң мүтдети ювлан хүлле яглык чөпе серилип, гурынча довам этмели. Кеймир көр йигитлерини эердип баршына, агзыбир-лигини йитирен көп тамдырлы обалара мыхманчылыга-да совулмандыр... – дийди.

-Оны этҗек болсаң, хич ерик совулман, барҗак ериңе барып, гөни ызыңа гайдыбермели, инди хер өйде бир тамдыр бар – дийип, мен сеслендим.

-Ол-а догрула вели...Мен "Бармагы башга дийсеңем билеги бир" диймекчи болдум.

-Үмүриң айдяны догры – дийип, Ахун ага ара гошулды:- Икимизиңем аладамыз ил-юрт аладасы. Бейлекилере ягшылык этмек билен сен илкинҗи нобатда өзүңе көмек эдйәрсиң ахырын. Биз шоңа дүшүнмели. Булар барада Куранда хем айдылып гечилйәр. Мен ине,бир йылдан говрак өйүмде болман, Кураны терҗиме этдим.Кеселине эм тапанлар болса шондан бәри гелериме гарашып-дырлар. Пейда тапмаян болсалар бейдип үйшүп гелмездилер.

-Ахун ага, Кураны терҗиме эдипсиңиз, ол говы зат – дийип, мен дүе чалдан бир овурт овуртладым-да, сөзе башладым: -Бу барада менде кәбир пикирлер дөреди .Арап дилине дүшүнмейән адам үчин, Курандан окалан хер бир аят, сүре онуң аңына өрән гүйчли тәсир эдйәр, хатда җадылайҗы пейдасы бар дийсеңем болҗак. Йөне шол аятлар түрк-

менчә гечирленде онуң адамың аңына эдйән тәсири песелмейәрми? Җадылайҗы арап дилинде окалан аят түркмен дилинде адаты бир өвүт-үндев болуп гөрүн-мейәрми?

-Догры, бу барада өңем бир сорапдың. Ядыңа дүшйәрми,

"Несил" газетинде душупдык? Инди, сорагларыңа җогап берейин. Кураны терҗиме этмегимиң бир нәче себәплери бар. Оларың биринҗиси, хәзир Куран арап дилинден, ысламдан дашдакы адамлар тарапындан терҗиме эдилди, йөне Куран чепер эсер дәл, ол диниң сүтүни. Оны терҗиме этҗек болсаң арап дилини сувара билмели, дин ылмындан чорба совадан болмалы. Ол болмаса галама япышмалы дәл. Кураның бир йүз он дөрт сүреси дүнйә мусулманлары үчин сан тайындан ве хатда көп халатларда маны тайындан хем дең дәлдир. Чүнки, мусулманлар дөрт мезхебе-йөрелгә эерйәрлер. Шол дөрдүң Агзамы мезхеби бизиң дини йөрелгәмиздир. Шол догры ве арасса мезхеби сайлап алып билени үчин,оны дүзен Ныгман Сабыт оглуна "Ымам агзам" дийип лакам гоюпдырлар. Кураның аятларында овал болуп гечен, хәзир болуп дуран ве гележекдәки болмалы ишлер бардыр, йөне оны билмек үчин, дүйпли ылма ээ болмалы. Кураның аятларында "Пылан зат ёк"диймели дәл-де," Билемок" диймели. Сүрелериң ылмы тайдан дүзүлишини, ягны ээ, хабар, ишликлер, кемишликлер, ишлигиң нәмәлим гөрнүшлери, соваллар, йүзленмелер, эмрлер, ишлигиң гайтарым гөрнүшлери, адамыны бир яман затдан гайтармагың гөрнүшлери, үмлүклер, ышаратлар, атлар, ат чалышмалары, сыпатлар, сыпат-ланян затлары ве башгалары өрән ербе-ер, кемсиз гетирилен-лигини билмесең, Кураны терҗиме эдип болмаз. Аятларың битирйән

ишлерине оларың манысындан башга-да бирнәче затлар гирйәр. Биринҗиден, адам нәмелер эденде өзүне пейдалыдыгыны, нәмелер эденде зыянлыдыгыны аңына сиңдирйәр, аят окаланда эшдилйән овазың битирйән ишлери хем җуда әхмиетлидир ве согабы улудыр. Адам сүрәни нәме ниет билен окаяр,ана Аллатагала шоңа гараяр,согап шоңа гөрә берилйәр. Онсоңам,бир гең зат бар, бир сүрәниң, меселем, Күл Хүвелланың бир өзи он, он бәш зада ярап дур. Себәби Аллатагала Курандакы сүрелере ве онуң ичиндәки аятлара хорматдан башга гүйч хем берипдир. Онуң икинҗи гүйҗи шол аятың хер бир йигрими докуз харпының җогапкәр перишдесиниң болмагыдыр. Аят окаланда шол җогапкәр перишде гелип битирмели ишини битирйәр. Йөне, аятларда гаты горкулы затлар хем бардыр, хемме зады айтмаклыгың гадаган эдилен ерлерем бардыр .Меселем, ”Аятүл-Күрси” гаты гүйчли дийип, оны ченден аша көп окан адамларың багланяныны, аялларың лал, яш болса чага догурмадан галяныны билмелидирис. Мениң бу сөзлери айтмакдан максадым, адамлар хич тарапдан зыян гөрмесинлер, ахмал болмасынлар дийип, дуйдурмакдыр. Бакара сүресиниң 84-нҗи аятында улы бир әтияч этмели зат бар, олам Аллатагаланың шу аятда өз шерапатлы адыны гетирип, онуң эдил ызындан энеңизе ве атаңыза середиң дийип, өзи билен ата-енәни бир ерде гетирмегидир. Мундан чыкян маны-ата-ене адамзадың икинҗи Худайыдыр. Себәби, бир адам Алланы-т-,Мухаммеди ве шеригадың бәш ишини тассык этсе ве битирсе, эмма ата-енесини нәразы эден болса, ол адама ики сарайда-да ер ёкдур. Куранда ене бир эсасы гөз өңүнде тутулан затлардан иң пейдалысы дийип хасап эдилйән меселәниң бири-де, доган-гарындашлыгы, ёкарда белленилши ялы, ылалашыгы, милле-

тара гатнашыгыны пугта сакламаклыкдыр. Ол хакыкы иманлылыгың нышаныдыр. Бу барада "Бакара" сүресиниң 28-нҗи аятында айдыляндыр. Мениң булары диле гетирмекдәки максадым, Кураны терҗиме этмекдәки йүзе чыкян сорагларының кәбирлерини мысал гетирип, габат гелен кишиниң ол иши амала ашырып билмеҗеклигини ныгтамакдыр. Кураның түркмен дилинде окаланда эдйән тәсири барада айдыланда болса, шейле. Оны дин ылмына етик адам терҗиме этсе тәсири бирҗикде песелмез, гайта хас-да гүйчленер, онсоңам, ол терҗимечиниң йүреклере барян якын ве якымлы сөзлери сайлап алшына баглыдыр.

-Ахун акга, "Пырагы" фирмасының кетхудасы, достум Аннагелди Өвезгелди мешхур Магтымгулы атамызың хатырасына садака берйәр, шоңа сизи чагырярын! – дийип, мен оңа йүзлендим.

-Боляр, эртир ир билен барып, аят окарын,йөне өңүмде сачакдан башга задың болмазлык шерти билен – дийип, Ахун ага разылашды.

Биз, ахун агалардан гайдышын херрикгалалыларың мешхур алым Мәти Көсә багышлап гечирйән дабарасына гатнашдык. Ол ерден "Пырагы" фирмасының кетхудасы Аннагелди Өвезгелди оглы бизи өйүне чая чагырды. Ол 1987-нҗи йылларда "Пырагы" атлы айдым-саз топарыны дөредип, республикада ат алып башлапды. Ол республикада ат газанан артистлер Җума Язмырадов билен Гурбанназар Атакгаевиң гатнашмагында чыкышларың хас шов-хунлы гечмегини үпҗүн эдйәрди, өзи хем ширин сеси билен халк

айдымларыны айдярды. Мен онуң айдымларыны башы асман билен бәслешип дуран гадымы ве гөзел Нохур обасында, белент чынарың саясында хем диңләпдим. Ол бейик Пырагы барада айдым айдярды. Өз көкүни асырларың җүммүшинден алып гайдян бу чынарың саясында,хут бизиң хәзир отуран еримизде, бейик шахырың Хыва барярка отурып гечен еринде отуранлыгымыз себәпли ол айдымыны хас җошгунлы айдярды. Чынардан бираз бейлерәкде болса, республикада илкинҗи магарифчыларың бири Мухамметгулы Атабаевиң өз гүйҗи билен салдыран ак мекдеби хенизем гуҗак ачып дур,ондан аңырракда болса гадымы дөврүрде эйран шасы Апбасың өз раятлары билен пайтунлы гечен ёдасы гаралып гөрүнйәр.Бу ерден ёкарда Гаравул обасы ерлешйәр. Ол обада инди көп йыллардан бәри бейик шахыра садака берип гелйән Ымамгулы Аннамырадов яшаяр. Аннагелди Өвезгелди оглы, диңе бир өкде айдымчы болман, телекечилик ишлерини хем эзбер алып баряр. Мен онуң бу иш тәри барада "Яшлык" җурналында "Телекечи баямак үчин ишлейәрми?" ады билен улы бир публисистик макала хем языпдым...

Мен булары ятлап баршыма ёлда сакланып, гүнделик газет-җурналларың бир нәчесини сатын алдым-да машында отуранлара пайладым. "Несил"газедини алан Үмүр ага онуң үчүнҗи сахыпасыны ачды-да, Аннагелди Өвезгелдиниң суратыны гөркезди. Ёкарсы "Алкышнама" ады билен башланян, йүзи суратлы, ашагында "Ашгабатдакы "Пырагы" атлы сазчылык – чеперчилик, тәҗирчилик фирмасының президенти, айдымчы Аннагелди Өвезгелдә багышланяр" диен язгыдан соң шахыр Шыхмырат Батыевиң секиз бент гошгусы гелйәрди.

Ине, шол бентлер.

Аслың сениң даг илиниң неслидир,
Гөвүн җошса яда салар силлери.
Сени багш эден бахар паслыдыр,
Хош сайрар хемише сайрак диллери

Диңе бир оваз дәл, йүрек байлыгың,
Чәксиздир, җомартдыр начар адама.
Герек болса олар үчин алтын дәл,
Өзүңем гоярсың нәсаг халыңа.

Шейлерәкдир, асла сениң ярайшың,
Билмерсиң киселең бошап галанны.
Илиң үчин дөкүп орта бар задың,
Өвезине сөййәң алкыш алманы.

Галан задам еке шая алмарсың,
Кәте ятлап, аҗайып дүйш гөршүңи.
Шонда душуп Магтымгула-ол дана,
Пыгамбер дек кишә элиң бершиңи.

Ол болса үч ёла сыпап аркаңдан,
Саңа ак патаны берипдир шонда.
Соңра чох бегенип бу ахвалата,
Фирмаңа оң адын дакыпдың сен-де.

Ине, шейдип ёла дүшди ишлериң,
Ёл ясадың Чынма-Чына, Рума.
Нешир эдип Пырагының китабын,
Совгат дийип пайладың сен хер киме.

Багыш этдиң, әхли гүйҗүң, гуҗурың,
Ил-гүнүң аҗайып багта етмегне.
Чексең-де сен янамалаң эҗирин,
Гошант гошдуң, тәзе даңың атарна.

Барха өңе бараң адын гөтерип,
Дана атамызың мирасы билен.
Голуң узак мензиллере етирип,
Өс сен ене гүллең арасы билен...

Шу айдыланлара мениң бир гошҗак задым бар.Якын достум Аннагелди Өвезгелди оглуның түрклер үлкесинде гыммат бахалы, сувда хем дуркуны үйтгедмейән, пулуң кагызына чыкардан, Пырагының әхли гошгулары ерлешдирилен шол китабының маңа хем совгат бериленлигини айтмалыдырын. Ол тәсин китабы гөрҗеклер шу сетирлериң авторының шахсы китапханасына барыбермели.

Хава, Аннагелди, "Мир-3" –де ерлешйән җайларың бириниң 4-нҗи гатында яшаянлыгына гарамаздан, бизе гадыр эдип җанлы сойды, хеззет-хормат этди. Онуң билен энчеме йыллап тиркешенлигим, дузуны даданлыгым үчин, мен шу пурсатдан пейдаланып, оңа өз миннетдарлыгымы билдирйәрин. Ол хем эдил Үмүр ага ялы айратын ятланылмага мынасып адам дийип хасап эдйәрин.

Шол гүнүң эртеси йигрими ики гоюн, ики өкүз союлып, дана Пырага берилйән садака бардык. Хоҗа Ахмет ахун сөз берши ялы ир билен гелди, аят-төвүр этди, ишиниң көплүги зерарлы гыссаглы гитди. Биз онуң билен шондан ики ай соң душушдык. Бир гүн ол Ашгабатдан мениң Сакарчәгәниң

“Геңеш”обасында ерлешйән өйүме гелди-де, Кураны нешир этмекде дөрән пәсгелчиликлер барада гүррүң берди ве көмек сорады. Мен оны алып, “Гүлүстан” обасында яшаян Чары Ремезаның өйүне бардым. Чары аганың адындан язып, ”Гарашсызлыгың мивеси” атлы китабы чыкаранлыгым үчин ол мени ниреде отуртҗагыны билмеди. Хоҗа Ахмет ахун оңа өз арзыны айтды ве көмек сорады. Чары ага гич агшам, шол вагтлар Мары ве-лаят хәкими болан Гурбан Оразың янына бизи алып барды. Шейлеликде, хәкимиң бир җаңындан соң Кураны чыкармакдакы пәсгелчилик арадан айрылды. Басым, ики китапдан ыбарат он мүң саны Куран чапдан чыкды. Ол хениз халка яйрап етишмәнкә, Хоҗа Ахмет ахун “Президент Сапармырат Түркменбашының гөвнүне дегенмишин” диен гүррүң яйрады, ягны тәзе йылың өң янында гурлуп гутарылан Рухыет көшгүниң ичинде тәзе йыл ёлкасыны гурнамак “мусулман дәбине габат геленок” диенмишин. Ине, шу сөз үчин хем-белки онуң башга себәплери хем болса бардыр, мен өз эшденлерими гүррүң берйәрин- Хоҗа Ахмет ахун гараланды, ол барада метбугатда масгарачы-лыклы тосламалар чап эдилди, онуң терҗиме эден Кураны якылмалы эдилди. Бейле айылганч ваканың Мары топрагында, ыслам дининиң горагчысы хасап эдилйән түркменлериң арасында болуп гечениңе ынанасың хем

геленок, йөне ол бол-ды. Атамырат ахун, Чары ахун, Молла Төре ахун ялы ене энчеме ахунлар барада гиңишлейин макалалар топлумыны, ”Ымам Агзам”, ”Куран” атлы дини ылмы дерңевлери язан зехинли журналист, алым, пелсепечи Хоҗа Ахмет ахун өмрүниң ахырына ченли гарыплыкда яшап

гечди. Онуң үстүн-ден гүлдүлер, яманлап айдым хем дөретдилер. эмма ол “айдымчылар” инди нәтди? Өңде бир роваятда айдылшы ялы олар инди тоба гелдилер, молла болан болуп адамларың өңүне дүшүп йөренлерем бар...

Бир гүн сахаба Абдылла ибн Месгут бир ерден өтүп баряр экени. Бир багшы җемагат билен отурып, хош оваз эдип, хапа ишлери хем кылярды, җемагат хем ныгматлар ийип, саз диңләп,хошхал болуп, меҗлис гураярды. Сахаба багша йүзленип: ”Эй, хош овазлы йигит, эгер шу овазлы сесиң билен Куран окамагы билседиң, шонда көп халайыкларың көңлүни авлап билердиң! ”диййәр. Бу сөз багша тәсир эдйәр. Ол бирденкә худайың догры ёлуна гирип, көңлүне иман долуп, отуран еринден бөкүп туряр-да, саз гуралыны ере уруп дөвйәр хем-де гелип, ол белент кишиниң аягына башыны гойяр: ”Я, Абдылла, айт, маңа нәме диймек герек!?” Сахаба оңа иман гетирдип, онуң башыны аягындан гөтерип, йүзүни сыпады: ”Хак Тагаланы сөен кишини биз ничик сөймеҗек!? Сен тобаны чының билен кылдың, инди көп мукдардакы пейданы ахырет хасылында гөрерсиң!”диенинден соң ол киши тоба гелип, сахабаның шәгирди болды.

Инди мен сизе Үмүр ага билен Алтымырадың гүр-рүңини берейин ..Иш алада билен гумра болян вагтың гүнүң догуп яшышынам аңмаз экениң. Ничик бир ериң сызлайса шонда бөврүңе үнҗи аралашып, гөзүңи тегеледйәр. Адам ыкбалында кәте болайян шейле пурсатларда саңа дуйгудаш-йүрекдеш, сөхбетдеш хем голдав герекди. Мениң үчин ол голдав Үмүр агадан гелйәрди.

-Үмүр ага, Алтымырат оба гелипдир,оны гөрмәге гитсек болармы?–дийип, мен бир гүн ол яныма геленде сорадым. Ол хөвес билен гидермен болды.

–Шан-шөхраты дүнйә долушына,түркмен топрагына ат-абрай гетирен Алтымырат җаның җаны җеневүт ялы гайраты гоязыларың бири.Эгер ил-оглы-Алтымырат ялы герчегиң,аясы сүрчегиң,дери бурчак-бурчагың Ватана болан мәхир-мухаббети баш пердеден овазланма,онда-да, зарңыл-дылы овазланма бердими?Онда ол баран ишини битирип, гиден еринден гетирип,еден иши нусгалык,геплән гепи гүвәлик мерди-мердана өврүлме билендир.Көпден бәри онуң билен йүзбе-йүз отурып,сөхбердеш болмаң арзувында гезип йөрсемем,херки задың вагты-сагады бар дийлени.Онуң вагты гелендир.Мени онуң янына алып гит!

“Боляр”дийип,мем оны Алтымырадың янына алып бардым. Онуң атлы түркмен пәлванларыңкы кысмы сыртлашып мүнәймели муртам,йүзүңе гарадыгы ховуңы басып заманаңы җүннек эдйән хырсыз сыпатам,гушак етмез билем, ат майрар аграмам ёк,йөне җигерли йүзүнде догум оды ойнаклап дуран орта бойлы,чеңк ялы,йүзи нурана йигит. Середәймәге мүчеси чаклаңрак гөрүнсе-де,басан еринден от чыкарян,гөрдүгиң гөзүңи докундырян Алтымырадың эллериниң гатаңсылыгы аяламма аңдырмадыгам болса,отлуклы гөзлериндәки гүйч-гайратдыр, гуҗуры месе мәлим билдирйәрди.Аслыетинде,шейдип,догумың дашып,хыҗувың җошуп, имринер илерлемелере етирмесе,сен хер нәче йүрек урсаңам, телваслы еңше яран болмаҗагың беллиди.Түркмениң байдагыны дашары юртларда парладып, кебзәңи җүмшүлдедер гөчгүн билдирәймек хер етениң иши дәл.Ине-де, Алты-

мырат!Онуң шол өңки алгыр гөзлери, нурана йүзи, йөне аңырда чуңңур хасрат гөрүнйәр. Яровсызлыгына гарамаздан ол эдил йитирип тапан ялы бизиң билен гадырлы саламлашды, отурмага ер гөркезди хем-де: ”Дайы, мениң адым билен багланышыклы бир чаклаңҗа китап чыкарыпсың, онуң үчин таңрыялкасын! Душушып билмән йөрдүм, душсам айдарын дий-йәдим” дийип, гуванчлы йылгырды.

-Дайы, багышла, яныңа өзүм барҗакдым, эмма яровсызлык ёл бермеди, багышла!

-Алтымырат җан, биз сениң яныңа гелмелидик, биз-дийип,Үмүр ага бирхили хамсыкды-Вах,мең шу кем-көшелигим хачан галарка?Нәме үчин мен сени өң гөрмедимкәм? Хенизем, Аманмыхаммет җан гидели дийәйди,ёгсам-а...Сен өз дереҗәңи билеңок,инерим!

Алтымырадың сададан песпәллиги нурана йүзүни хас хем гөрке гетирйәрди.Ол иниси Байрама: ”Мыхманлара хезмет-хормат эт!” дийип, алҗырадып баряр, оңардыгындан гөвнүмизи авлаҗак, теселли берҗек, ийдирҗек-ичирҗек.

-Говы геләйдиңиз. Яңы чебиш союпдырлар, шондан бөртме тайярларлар. Ёгса-да ол “ярамаса токлы сояйын?!-дийип, ол дегишди.

-Еген, саглыгыңы гөрейин дийип гелдим, онсаңам Мары велаят кәрханалары, завод-фабриклериң ишгәрлери сениң билен душушмак ислейәрлер.Муны Үмүр ага-да айдыпдырлар. Менем аңрыуҗы бир мүмкүнчилик дөресе гурнарын дийип сөз бердим. Галанам нәме, саңа баглы.

-О диййәниңиз болар-ла велин...Мен машын сүрүп билемок. Хер ики сагатдан дерманларымы, санҗымларымы алып дурмалы, йөне шонда-да вагт тапҗак болайын. Адамларың хайышыны битирмесек болмаз.

-Мен сени өз машынымда алып гидерин ве ызыңа гетирерин, янымызда Үмүр ага хем болар.

-Боляр, мен разы, гайтам, көпчүлиге чыксам бирнеме гөвнүм ачылар. Москваның кеселханасында узак ятып халыс көңүл послапдыр...

Шол гүнүң эртеси ир билен мен оны ве Үмүр аганы алып, Байрамалының пагта арассалаян заводына алып гитдим.

-Мениң бир арзувым бар-диййип, Алтымырат гидип баряркак сесленди

-Сагалсам, Олимпия оюнларына гатнашмак! Ики гезек ондан галдым, үчүнҗи гезек мен хөкман чыкыш эдәймели.

-Еген, сен галдым дийме, сени галдырдылар-диййип, мен сеслендим.

-Түркменде "Үчден соң пуч" диен геп бар...

-Сен оңа ынанма, Алтымырат җан! Мен сениң ёлбарса гайра дур дийдирйән гүйҗүңе бил баглаярын!

-Үмүр ага, ол-а догры-ла велин... эгер үчүнҗиде багтым чүвмесе түркмен огланларыны йыгнап топар дөретҗек, олардан дүнйә чыкайҗакларыны етишдирип, дөшлери ловурдаян алтын медаллы этҗек!

-“Арзувчыл гул дура-бара шат болар” дийлени, арзув этсең арзувыңа етерсиң.

-Үмүр ага, ол догры-ла вели, огланлары тайярламак үчин түргенлешик мейданы, энҗамлар герек! Алтымырадың өзем шондан көсенип гелди.

-Ислег болса чатмаң ичинде-де түргенлешсе болар. Түркмен йигитлери үчин шерт хөкман дәл, онсаңам, бирине дахыллы болуп этҗек болян ишиң угруна болмаз. Әхли затда диңе өзүңе бил багламалы.

-Догры, сен оны иш йүзүнде субут этдиң, түркмени илкинҗи болуп дүнйә танатдың, шонда-да отурма бөврекли гезип йөрсүң!

- Шоңа-да шүкүр эдйән. Орс лукманлары бирки йыл яшарсың дийдилер, соңам нәме Аллаң ишидир-дә, гөрүберерис! Иң болманда агам Тиркишиң яшан отуз яшына етсем арманым ёк!

-Сен энтежик яшарсың, огул! – дийип, Үмүр ага оны гуҗаклады ве хамсыкды. Мениң хем бокурдагым долуп, геплемәге межалым галмады, гөзден сырыгып гайдан яшы сүпүрип: ”Хова гызҗаг-ов!“ диен болдум, өзүм болса Алтымырадың мертлигине,санлыҗа гүн өмрүниң галаныны билипде өзүни мертлерче алып баршына хайран галдым. Агыр дерт онуң яныны ере яплаҗак болуп нәче җан этсе-де, ол галкан дек дуруп, гайта, яшларың, илиниң аладасыны эдйәрди. Шейле мерт герчеге онсаң ненең гуванмаҗак! Ол дүнйәде еке-тәк, иң гүйчли бир йылдыз болмагындан башга-да, өз эркислегине ыгтыяр эдип билйән эденли йигитди ахырын.

Дашары юртларың байлары Алтымырады өз юртларына чагыранларында онуң берен җогабы хәли-хәзирем серимден гиденок:”Мен диңе түркмениң яшыл тугунын астында чыкыш этмек ислеерин!”Бу жумле онун омүр беяны.Онда герчегиң кешби гөрүнйәр,шонуң билен бирликде ол түркмени дүнйә танатды...

Биз пагта заводына баранымызда мейданча йыгнанан мәреке Алтымырады улы шовхун билен гаршылады. Оны йүзүне сыляны, элинден огшаяны хайсы. Нәче багрына басҗаклар велин, кесел оңа мүмкинчилик бермейәр. Үмүр ага уссадың гысгаҗык терҗимехалыны айдып берди, адамлар болса: ”Биз бейик уссадың өзүни диңләсимиз гелйәр” дийишип гыгырышярдылар. Бейле улы хормата хас-да йыгрылан Алтымырат чалаҗа йылгырып, башыны саллап дур. Адамларың ислеги болса онуң бирҗе сесини эшитмек.

-Адамлар, гепләрлигим ёкдур! Сораг берсеңиз җогап берейин. Мени сылаян экениңиз, саг болуң! Мен бу сылаг-хорматы бүтин түркмен халкына этдигиңиз дийип дүшүнйән...

-Бу хорматы биз саңа,яныңдакы Үмүр ага эдйәрис! Биз сизе тагзым эдйәрис-дийип, кимдир бири сесленди.

Адамларың оңа сувсан еринде, өзүне эдилйән хормата утаныП, хас кичелен ялы гызарып дурмасына нәме дийҗек! Үмүр ага оны өңе чыкарып адамлар билен хас ичгин таныш-дырҗак боляр, эмма уссадың өңүнде горп бар ялы,ыза тесйәр, гайтам: ”Мен Көпетдагы гопарып гелмедим, хер бир түрк-мениң эдип билҗек ишини этдим” дийййәр.Үмүр ага “Айт, герчек огул, айт!” дийип оны гыссаяр, ол болса нәме дий-

җегини биленок. Ай, гараз, гөрениң Үмүр ага-да,ейдип-бейдип гыҗыклап гоянок,җуда болмаса өзи сораг берйәр.

Алтымырат шейдип, бир сагада голай сораглара җогап берди. Соң гайтҗак боланымызда адамлар бизиң дашымызы галлап гойбермек ислемэдилер. Оларың кәбириниң гөзлериниң окарасы яшдан долды, айрылышаслары геленок-дылар. Оларың кәбири пул хөдүрлейәрди, кәбири ак кагыза гол чекдирйәрди, кәбири болса онуң өй салгысыны сораярды. Алтымырат башардыгындан оларың хайышыны битирҗек болярды, йөне оны ондан артык сакламага мүмкинчилиги болмансоң биз адамлар билен хошлашып, араларындан зор-дан чыкып гайтдык. Шонда Үмүр ага: ”Сагҗа бол, инерим, сагҗа бол, герчегим!” дийип, Алтымырады багрына басып хамсыкды. Алтымырат болса ёлда: ”Адамлар билен шейле душушмак, пикир алышмак дийсең леззетли. Мен мунда рухы галкынышың аламатларыны дуйярын. Бу мениң үчин алтын медала мынасып боланданам хас ёкары!” дийип сесленди. Биз онуң билен шейле душушыкларың энчемесини гечирдик... - --.--

Үмүр эсен барадакы ятламалар менде нәче дийсең бар.

-Бир гезек Үмүр ага икимиз Ашгабада гитдик. Шол гүн агшам ол: ”Мен ёлдашларымың янына гитҗек” диенсоң, биалач онуң ызына дүшдүм. Ашгабадың этегиндәки Гара-дамак обасындан гечен ериңдәки мейданча-да, бир бошлук ерде шахырлар Нобатгулы Режеп, Атамырат Атабай, Агагелди Алланазар, Какабай Гурбанмырат дөрдүси херси өзүне җай салыпдырлар. Кимиң өйүдигини билемок, йөне

ийип-ичмәге ызлы-ызына зат гелип дурандыр. Үмүр хем нәме хөдүрлеселер сесини чыкарман ювдуп отыр. Мен онуң бу болшына гаты гең галдым-да: ”Үмүр ага сениң билен нәче йыл биле тиркешсегем, хениз бейле хоранлыгыңы билемокдым” дийдим, ол болса: ”Ёлдашларымың янында хөдүрден йүз өвүрсем болмаз-а! ”диййәр. Мени ёлдаш саймаян ялы. Шол гүнүң эртеси байры мугаллым, профессор Какаҗан Атаның өйүне бардык. Гөрениң Үмүр-дә, гапының агзындан саламлашып, иш көп бахасыны билен гайтҗак боляр. Өй эеси муңа бирхили боляр, йөне болшуны үйтгедмән, совукганлылык билен өйүне чагырып: ”Түркменде гелен өйүңден дуз датман гитмек болмаяр" диййәр. Ахырым, өе гирдик, отурдык. Говы хызмат этди. Туруп гайданы-мыздан соң мен оңа: ”Үмүр ага, өзүң-ә иле эдеп өвредйәрсиң, өз эдебиң велин кемтерлик эдйәр” дийип игендим . Ол болса: ”Ай, ишимиз агдыгракды-да” дийип, өзүни аклаҗк боляр. Тиркешип йөрсең кәбир ерде шейле ялңышлык гойберйәр, йөне сыпайычылыгы велин бар. Онуң үчин зады гаты гөренок... 1990-нҗи йыл болса герек, Үмүр яныма гелди, ”Шүкүр багшының 90 яш тоюна Душага гитмели, Акмәммет Ханы хем алалы” дийип. Душак серхет якасы боланы үчин: “Мениң кепилнамам ёк” дийип, Акмәммет Хан гитмеҗек болды, эмма Үмүр “Мен бар-а” дийип, оны гыссаяр. Догруданам, онуң баран еринде,серхет якасы болсын болмасын хич хили кепилнама соралмаярды, Үмүриң өзи хатда серхетчилер үчин хен кепилнамады. Душакда өрән говы тайярлык гөрүпдирлер. Байырларың этегинде, гөк өвсүп отуран отларың ичинде гурналан бу дабараны Кака этрап хәкими алып барярды. Ол Үмүр ага сөз берди. Үмүр ярым сагатдан говрак өрән шовхунлы чыкыш этди. Бу дабара республиканың дүрли ерлеринден мыхманлар гелен экени.

Дабара тамамлананда, бир гөрсек Үмүр ёк. Ол көп санлы машынларың бири билен, келлесиниң угруна гидиберипдир, нирә гиденини билемзок, хич киме хич зат айтмандыр. Ики сагат гарашанымыздан соң биз Акмәммет билен ёла чыкып ызымыза гайтдык. Биз гайдан бадымыза ол бир ерден гелипдир. Душаклылар оны йөрүте машын билен өйүне ниградыпдырлар. Соң душанымызда Үмүр "Мени ташлап гайдыпсыңыз"дийип, өйкелейәр.

Өйкелемели болса биз ондан өйкелемелидик, себәби нирә гитҗегини айтман бизи ташлап гиден онуң өзүди ахырын. эмма болайярмы нәме. Үмүр шейле адамды. Мен оңа "Муны гайдып гайталама" дийип берк табшырдым

Инди мен гезеги Үмүр аганың биле тиркешен досты, байры журналист Сейитли Сөйүне бермекчи.Ине,онуң маңа берен гүррүңлери.

Адына мынасып йигит.

-Үмүр,икимиз Ашгабада зерур иш билен гитмели болҗак-дийип, мен бир гүн язув ишлери билен гумра болуп отуран ёлдашыма йүзлендим.

–Гитмели болса,бадымызы говшатман гидибирис. Онсузам Ашгабатлы иш-аладамыз аз дәл."Хем дайымлара гидйән,хем тайыма баш өвредйән"боларда-дийип,Үмүр мениң билен ылалашды.

Ашгабада гитдик,окап хем ишләп,яшап гайдан пайтагтымыза саг-аман бардык.Он йыла голай бу ерде яшап хем

ишләп гайдамсоң гатнашык ачан достларымыз,таныш-билишлеримиз барды.

Достларымызың бирини гөрели,саглыкларыны соралы дийип өйлерине бардык.Бизи түркмен дәби боюнча гадырлы гаршыладылар.Чай башының сөхбети кән зады ятлатды. Өзара гүррүң-дешлигиң довамында Ашгабада юмушлы, хызматлы геленлигимизи яңзытдык.Егенимиз Бабаҗаның Ашгабатда автотранспорт кәрханасында ишлейәнлигини, гелниниңем окувы гутарып шу ерде ише башланлыгыны, шоларың җайсыз көсенйәндиклерини айтдык.Сизиң өзүңизде болса-да,гарындашларыңызда барам болса вагтлайын яшар ялы җай зерур герек дийдик.

Шу зерур хызмат,хайыш биленем үч-дөрт гүн мыхманчылыкда болдук.”Вагтлайынам болса,яшар ялы җай тапсак хабар эдерис”диен ялы,бирмеңзеш җогаплардан нетиҗе чыкмансоң,Бабаҗаның ишлейән эдарасының улы башлыгына йүз тутмагы макул билдик.

Үмүр билен тиркешип Түркменистаның гатнав ёллары министрлигине бардык.Биз бу ерде ишлейән,Үмүриң өңки таншы Акмырат ага билен душушдык.Оңа зерур хызмат билен геленлигимизи ныгтап айтдык.Дурмуш теҗрибеси етик,55-60 яшларындакы Акмырат ага бирселлем пайхасланып отурды-да:

-Огланлар,Сиз Министриң янына бармалы борсуңыз. Онуң кабул этмеги үчин дегишли адамлары гөрерис-дийип, бизиң аладамыз билен болды.

Акмырат аганың чындан алада этмеги нетижесинде, Министр Пенагулы Рахмановың хузурына бармак,онуң билен йүзбе-йүз гүрлешмек бизе миессер этди.

Улы везипели адамларың кабулханасында болуп гөрмәмизсоң,министр билен душушаңда өзүңи нәхили алып бармалыдыгыны билемзокдык.Дегишли ишгәриң угратма-гында "Кабулхана"язгылы,гайыш гапыны ачып,төре тарап йөрәп уградык.

Тертипли гойлан гелшикли гтолларың аңрыбашында отуран сыпайыдан якымлы йигит биз билен гадырлы саламлашып, отурмага ер гөркезди.Ара кән вагт салманам, саглык-аманлык сорашансоң: -Яшулылар,хызматыңызы айдып отурың-диййип,мылайымлык билен бизе йүзленди.

-Бизиң бир егенимиз,Бабаҗан Дурдыев 6-7 йыл бәри сизиң автотранспорт кәрханаңызда ишлейәр.Ол ишнденем, ишдеш ёлдаш-ларынданам хошал.Бабаҗаның гелни саглыгы саклайыш институдыны тамамлап,Ашгабатда ише башла-ды.Яш машгала җайсыз көсенйәр. Гудамызам оглуңыз җай-сыз көсенйән болса,гызымызы алып гайтҗак,бәрде ишләбер-син дийййәрлер.Шу көсенчлиги еринде чөзмесек, Бабаҗаның машгала дурмушының бозулаймасы ахмал-диййип, хайышы-мызы гысгача җемледим.

Ол телефон чакылыгы боюнча хузурына гелен җогап-кәр ишгәрине Бабаҗан Дурдыевиң ишлейән ериниң салгысы-ны айтды-да:-Умумы яшайыш җайындан бир отагы өз адына гечирип бериң!-дийди.

Буйрук алан ишгәр чыкып гиденсоңам:-Яшулылар, хайыңыза битирилди.Гоңшылары дагы гөчсе,егениңиз ене бир отагы өз адына гечирип билйәр-дийип,өңки айданларның үстүне гошды.

-Ынха янымда отуранам ил-улусымыза белли, таны-мал Үмүр эсен-дийип,мен Пенагулыны ёлдашым билен та-нышдырдым.

-Үмүр аганың чыкышларыны телевизорда диңлейәрис. Гелениңиз говы болды,саг болуң!Мен эртир Москва учярын. Эртир Новруз байрамчылыгы.Хеммелер билен бирликде бизиң ишгерлеримизем белленилен ерде байрамчылыгы дабаралан-дырмага чыкярлар. Шоларың тоюна гошулып, байрам-чылыкларыны гутлап чыкыш эдип берсеңиз!-дийип,биз билен мәхирли хошлашды.

Ашгабатдан гайдып геленимизден көп вагт гечмәнкә: ”Бабаҗана Ашгабатдан йөрүте адына яшар ялы бир отаглы җай берипдирлер”дийип,бәш огул,бәш гызы өсдүрип етиш-дирен Бибиәше өймүзе гелип,машгала шатлыгыны пайлаш-ды.

-Тойлы җай болсун,өзлеринден көпелсинлер,хорматлап җай көмегини эден Адамларың башы белент,ишлери ровач болсун. Бабаҗанам, гелин егенимиз хем гадыр билйән, ягшы-лыгы унутмаян гарындашлардан болсун!-дийип,мен Бибиәшә-ниң бегенҗине гошулдым.

Бабаҗан еген җайлы боландан ики йыла голай соң, Ашгабатда гезип йөркәм:

-Үмүр,икимизиң бир адама улы бергимиз бар.Гел,шол бергимизи ерине салалы,миннетдарлыгымызы говшуралы-дийип, мирасгәр достума йүзлендим.

-О нәхили берги?-дийип,Үмүр аңк-таңк болды.

-Унутдыңмы?Онда ятладайын?!1992-нҗи йылың 20-нҗи марты,Бабаҗан,җай гөзлегинде,Пенагулы Рахман, шатлыклы чөзгүт-лер...

-Ядыма дүшди,хич ере совулман Пенагулы Рахмановың янына !

Түркменистаның гатнов ёллары Министри Пенагулы Рахманов бизи гарашдырман кабул этди.

Гадырлы саглык-аманлык сорашылансоң,ики йыл мундан өң адына мынасып иш битирен Пенагулы,бизи танаман;-Яшулылар, хызматыңызы айдып отурың!-дийип,ене шол өңкүси ялы сарпалы назар билен бизе йүзленди.

-Биз-ә,хызмат,хайыш этмәге дәл-де,Сизе миннетдарлыгымызы билдирмәге гелдик!-дийдик вели,ол бир тәсин йылгырды-да:

-Шейле зады биринҗи гезек эшидйән!Бу маңа илкинҗи гезек габат гелйәр!-дийди.

Хава-да,ыкбалың,ойны-да!"Ягшылык ятдан чыкмаз" дийселерем,унудылайян пурсатларам аз дәл-дә!.

Хәзир Бабаҗаның чагалары өсди, улалды. Өйлерине барсаң ниреде отуртҗакларыны биленоклар, Үмүриң эден көмегини велин, агзап дояноклар. Үмүриң мертебеси гаты

улы, ады өзүнденем улы. Баран еринде ишиниң битмейән ери ёк. Көңли гиң, догры сөзли адам.

Бир гүн Ата Аннанепес диен бири яныма гелди-де бир меселеде көмек сорады. Шонда Үмүр дуруп билмән онуң этҗек болян гөзбоягчылыгыны язгарды, "Занны халал Сейитли Сөйүниң ожагына бейле хапа адамының аягының дүшмели дәлдигини" айдып, гапыдан чыкарып гойберди. Оны ол говы танаяр экени. Ол гиденинден соң мен: "Шун-а гаты оңардың, хакыкы Үмүр болдуң!" дийип, оңа гаг болсун айтдым.

Генералы хайран галдыран сумкалы мугаллым.

"Иң леззетли пурсат достларың сөхбетдешлиги" диен пәхим бар.Той-дабараларда адамларың кәбири хениз эшдил-медик, билинмейән бир затлары айдярда,хеммелери хайран галдыряр. Түрлмен дил билиминиң дүйбүни тутан, Түрлме-нистаның ыламда ат газанан ишгәри Хоҗамырат Байлы-евиң Мары этрабының Мухадов обасындакы 28-нҗи мекде-бе адының дакылмагына багышланан дабарада хем ятдан чыкмаҗак бир пурсат хакыдамда галыпдыр.Хоҗамырат Байлының аталык аладасы билен етишен академик Пыгам Азымов,ТүркмеЗнистан ылымлар аладемия-сының президен-ти,академик Агаҗан Гелдиевич Бабаев,медисина ылымла-рының докторлары Ораз Бабаев,Хоҗа Бабаев,танымал дилчи алым Мыратгелди Сөегов той дабарасына гелен мугал-лымлардыр дүрли кәрдәки адамлар белен сөхбетдеш болду-лар.

Шол гүнки дабарада диңр Мары велаятында дәл, гүнешли Түркменистанда улы хаҗатлар битирен гуйма-

гурсак герчек огулла-рың онларчасының ады ятланып гечилди.

Түркменистаның ылымлар академиясының президенти Агаҗан Бабаевиң мыхманлар билен болан шол гүнки сөхбет-дешликде айдан сөзлери велин,хакыдамда өчмеҗек ыз галдырды.

Түркмениң илкинҗи Президенти ,хорматлы Сапармырат Атаевиң кабулханасында отырыс.Керкиден гелен, Керки серхет отрядының серкердеси Генерал:-ады ядыма дүшенок-“Марыдан эли сумкалы,йөнекей гейнүвли бир мугаллым серхет отрядымыза барды.Гадырлы махманымыз билен өрән оңат дүшүнишдик.Ол эсгерлериң өңүнде чыкыш этмекчидигини,шу гүнки эсгерлериң Ватан өңүндәки борчлары барада йәмелер билмелидигини хыгтап айтды.Биз клуба эсгерлери йыгнап бердик,өзүмизем онуң чыкышыны эсгерлер билен биле диңлемек үчин улы зала йыгнандык.

Ол мүнберден эсгерлере гарап,түркмен дилинде бир сагатдан говрак чыкыш этди.Мен онуң чыкышыны хайран галып диңләп, түркменлерде шейле дилевар,дананың бардыгына гувандым”дийип, генерал сөзүни довам этди:”Онуң бир сагатлыкдан говрак хайран галдыран чыкышы бизиң бир айда айтҗак затларымыздан,алып барян окув-тербиечилик ишлеримизден артык болды”дийди велин,Президент Сапар Атаев:”Гаты догры айдяң,ол Үмүр эсендир,мен оны танаярын,ол зор адамдыр”дийип,генералың гуванҗына буйсанч билен гошулды.

"Мунуң өзи Үмүр аганың абрайының дережесини кесгитлейән өлчегдир" дийип, алым Агаҗан Гелди сөзүни тамамлады.

------...---...---.

. Шу ерде,Сейитли аганың ятласының арасыны бөлүп, Ашгабатдакы харбы бөлүмде, 750 адамың өңүнде Үмүр аганың эден чыкышыны агзап гечмекчи

. Шол дөврүрлер эсгерлериң гуллукдан гачян вагтлары боланы үчин биз Үмүр билен бейле чәрелере көп гатнашмалы болярдык. Үмүр ага шонда гызып, шейле бир чыкыш этди велин, отуран эсгерлер ики гезек ерлеринден туруп отурдылар. Бөлүмиң серкердеси, яш,гөрмегей рус йигиди Үмүриң сөзүне дүшүнмесе-де, эсгерлериң өзлерини алып барышларындан өзүче нетиҗе чыкарып: "Тәсин! Тәсин!" дийип гайталады-да: "Үмүр олара нәме барада бейле гызыклы гүррүң берйәр?" дийип, менден сорады. "Үмүр хер бир эсгери өсдүрип генераллыга етирди, кәбирлерини өйлендирип, өйли-ишикли этди, шонуң билен бирликде оларың калбларында Ватана болан сөйгүни оярды" дийип, мем җогап бердим.

-Мен сизиң дилеварлыгыңыза хормат гойярын. Бейле гүйчли адамы мен өң гөрмәндим. Сиз эсгерлери хөвеслендирйәрсиңиз, оларың калбларына барян инче ёлы тапманы башарярсыңыз. Саг болуң! – дийип, серкерде Үмүр аганы гуҗаклады: -Сиз маңа хызмат этдиңиз, инди мен сизе хызмат этмәге тайяр. Ислегиңизи айдып отуруң!?

-Мениң музейим бар – дийип, Үмүр эсли пикирлениниден соң дилленди: -Шоңа сизиң генерал эгин-ешигиңизиң бири герек!

-Онуң ярасы еңил, бир комплект эгин-ешик аларсыңыз. Ене нәме герек?

-Ёлөтенли бир эсгер элини гапҗадыпдыр, эмма ваг-тында гөзегчилик эдилмәнлиги үчин яра азыпдыр. Шоңа көмек этмели-дийип, Үмүр ага Ашгабада гайтманка көмек сорап өйүне гелен бир адамының хайышыны гайталады.

-Ол эсгери өзүм әкидип, бежергә гоярын, бейле ише ёл беренлериң чәресини гөрерин, ондан аркайын болайың! Ене нәме хайышыңыз бар? – дийип, генерал азмлы дилленди.

-Бизе хол дуран еңил машынларың бирини бирки гүнлүк бериң!-дийип, Үмүр машынлара тарап элини узатды.

-Боляр. Ене нәме?

-Түркмен ага үч дилеги битенинден соң дилег этмейәр. Шейдип, Үмүр дуран еринде, гөз-ачып юмасы салымда бир топар меселелери чөзүп отурыберйәр, музейине эшик тайын, эсгериң какасының хайышы ерине дүшди, нирә гидейин дийсе аягының ашагында машын тайяр. Үмүр билен ёлдаш болсаң нәме этсең болуп дур, баран ериңде хор болмаярсың, сени пыяда йөреденоклар, ач эденоклар. Үмүр "Ай, халыпа, бизиң баран еримизде сөвүш союландыр" дийип, эдил халатлы ялы, өңүнден айдарды. Хакыкатдан хем соң ол ере барарсың велин, сөвүш союландыр я союлҗак болуп дурандыр.

--

Бу ваканы мана Умур гуррун берипди.

1995-нжи йыла ченли Президент хакыкы халк Президенти болды, шондан соң ол үйтгеди, башга адам болды. 1993-нжи йылың майында мен ве тәсин бир овадан сүбсе ясаян Дурдымырат атлы уссат икимиз Лебапда яшулылар маслахатына гатнашдык, Президенте сүбсе говшурдык. Онуң йыгнак гечириши бу гезек үйтгешик болды. Ол өңүндәки язгыны окап башлады-да, бирденем "Адамлар, гелиң, шу окап хасабат бермәни гоялың-ла! Биз мундан өңем ядадык. эгер ругсат этсеңиз, чыкыш этмәге ислег билдирен адамлары диңлемекчи" дийди. Чыкып геплеҗеклер гутарандан соң ол "Мырат, сен нәме чыкыш эдеңок?" дийип, Мырат Гарра йүзленди.

-Сапар Атаевич, Сиз маңа сөз бермедиңиз ахырын- дийип,ол сесленди.

-А-на, саңа сөз берйәрин. Гел, чык өңе!

Мырат Гаррының махабатлы чыкышындан соң, Президент дурмушда душ гелйән ногсанлыкларың үстүнде дуруп гечди, хусусанда, Ашгабат этрап "Түркменистан" обасының башлыгы Мыратберди Сопының үстүнден дүшди. Онуң 250 адама айлык язянлыгыны, габат гелен ишлемейән адама кепилнама язып берип отуранлыгыны диле гетирди-де: "Мыратберди, айтҗак-гойҗак задың бармыдыр? Нәме, танкыт эдилсеңем сесиңи чыкармаярсың?" дийип, оңа йүзленди.

-Сапар Атаевич, мен геплеҗек!

-Саңа-да сөз берйәрин, геч, өңе!

Мыратберди, бир Гөрогли писинт даяв пыяда, ыздан, ортадакы йөрелге билен хайбатлы өңе чыкды. Оңа сының дүшенде "Түвелеме, йөрәнде сарсаногам, Гөкдепе уршундан галан ек-түк пыяда бар-ов, хенизем" диениңи дуйман галярсың. Ол чыкыш этмели ере барман, Президентиң гөни өңүне барды-да, хайбатлы сеси билен шейле дийди.

-Сапар Атаевич, танкыдыңызы диңледим. Сизе ялңыш маглумат берипдирлер. Биринҗиден, менден айлык алянларың саны 250 адам дәл-де гөни 70 адам, икинҗиден, менден кипилнама алянларың бары Сизиң орунбасарларыңызың чагалары, мен олара нәхили ёк диейин!? Я-да мен ялңышянмы?

-Мыратберди, бу ерде сен дәл, мен ялңышыпдырын. Мени багышла! – дийип, ол өзүниң ялңышанлыгына дүшүнип, бир оба башлыгындан өтүнч сорады, шейдип, йыгнага гатнашан мүңлерче адамларың өңүнде өз мертебесини ве Мыратбердиниң мертебесини асмана гөтерди. Гөр-ә, бу болян затлары!

Реҗеп Өвезмырат дийип бир достум бар, муны оңа гүррүп берсем ол гең галып "Булары өзүңден тапян-а дәлсиң-дә?" дийип, йүзүме середйәр. Мен оңа "Ёк, хут шейле вака болды. Сапар Атаевич хакыкы Президентлигини гөркезди. Чын Президент хут шейле хем болмалы" дийййәрин. Йыгнагың ахырында ол ене"Ким-де ораг бар?!" дийип, отуранлара йүзлененде мен "Чөрек гымматлаҗакмышын диен гүррүң бар, шол догрумыдыр?" дийип сорадым.

-Ким айтса ялан айдяр. Биз чөреги мугт этҗек болуп йөрүс!-дийип, ол җогап берди.

Шондан гечен болса бир ай,ай ярым гечендир-дә, Көйтенден, зыяратдан гайдып гелйәркәк, Чаршаңңа гелени-миздe биз чөрегиң бир бөлегиниң бахасының йүз гөтерим галандыгыны, 20 теңңелик чөрегиң 40 теңңе боландыгыны билип галдык. Шонда мен гаты эрбет ягдая дүшдим, бир гүнләп дуз датман, башымы яйкап гездим . Ине, шондан соң Президент хакыкы Президентлигинден башга гөрнүше эе болды.

Бир нәчы йылдан соң яшулыларың Красноводскиде гечен маслахатында мен Сапар Атаевичиң элини саклап: ”Эллери мениң элим ялы ярчык-ярчык хакыкы дайхан адам-лары йыгнага чагырсаңыз пейдалы маслахатлары диңләр-диңиз" дийдим, шонда Президент “Нәхили адамлары чагыр-малыдыгыны өзүм говы билйәрин” дийип, элини чекип алды. Шондан соң мен хич ере чагырылмадым, хич ерде чыкыш этдирилмедм. Мен муны йөне гепиң гелшине гөрә мысал гетирдим...

Биз Чаршаңңыдан гайдышын Сейитли агалара гелип,онун аялы Биби эҗәниң унашыны ичдик. Ол унаш биширмәге дийсең өкде-ди. Сагадыңы тутуп отурмалыдыр, он бәш минутда бурчлы унаш тайярдыр. Соң бир гүн олара гелемде Биби эҗе:-Үмүр, сен тойда унашы агзасаңам оны биширениң адыны тутмадың-ла!?” дийди велин, мен огур-лыкда тутулан ялы: ”Вай, еңңе, шейлеми? Сыпайыпмы? Вах, ол-а, болмандыр! Мен сениң тарыпыңы тәзеден эдәерин!” дийип, гүлүм-ялым этдим.

-Ёк, Үмүр, мен гаты гөремок, йөне ятлап гечмедигиңи яңзыдайын дийәйдим-дийип, Биби эҗе йылгыряр.

-Догруданам, шол-а ятдан чыкыпдыр-дийип, мен мүйн-ли ялы кибтими гысдым....

Бир гезек хем алым Мухамметмырат Сагатлының-Непеслиниң ятлама тоюны гечиренимизде Мары шәхер хә-кими:

-Үмүр ага, эдйән чыкышларыңа, асыллы ишлериңе голтгы болар ялы, мен саңа шәхерден бир җай бермекчи-дийди.

-Обада җайым бар,маңа җай герек дәл.

-Онда нәме герек?

-Маңа телефон чекип берәйиң!

-Шәхерде җайың болмаса оны нирә чекмели?

-Мен Сейитлиниң өйүнде көп болярын.Телефоны шоңа чекәйиң!

Ине, шейдип, өзүме җай берленде алмадым , оңа дерек телефон диледим, оны хем Сейитлинин өйүне чекдирдим....

Хава,ол шейле адамды. Онда небис дийлен затдан нам-нышан ёкды...

Инди мен сизе Сейитли аганың берен гүррүңлериниң довамыны айдып берейин.Диңләң!...

Үмүр ага Абывердиң горагында.

1991-нҗи йылың декабр айының узак гиҗесинде,ир сагат 5-де Душакдан Кака угран “Җигулы” дөрт адамыны Кака этрабының хәкимлигине геирди.Биз хәкимиң гапысына геленимизде вагт сагат алты болуберипдир.Он-он бәш минут гечендир-дә,хәкимиң мүнйән машыны батлы гелип сакланды.Машындан дүшен этрап хәкими Тагандурды Нурыев:

-Менден ир гелен йигитлер кимкә?Бу гүн ёлда азаҗык эгленмели болды!Ханы йөрүң,бакалы-дийди-де,бизи ызына дүшүрип “Кабулханасына” алып барды.-Какалыларың ерини пайлашыберипдир-лер. Кимиң нireден геленлиги белли дәл.Кимси гектарлап ер алып,мал саклаяр.Кимси өз хусусы зады хөкмүнде башлы-барат иңе гиришипдирлер.Шолары тертибе салянчак иш-аладалар артыберди-дийип,өз ишлери билен танышдырды.

-Биз ишлиҗе гелдик-дийип, Үмүр пурсатдан пейдаланды: -Сизиң этрабыңызда гөр, нәче тарыхы ядыгәрликлер бар, эмма олара гөзегчилик эдер ялы, реҗелейиш ишлерини алып барар ялы эдара-заповедник ёк. Биз шол эдараны-Абыверд горагханасыны ачмак теклиби билен Сизиң яныңыза гелдик.

-Үмүр ага,заповедниги ачмак үчин мен нәме этмели?-дийип, Хәким сораглы назары билен мыхманларына мәхирли гаpады.

Үмүр ага шол пурсатда герекли ресминамаларың санавуны язып, хәкимиң өңүнде гойды, себәби ол өңем бирнәче этрапларда тарыхы ядыгәрликлери гораян эдаралары

ачдырыпды, онуң үчим герекли ресминамалары сув ичен ялы билйәрди, киме йүз тутмалы, нирә язмалы, нәме язмалы, нәдип язмалы булары билйәрди.

-Үмүр ага, заповедник ачылды хасап эдәй!- дийип, Хәким язгылара гөзүни гездирип ынамлы сесленди.

-Ачылды хасап этмели болса, ине, янымда медени ядыгәрликлери өврени-җи хем-де горайҗы, гүл ялы ерли йигит, өзем зехинли языҗы Ахмет җан отыр. Оны шол эдараның эеси эдип беллемели. Ол өз кадрың, яш ,гуҗурлы, талапкәр оглан. Ядигәрликлериң тарыхыны шундан говы билйән ёк!

Үмүриң җаныгып айдян, маңзыңа батян сөзлерини ынсап элегинден гечирип отуран хәкин:

-Гой, Ахмет Халмырат шол тәзе ачылҗак Горагхана директоры болсун!-дийип,Үмүри голдаянлыгыны,ене-де нәме көмек герек болса тайярдыгыны айтды.

-Душакда хем ерли геңешлиги ачмага пурсат болды.-дийип,Үмүр ага сөхбердешлиги довам этдирди-Ынха, янымда соватлы,гурамачы мугаллым –Нурназар Җуманазар отыр. Нурназар Душак оба геңешлигиң башлыгы болуп, геңешлигиң ишини җанландырсын.

-Боляр, гой, Нурназар хем Душак оба геңешиниң башлыгы болсун. Хәзирликче белләли, соң сайлавда сесе гоярыс-дийип, Хәким разылашды.

Ине, шейдип, ир сагат алтыда Хәкимиң хузурына барып, өң айлап-йыллап чөзүп болмаян меселелери пайхаслы,

агзыбирликли чөзмеги башарян Үмүриң бу херекедине нәме диерсиңиз?!

Этрап хәкими Тагандурды Нурыев билен илкинҗи ятдан чыкмаҗак душушык унудылмаҗак вака хөкмүнде хакыдамда галыпдыр-диййип,Сейитли ага сөзүни җемледи.

Бу гүррүңи диңләп:,"Үмүр аганың гаты тәсин, җадылайҗы бир гүйҗи болмаса булары эдип билмез ахырын" диййип пикирленйәрсиң .Аз вагтың ичинде ики адамыны ёлбашчы орунлара ише ерлешдирди.Этрап хәкими хем, өрән есер,меселәни еринде чөп дөвен ялы чөзүп билйән, түркмен герчеги экени. Гынансагам, хәзирки дөврде меселәни шейле кесгитли ве өзбашдак чөзүп билйән ёлбашчылар бармак басып санардан аз.

Бир гүнем Душаклы Нурназардан дабара чакылыгы гелди. Үмүр мени хем яны билен алып гитди. Шол гүн агшам Ховузхана барып чыкыш этмели болдук. Билмедим,билип этдими ,билмән этдими, Үмүр бу чыкышында аялларың үстүнден дүшүп, олары епбекләп уграды. Ол хич махал бейле чыкыш эдмейәрди. Гөрениң Үмүр-дә, гөзүни юмуп, элини, гөвресини херекетлендирип, барха бат алып гидип баряр. Отуранларың өңки хатарында, Хармандәли ялы даяв, юмруклары токмак ялы, гөзи дәли өкүзиң гөзүне меңзеш аял, даг гүммүрдиси ялы сеси билен: "Үмүр!"диййип, бир сесленди велин, нәмәң нәмедигине бада-бат дүшүнен Үмүр шол бир өңки бады билен: "Би, эркеклерими? Оларың йүзүни ювуп болмаз! Олары ниреде ве нәдип уланмалыдыгыны аялларың өзлери говы билйәрлер!" диййип, гүррүңини терсе өврүп, довам

эдиберди. Муңа отуранлар хезил эдип гүлүшдилер. Ала вакырдыдан соң мен Үмүрден: ”Недәйдиң, айт?!” дийип сорадым велин, ол: ”Бирден өңүмде отуран бир даяв, Хармандәлә гайра дур дийдирҗек хыйрсыз аяла гөзүм дүшдиде, хайятым гөчди, угрумы үйтгетмесем говулы-гың болмаҗагына дүшүндим. Нәдейин, менем көпчүлик билен-дә!” дийип, бир пурсатда дүйбүнден терс угра үйтгемегиниң себәбини дүшүндирди. Шол гүнүң эртеси Душага уградык. Теҗене етенимизде Үмүр: ”Хәкими гөрмели” дийип, хәкимлиге барды. Хәким, гаты есер йигит экени, бизи говы гаршылады, нирәдир бир ере җаң эдип: ”Хаммамы говҗа йыладың, Үмүр акгам гелди” диййәр. Үмүр болса: ”Азара галма, биз Душага барярыс, саламлашмага совулдык” дийип, эййәм хачан турарман. Онсоң хәким: ”Азаҗык отурың!” дийип, кәселере чай гуйышдырды-да:

-Мен языҗы Рахым эсениң Җүнейит хан барада язан китабыны окадым. Оңа кәбир белликлери эдип автора етирдим, себәби мен ханың ыкбалы билен көп йыллардан бәри гызыкланып гелйәрдим. Автор белликлерим үчин менден гаты гөрди.Мен онуң окыҗысы Автор окыҗысындан хич зады гаты гөрмели дәлдир. Мен Сизе Җүнейит ханың илки эйрана гечиши барада гысгаҗык гүррүң берейин. эгер, вагтыңыз болса... -дийип, ол гүррүңе башлады.

Хәкимиң окумыш адамлыгыны гүррүңинден аңса боляр-ды, гетирйән делиллери дийсең ынандырыҗыды. Ол Җүнейдиң Гаррыгала этеклеринде, Соңыдагының төверегинден эйрана геченлигини, йөне шол ерде багшы Магтымгулы Гарлының хандан айрылып галанлыгыны, онуң: ”Хан ага, мен мундан бейләк гидип билҗек дәл, исле өлдүр ,исле гүлдүр.

Өлсем мен сениң ялы мерт адамының элинден өлйәрин. Оңа бирҗикде гынанамок, йөне мен Ватанымда галҗак! ”дийипдир. Шонда хан: ”Боляр мен гаршы дәл, йөне бир шерт билен. Сен маңа өмрүмде хениз бир гезек эшитмедик айдымымы айдып бер!” диен. Багшы шонда “Даглар-ей, даглар-ей!” диен айдымы айдып берен. Шондан соң Җүнейит хан багшыны гоюп эйрана гечипдир...Хәким, бу гүррүңлери беренинден соң:

-Үмүр ага, гөрйән велин, Сиз гыссанярсыңыз. Гитсеңиз ругсатдыр. Менлик нәме ишиң бар болса айдып отурмалы! – дийди.

-Мениң Өвез диен бир ашнам бар. Ол гаты хор яшаяр, көсенйәр. Шоңа голтгы бермели.

-Янымда Үмүр ага билен языжы Аманмухаммет бар, салам айдярлар – дийип, Хәким нирәдир бир ере җаң этди-Сен Өвез аганы танаярмың? Танаян болсаң шоңа гөз-гулак бол, герек затларыны айтдырман элтип дур, болярмы? – дийдиде, телефоны еринде гойды: -Үмүр ага, ине, Өвез агалы меселәң чөзүлди, бирлай эгин-ешиги тәзеленйәр, иер-ичер ялы затлары элтилйәр. Ене нәме хайышын бар?

-Этрабыңызда экинлериң тохумчылык музейини дө--ретмәге вагт болды, өзем оны ишҗанлы, зехметкеш дайханың элине бермели, ”Вахарман” совхозында,- хәзир онуң ады ядыма дүшенок- шейле адамлар гыт дәл.

-Үмүр ага,оны гөз өңүнде тутарыс, хөкман музей дөредерис!

-Шейт, иним, шейт! Шол музейде мен тохум сөзүниң парс сөзи дәл-де түркмен сөзүдигини тассыклаян делиллерими хем ерлешдирҗек, ёгсам, филология ылымларының докторы, профессор Мырат Пенҗиев өзүниң "Түркмен дилинде экаранчылык лексикасының тарыхы өсүши ве хәзирки структурасы"атлы моног-рафиясында " Тохум сөзүниң манысы өзүниң шу манысы билен парс дилинден түрки диллере гечип, "Чигит, дәне" манылары билен бизиң дилимизде шол вагтларда экаранчылык лексикасында йөргүнли болан уруг сөзүниң орнуна уланылып башлапдыр" дийип, нәдогры нетиҗе чыкаряр.

-Үмүр ага, сизиң яныңызда гепләр ялы дәл.Сиз эдебиятдан, сунгатдан, экеранчылыкдан, малдарчылыкдан, сенетчиликден, дил ылмындан, тарыхдан, ай гараз гызыкланмаян угруңыз ёк.

-Ай, хавва-да, адамың гызыкланмаян зады болмалы дәл. Адам шонда мыдам хөвесли яшаяр.

Үмүр ага бу этрабың хәкимини хем энчеме затлара боюн эдип гайтды. Мен онуң халаты бардыр дийип пикир эдйәрин. Эгер халаты болмадык боланда баран еринде шейле гаршыланып, эдйән энчеме хайышлары битирилип дурулмазды ахырын. Онуң халатлылыгындан хабар берйән бир ваканы шу ерде ятламалы болды. Оны мана Сейитли ага гүррүң берди!

Дутарлы тебибиң кыссасы.

-Үмүр икиңиз мыдама тәзелигиң,гең-таң задың гөзлегинде. Мен сизи дутарлы тебибиң янына алып гитҗек!-дийип,бугалтер гоңшым Силап Атагарры бизи хайран галдырды-дийип,Сейитли ага сөзе башлады.

-О нәхили дутарлы тебип?Дутар чалып нәсаглары дертден халас эдйәрми?Киммиш ол тәзе дөрән җадылы тебип-дийип,биз Силабың тәсин чакылыгына разы болдук.

Силап бизи өз "Җигулисинде" "Гарагум" шыпаханасы билен гоңшы отуран,сув гурлушыкчыларың яшайыш җайларының бирине алып барды.Өй эелери бизи җайың көлегесине дүшек язып отуртдылар.

Түркмен дәби боюнча сачак язылды,дуз-тагам алдык.

-Гурбан ага,ынха шу йигитлер чиз билен танышмага,тәсин тебипчилигиңизи гөрмәге,диңлемәге гелдилер-дийип,Силап 55-60 яшларындакы гырчув сакал яшула йүзленди.

-Гарагум каналында землесоада ишлейәрдим-дийип, Гурбан ага гечмишинден гүррүң берип башлады-Эренлер дүйшүмде:" Түркменистандакы әхли өвлүйәлери ятдан санада,дутарың сесине гошуп,нәсаглара көмек эт!Хер өвлүйәниң бирнәче нәсага көмеги етер"-диенсоңлар шу кесбиме башладым.Дашогузда өвлүйәлериң голдамагында, дутарлы тебибиң себәп болмагында бирнәче зенан машгала дердинден халас болды.Шонда узак вагтлап дерт чекен,еренлериң голдамагында агыр дердинден халас болан бир зенан маш-

галаны ата-энесиниң разылыгындамаңа машгала гурап бердилер.

-Ынха,шу хызмат эдип йөрен,хожалык ишлерине чулум зенан,бир чагаң эжеси билен агзыбир,саглыкда яшап йөрүсдийип,дутарлы тебип"Хай,өз-ә..."дийдирйән кыссасыны болдум этди.

Гүррүңдешиң Үмүр болса,онуң соваллaрына жогап берип етишибилсең зор болдугың.

Үмүр билен дутарлы тебибиң гүррүңдешлиги ончаклы узага чекмеди.Үмүрден говы басылса-да,ежизләнини билдирмежек болуп,Гурбан ага бизе үйтгешик назар билен гарадыда:

-Мен сизиң хайсыңызам болса бириңизиң кимлигиңизи айдайын! -дийип,бизиң жогабымыза гарашды.Онуң гарайшында бирхили иниңи жүмшүллeдйән,үйтгешик тәсир барды.

Үмүр салым бермән:"Мениң кимлигими айдай!"дийип сесленди.

Гурбан ага мыхманлара хызмат эдип йөрен янёлдашына "Башлабер!"диййән ялы ышарат этди.

Отуз-отуз бәш яшларындакы зенан машгала ичерик гирип бир затлар алып чыкды.Гелип,бизиң отуран еримизде,якынымызда кичирәк бир ак яглыгы язды,ак яглыгың үстүне Гарагумың арасса чәгесинден ики-үч гошавуч гуйдыда,чәгәни эли билен язышдырды, йылмады.Соңра гөзүни элекчелек юмжукладып: "Хак,хак,ха-ак!"дийип гыгырды-да гүррүңе башлады.

-Үмүр ага,небсиңиз ёк экени,дилиңизиң үстүнде Хат-хал бар.Гепиңизи гыгырып айдяңыз.Айтжак затларыңыз дилиңизе гелип дур.Нирә гитсеңизем ил-гүнүмизиң гадымы затларыны йыгнап, музейиңизе гетирйән экениңиз.Улы илиң,көпчүлигиң өңүнде чыкыш эдениңизде келлеңизиң гыз-гынына хакыкаты яшырман айдып, көсенйән пурсатлары-ңызам бар.Йөне,улы-кичи адамлар сениң гелериңе гарашяр-лар.Кәярым көсенсеңизем максадыңа етйәң, ишиң ровач аляр...

Үмүр эсли салым,сесини чыкармам дымып отурды,соң болса,хакыкы Үмүр болуп алкышлады.Онуң бир тәсин хәсиети бар, кейпи көк болуп,гүррүңдешинден разы болса,Хатам Тая дөнүп:"Акгам,бизден нәме хайышың бар!?"дийип сорайяр.Бу гезегем шейле болды.

Гурбан ага Үмүриң чындан йүзленмесине,онуң элинден гелсе көмегини гайгырмажагына гөз етирди өйдйән:

-Менем Худайы чагырып,еренлериң ак патасы билен элиме дутар алып,дүрли дертлере дучар болан адамлара көмек этмегиң аладасында,ёгса"Куляулладан"башга билйән догам ёк.Онсоң маңа"Сениң окан ериң ёк,нәдип нәсаглара көмек эдйәрсиң?" дийип,гарашмаян халатлаң сорайярлар.Мен нәче вагт окамалы болса окажак,өвренжек,йөне нireде окамалы,киме йүз тутмалы, билемок.Шу көсенчлигиме көмек этсеңиз боляр-дийди.

Үмүр кейпи көк болуп,елини ики яна халланладып:

-Ынха,акгам янымызда отыр.Сениң бу хызматыңы ол битир-дийип,Гурбан аганы хошаллык дережесине етирди.

Үмүриң айданыны ерде гоймаҗак болуп,Гурбан аганы велаят “Саглык” өйүниң баш лукманы Какаҗан Мележәевиң хузурына алып бардым.

Какаҗан дутарлы тебип билен эсли салым пикир алшансоң: ”Мунын бош-а дәл,йити тәсирленмелер бар” дийип, хайран галанлыгыны айтды...

-------------..----------------

Сейитли аганың гүррүңини диңләнимде менде шейле пикир дөреди. Үмүр билен 20 йыл төвереги дуз-емек болуп, тиркешип гелдим. Шол дөврүң ичинде ол бир гезегем пулуң гүррүңини этмеди, бирем аялың гүррүңини этмеди. Шол Ханховуздакы гүррүңини хасап этмесең. Онда небис дийлен затдан җиннек ялы задам ёк. Музейли меселе болаймаса... Ол дийсең арасса, пәк ахлаклы, сададан ынанҗаң адам. Аладасы или. Өйүниң аладасыны этмез, уны, одуны гутарандыр, иймәге чөреги ёкдур, эмма кимдир бириниң мөхүмини битир-җек болуп селпәп йөрендир. Дүйп максады арасса, небси ёк, ахлагы арасса. Азаҗык көпрәк геплейәр дийәймесең. Өңлер ол 45 минут гепләрди, инди айдып-дийип оны ярым сагада гетирдик. Ондан: ”Нәме үчин гаты геплейәрсиң?” дийип сорамда ол: ”Аманмухаммет жан,гаты геплемесем боланок. Ол адамларың гулакларына җадылайҗы тәсирини етирйәр, йүреклерине сиңйәр, беденлерине орнашып, тәсирини артдыряр” диййәр. Йөне мен Үмүриң дилинде хал, өзүнде халат бар диесим гелйәр.Ону Сейитли аган айданлары тассыклаяндыр.

--.--.--

Гараз, Сейитли ага Үмүр аганың хәсиети барада коп зат айдяр. Шол бир вагтда оны эдиши ялы,Умур көп адама көп юмшы буйруп гойберйәр, оларың битйәни бар, битмейәни бар, йөне ол юмушларың бири хем онуң ядындан чыкмаяр. Меселем ол бир гүн Тиркиш Мүлкә "Кубада болан йыллары" барада язгы язмагы теклип этди, "Язып, Сейитли акгама гетирип бер, галанынам ол тарашларда алып чыкар!" дийди. Шейдип, аркайын отуран еринден, өз язгыларына етишмейән халына, ол оңа бир гиден иши тапяр отурыберйәр. Тиркиш Мүлки ол язгылары Сейитле гетирди,олам оны тарашлап, редактирләп ики ай зәхмет чекди, шейдип "Түркмен йигитлери Кубада" атлы китап дөреди. Гараз, айн болмаса "Акгамың янына барың, ол дүзедер!" дийип, онуң янына иберен адамларының хетди хасабы ёк. Олам онсоң оны этмелидир. Шейдип, ол диңе ози дәл, әхли дост-ярларының иргинсиз ишлемегини газаняр. Өзи болса улы бир оркестриң дрижоры ялы, "акгам" дийип, хемме зада етишйәр. Ол кәте "Гарахмеде барсаң "акга-да-акга", бурказлара барсаң "шапба-да-шупба" дийип, өзи барада накыл хем гетирйәр. Ол хач вагт өзүниң хайсы тиредендигини гизлемейәрди, достларына хем оны маслахат берйәрди.

Бир гезек ол ёкары везипели сув ишгәрини гөрейин, онуң яман ерлерини өвренейин дийип, янына баряр. Отага гирип отуряр велин,ол сесини хем чыкаранок диййәр. Шейдип икиси бир сагада голай отурярлар. Олам отыр, Үмүрем отыр. Ахырым Үмүр думруп билмән "Сен везипели бол, ким бол,мең билен геплеш! Иш диләп гелемок, везипе диләп гелемок, зат диләп гелемок! Везипәң улы болса болуберсин,йөне сен мең билен геплеш! Улы бир столы эелән болуп, гелениң йүзүни алып отурма-да, мең билен геплеш! Гепле-

шесиң гелмесе-де сорагларыма җогап бер! Йөне агзыңа сув алып отурма! – дийип, гатырганяр.

-Яшулы, сен маңа хезил берҗек дәл-ов! – дийип, ол ахырым ярыляр: -Сорагың болса бер, мен олара җогап берҗек болайын.

-Маңа сениң угрсызрак адамдыгыңы айтдылар, менем “Гел, айт, шол угрсызы гөрейин, өзара геплешикде адамкәрчилик кадаларыны сакламак дүзгүнлерини ятладайын “дийип, яныңа гелшим. эдебиң болмаса нәме үчин бу күрсүни саклап отырсың? Ил сенден гөрелде алмалы ахырын!

-Яшулы, сагҗа бол!-дийип, Үмүриң бу сөзүнден соң бирнеме говшан, эҗизлән, инди дүйбүнден башга адама өврүлен везипели адам сесленди: -Сен говы бадымы алдың. Бизи кәте шейдип “ногталап” дурмасаңыз болҗагам дәл!

Асыл, гөрлүп отурылса, ол ислеен адамсы болмаса башга адамыны отагына голайлашдырмаян экени, Үмүр ялы гайып дүшени хем сесини чыкарман чыкарып гойберйән экени. Үмүр аганың шол душушыгындан соң ол бирнеме юмшапдыр диен гүррүң бар. Онуң нәдереҗеде хакыката якынлыгыны Алла билйәр. Йөне, ёлбашчылар билен геплешикде гаты батыргай болмалыдыгыны, илки билен онуң суссыны басмалыдыгыны Үмүр ага говы билйәрди.

\- ---.----.---

Инди, кәри боюнча дерманхана ишгәри, шахыр Алланазар Реҗебиң ятламаларыны диңләлиң!

-Үмүр ага билен илкинҗи гезек саламлашмак багты /йылы ядымда дәл/ Мару-шаху-җахан газетиниң редаксиясында акылдар шахырымыз Магтымгулы Пырагының шыгырет гүнүне багшланып хер йылда гечирилйән байрамчылык чәресинде миессер эдипди. Шахырлар гезекли-гезегине өз язан гошгыларыны окаярдылар. Биз хем /Мырат Гурбанов, Юсуп Байрамов/ гошгы окадык. Шонда Үмүр ага баш редактор А. Гелдиеве йүзленип:

-Айдогды, бу соңкы гошгы окан огланлары ниреден тапып алдың – дийип, дегишди.

Икинҗи гезек болса, шахыр Мырат Өмүр Мары шәхериниң медениет өйүнде шахырлар билен гечирен душушыгында габатлашдык. Чәрәниң ахырында шахыр Мырат Өмүр Умүр агадан җемлейҗи сөз айдып бермегини хайыш эденде,ол:

-Адамлар, маңа өз өмрүмде ягшы адамлар билен тиркешмек, сөхбетдеш болмак өрән кән миессер этди. Шу гүнки душушык үчинем мен сизе өрән миннетдар – дийди. Соңра-да:

-Какабай Гурбанмырадың /шахыр, белли терҗимечи/ янында отуран иним, гел, сенем гошгулаңдан окап бер – дийип, маңа йүзленди.

Адамларың өңүне чыкып алҗырамакдан яңа окап башлан гошгым долы ядыма дүшмән дурубердим. Ядыма дүшенлериниден бирки санысыны окап, ериме геченимден соң чәре тамамланып дашары чыкдык. Үмүр ага көйнегимиң якасының уҗүндан чала чекип:

-Нәме-де болса йүңсакал-а этмедиң – дийип, йыл-гырды. -Гедайыңам еди гапыдан соң йүзи ачылармыш, шунуң ялы чакылыклардан галмагын – диени, шу гүнки ялы ядымда.

Шол гүнки ядыма дүшмедик гошгымы Үмүр ага эшитдир-мек үчин окажак болупдым.

“Өңүм гелди, соңум гелсин” диййәрин,
Йыл гелдикче акыллашян ялы мен.
Хем дүшнүкли ялы ынсан дүнйәси,
Кәси билен “Эсентаныш” ялы мен.

Диййәнлерне баш атярын сайхаллы,
Гепим алшып гидиберйәр отурсам.
Яшы улы болса сылагым башга,
Сайлап диййән дилиме сөз гетирсем.

Диңледесим гелйәр серде барымы,
Сораг берсем җогабына кайыл мен.
Йүз-гөзүме бакса-сынласа мени,
Диделерниң бакышына майыл мен.

Шонда диллеринден эшдесим гелйәр,
Бармы артык ерим, бармы кем ерим.
Өзүми танара вели дәл-ә мен,
Гөрүп билемог-а өзүми өзүм.

Үчинҗи гезек болса белли шахырымыз, ят үлкелерде көп күлпетлери башдан гечирен Чары Гурбангылыҗың 80 яшы мынасыбетли шахырың обасындакы мекдепде гечи-

рилен ятлама байрамчылыкдан соң бир сачагың башында отурмак миессер этди. Халыпалара той совгатлары хем берилди. Өзүне берилен совгадың бирини /той ялыгыны/ маңа узадып:

-Сен шуны ал, менден саңа ядыгәрлик болсун – дийипди, пахыр.

Дөрдүнҗи гезек Үмүр ага билен шахыр Ата Көпек-мергениң доглан гүнүниң 112 йыллыгы мынасыбетли шахы-рың обасындакы мекдепде гечирилен дабарада гөрүшипдик. Шол ятламаның гечирилмегиниң гурамачысы хем Үмүр аганың өзуди. Шахыр, вәши, сөз уссады Ата Көпекмерген барада язан китапчасыны хем пайлапды.

Хер бир берйән гүррүңлерини диңләп доюп болмазды, айдян затларының бир адамының аңында нәхили ерлеш-йәндигине хайран галып отурардык. Тарыхың, педер пент-лериниң, накылларың өйүди, пәли пес бейик ынсанды.

МИРАСГӘР ДОГАН

Бу гелйән мениң агамдыр,
Түркмен ганлы доганымдыр.
Гуванар аркадагымдыр,
Хормат –сылаг гоянымдыр.

Йүзүне баксаң баканда,
Гөзлери мәхирден долы.
Ажы геп болмаз даханда,
Эгри ёл гөркезмез голы.

Гүрләберсе гөвне җайдыр,
Сын болар билмез –билене.
Кисесинден , калбы байдыр,
Серде ер болмаз темене.

Гоша гулагыңдан гирип,
Ачар гара гөзлериңи.
Билйәндир диңләбем дуруп,
Хак боланда сөзлериңи.

Бүтин дүнйә ады долан,
Дана ялы – улудыр ол.
Еди онлук аркасында,
Түркмениң түйс гүлүдир ол.

Ялтанмазак , еди өлчәр,
Бир гезек-де кесендир ол:-
-дийип язаным "Мирасгәр"
Доган Үмүр эсендир ол.

НЕСИБӘМДЕН ЧЫКАН АҖЫ - СҮЙҖҮСИН...

Несибәмден чыкан аҗы-сүйҗүсин,
Рысгым билен биле чекип өйүме,
Өмүр салым ашды гитди ортадан,
Өң гелмейән ойлар гелйәр күйүме.

Ак гарлы мейданлар гара тегмилли,
Ялы, хакыдамда йыллаң кервени.

Хонданбәрсилериң гоян ызлары,
Хеллевләп дур песпәллериң харманы.

Сизденем өврендим, сапак алдым мен,
Бу юка йүреги галңадан ызлар.
Ашгазаным долы башгазаным бош,
Хасылсыз-хармансыз гечирлен гүйзлер.

Инди багрым ойкап сары сыпала,
Гөзлериме сүртүп гызыл чәҗини.
Харманчылаң гечен ёлундан йөрәп,
Харчлап йөрүн гөзел өмрүң гүйҗүни.

Мендәки бу ики сурат болса инди Үмүр агадан ядыгәрлик болуп галды.

16-нжы Май. 2009-нжы йыл.

24-нжи октябр. 2010-нжы йыл.

24-нжи октябр. 2010-нжы йыл.

Атакөпек Мергениң 112 йыллык ятлама тоюнда.
16-нжы Май. 2009-нжы йыл.

/

24-нжи октябр. 2010-нжы йыл.

Атакөпек Мергениң 112 йыллык ятлама тоюнда.

Ине, биз ёкарда шахыр Алланазарың ятламасыны хем окадык. Инди Сизе Тиркиш Мүлкиниң Үмүр ага барада айданларыны гүррүң бермекчи.

-Маңа Балкан велаятындакы тарыхы ядигәрликлере сыяхат этмек арзувы 2003-нжи йылың Май айында миессер этди-дийип, Тиркиш ага гүррүңе башлады

-Мары велаятындан җемленен он еди җаханкешделериң хатарына гошулып, хепделик азыгымыз, япынҗамыз билен ики машынлы ёла дүшдүк. Топарың ичинде, танымал адамлардан мирас-гәримиз Үмүр эсен, Түркменистаның ат газанан сураткеши Мерет Аннагулыев барды. Машынлы гезеленҗиң айратын тарапы, өз эркимизе гөрә, үлкәмизиң гөзел ерлерини сайлап, таңкаң чайының дашына үйшүп, дынч алмагың үйтге-шик леззети барды. Айратын хем яныңда мирасгәр Үмүр эсен болса. Ол ёл байы гызыклыдан гызыклы гүррүңлери берип, узак ёлуң нәхили геченини билдирмейәрди.

Илки "Ак ишана" зыярата баранымызда адамлар Үмүри гөрүп,онуң дашына тегеленип башладылар. Үмүр ярым сагатдан говрак "ичини дөкмели"болды. Онуң бейнисине

ерлешдирен затларыны шейдип, кәвагт говзадаймасаң бир ерден уруп чыкаймагы ахмал диен пикир келлә гелйәр. Онуң билмейән затлары ёк ахырын. Мен-ә онуң бейнисини тилсимата-компютере деңейә-рин, дилеварлыгыны болса дүнйәде яшап гечен атлы дилеварларың хатарына гошасым гелйәр. Себәби, ол сөз билен адамлары агладып хем гүлдүрип хем билйәр. Бир пәхимдарың "Диңе ишлейән адам ялңышып билер"дийиши ялы, көп геплейән адамың хем ялңышмагы тебигы зат. Үмүр ялы өзүни халкың хызматына багш эден адамың дүйпли дәл "гүнәсине" гечирим-лилик эдиләйсе хем болайҗак ялы, себәби Магтымгулы атамыз" Адамың ямасыны яшырып, ягшысыны яймагы" үндәпдир. Онсаңам кәбир кичиҗик ялңышлыклар көп геплериң ичине сиңип, өз хакыкы тәсирини йитирйәр ахырын. Ерликли сөз, аталарымызың айдышлары ялы" гачмага башлан гошуны саклап" билипдир, еңилши-еңше өврүп билипдир. Баран еримизде адамларың Үмүре болан гарайышларының улудыгына гөз етирениңден соң өз пикириңи яңзытмалы боляр. Хер дүрли яшдакы диңлейҗилериң "кәвагт телегөрнүшде чыкыш эдип дурмагыны "хайыш эдип, Үмүре йүзленишлериниң шаяды көп болды. эмма ол ишиң Үмүр эсениң өзүне баглы болмадык сыясы себәплер эсасында амала ашып билмеҗегини олар аклына гетирмейәрлер. Үмүр ёлда габат гелйән мекдеплерде чыкыш эдип гечмеги хем ядындан чыкармаярды. Хачанда ол "Огланлы" обасының мекдебинде, окувчыларың өмүр ятларында галар ялы чыкыш эдип беренде,бизе бир кәсе чай ичмәге мүмкинчилик дөреди. Шол гүнүң эртеси икиндин ара "Гөзли атаның" ве онуң аялының мазарына,үстүне галдырылан күмметлери, гонамчылыгың өңүнде гурлан месҗиди, аял-еркеклер үчин гурлан ятакханалары, уллакан бассырмалары,

сув гуюлян ховданлары, ашханалары биринҗи гезек гөрйәнлигим үчин, чөл беееваның ичинде шейле ымаратлары гуран адамлара "еллериңизе гүллер битсин" диесим гелйәр. Агшамы бу ерде гечирмек максады билен гош яздырдык, эмма хабарлашмак үчин төверекден адам тапмадык. Шол вагт ики гат бассырманың гүнорта тарапында, демир чыбыклардан ясалан агылың ичинде бир абат чал гоюн, эйләк-бейләк өзүни уруп, агылдан чыкайҗак боляныына гөзүмиз дүшди. Ол җанавере от-сув берйән адам болмансоң хеләк болҗагы икиучсызды. Онянча, ёлдашымызың бири ятылян җайдан, гочак наның үстүне гойлан хаты тапып гелди, онда шейле язгы барды: "Ким габат гелсе, шу затлары ийип, гойны союп, бизиң адымыздан "Гөзли атамыза" дегсин этсин. Язан Лебапдан Җора Мыратҗан хаҗы. 27.05.2003 йыл" Биз ол ере 28-не барыпдык. Гоюн җанавер йүзүни демир гөзенеклере уруп, гараган эден экени, эгер биз гелмедик болсак, ол харам өлҗекми я-да мөҗек-шагала шам болҗакмы, билип болa-нокды. Биз маслахат этдик,шонда Үмүр ага:"Шу җанлыны ийсек биз үчин согапдыр,шулар ялы ягдай-ларың дурмушда габат гелйәндигини озал хем эшидипдим"дийди велин, мен онуң теклибини ики эллэп голдадым, башгалар хем голда-дылар. Шейдип, арамызда бар болан Түркменгалалы Базар атлы гассап йигидиң көмеги билен илки гойна сув берилди, соң союлды. Оны агшам ийип дога-дилег этдик. Муны айтмак билен мениң яңзытҗак боляным,Үмүр аганың айн болмаса : "Ай, халыпа,бизиң баран еримизде гоюн сойландыр я-да союлҗак болуп дурандыр" диймесиди. Ол бу ере гелйәркәк хем бу сөзи гайталапды. Онсоң онуң сөзүниң догры чыкянлыгы "Гөзли атада" иш йүзүнде хас аян болупды. Ёгсам, Лебаплы бир хаҗы-ның: "Үмүр гелип шу гойны ийсин" диен ялы, бу ерде

даяв бир малы гоюп гитмегини нәме билен дүшүндир-җек?..Биз кераматлы Гозли ата ене бир гезек аят окап, зыяратчылар үчин ынсанпервер алада эдйән адамлара улы таңрыялкасын айдып, енеки йылларам зыярата гелмеги арзувлап, ызымыза доландык. Гоюн йылының ягынлы гелип, мейдан отларының берекедини сынлап, "Түвер" обасына тарап баршымыза, бу ерлериң ата-бабаларымызың меканы болан Мүңгышлага голайдыгыны айданларында мен чуң оя батдым хем-де ата-бабаларымызың ер сайлап билишлерине гувандым...

Түвер обасында дөрт җанлы союп садака беренимиз-ден соң, Әрсары бабаның губурына зыярата бардык. "Бу ере гелйәнлериң саны гүн-гүнден артяр. Мен он йыл мундан озал ашнам Аманмухаммет Непес, алым-археолог Хемра Юсуп дагымыз бу ере илкинҗилериң хатарында гелипдик" дийип, Үмүр ага җошгунлы сесленди. Әрсары бабаның хорматына мал союлып берилен садака, гечмиш мирасымызы говы билйән Үмүр аганың җошгунлы чыкышы, йүзлери нурана яшулылар билен онуң эден гүррүңлери, ула-кичә хормат гойлуп эдилен өзара сөхбетдешликлер зыярата геленлериң әхлисинеде тәсир эдендир велин, маңа-ха ол хасам гүйчли тәсир этди. Яшулыларың хайсы бири билен гүрлешсең түрк-мен халкының гечмишиниң шөхратлыдыгына, халкы халк дережесине гөтерен, герек еринде йүзүниң тувагы болан, намысыны горан, душманларына гаршы галкан болуп, дөш герен Әрсары баба ялы огулларының болан-дыгына, пара-сатлы, ынсанпервер яшулуларының сарпасының сакланан-дыгына гуванярсың. Хасам, шейле җаханкешде топарымы-зың арасында түркмениң алым оглы, мирасгәр Үмүр эсениң

болмагы узак ёллары якын эдип, вагтың нәхили чалт геченини хем дуймаярсың.

Өңден гелйән эндиге гөрә, Түвер обасының чарвадарлары бизиң хер биримизе бир пласмас чүйше гоялдылан дүе чалыны, садакамыз болсун дийип пайладылар ве ак ёл арзув этдилер. Ол ерден ызымыза гайтдык, йөне чөле гаты белет болаймасаң сәхел сәвлик гойбердигиң улы бетбагтлыга элтәймеги мүмкин ерлери бар экени. "Чөлде чарваң ёлы кән" дийишлери ялы, обадан чыканымыздан соң үч саны ёлуң сагындака дүшүп угранымыз-да, сүрижимиз Режеп: "Шу ёл-а гелен ёлумыз дәл"дийсе-де, "Шу ёлам бармалы еримизе элтер" дийип, Үмүриң ынамлы жогабындан соң, биз өңе мычып баряс. "Гөни гиденимизде бу вагта ченли Җебел ёлуна етмелидик, эмма ёл хич гөрүненок" дийип, Режеп ховсала дүшүп башлады. "Шулар ялы ягдайда диңе ызыңа гитмели" диййәнем тапылды. эмма Үмүр ага сарсман, диңе өңе гитмели диййәрди. Себәби ыза доланмага янгыжымыз хем етжек дәлди. Махласы, нәтаныш ерде, кын ягдая дүшүленде хем Үмүр аганың тутанерлилиги, өңден гөрүжилиги, хас догрусы халатлылыгы бизе көмеге гелди. эсли йөрәнимизден соң биз ахырым Җебел ёлуна етдик. Асыл Үмүр узак ёлы келтелтмек максады билен гөни ёлы сайлап алан болса нәтжек! Ёгсам, чөлүң хер бир түммежигине белет ерли чарвадарлар хем бейле төвекгелчилик эдип билжек дәлдилер ахырын. Муны диле гетирип айтжак боляным, хер хачан ёл меселеси чөзүленде гаты ойланышыклы чемелешмели диймек иследим. Хеммелериң янында халатлы Үмүр ага тапдырып дуранок ахырын!

Хачан-да биз Сердара-Гызыларбада етенимизде Үмүр ага: ”Мен сизе, Гаррыгаладыр Нохур илини гөркезейин”дийип, Гаррыгала гара ёлуна тарап машынымызы өвүрди.Отуз километр ёл геченимизден соң, чепе совулян гара ёлуң чатрыгында ерлешен “Хажагала” чайханасында чай ичдик. Шол ерден чепе гитсең Ымарат җүлгеси башланярды.Бу җүлгеде “Хожагала”, ”Чукур юрт”, ”Җежирс”, ”Бендесен”, ”Ымарат” обалары ерлешйән экени.

Түркменистанда Үмүр эсени танамаян адам аз болса герек. Ол нирә барса дост хем тапяр, таныш хем. Җелаледдин Румы-ның" Адама мүң дост аз, бир душман кән” диен пайхасы ядыңа дүшйәр. Биз “Хожагала” чайханасдындан чыкып, ниредесиң “Ымарат” обасы дийип ёла дүшдүк. Ол ерде мекдеп директоры Гүндогды Шыхбердиниң өйүне бардык. Озал машын сүрүҗи болан, хәзир пенсионер Шыхберди ага бизи гүлер йүз билен кабул этди. Онянча оглы Гундогды хем гелип етди. Гундогды гечен йыл тәзе җай саландыгыны, отуз-кырк адам гелсе-де мыхман алып билҗекдигини текрарлады. Шыхберди ага гаты дилевар адам экени, гүррүңдеш тапса узак гиҗе ятман гүрлешип билйәр экени. Түйс, Үмүр аганың ёлдашы-да! Ол ене бир гызыклы зады гүррүң берди. ”Гечен йыл Марыдан языҗы Аманмухаммет Непес диен бири мениң мыхманым болды. Онуң билен җыным җыңкырышды. Ол маңа язан китапларыны совгат берди” дийип, гуванч билен айтды. Мен муңа бегендим, себәби ол языҗы гоңшы обада яшаярды, өзем мен оны говы танаярдым.

Эртеси, Гүндогды өңүмизе дүшүп, шол төверекдәки тарыхы ядыгәрликлере айлады. Өңи билен “Ымарат” гонамчылыгында аят-төвүрден башладык.

“Гудраты гөрсең даглара бар”дийлени эдип, Гызбиби күм-метине бардык. Онуң салнышы Паравбибә чалымдаш, бишен керпичлери хем шонуңкы ялы. Депесиндәки галайы өртүгини өзүниң эдендигини Гүндогды гүррүң берди. Күмметиң ортасында мазар бар, маззарың саг тарапында кичирәк агач гапы бар. Ачып гөрленде аңырсы гараңкы. Ерли роваята гөрә Паравбиби, Гызбиби дагы еди гыз доган болупдырлар, бири-бири билен ериң песси билен гатнашыпмышлар. Гызларың бейлеки бәшисиниң нирдедигини билйән ёк. Гызбибиң элли әдим гүнбатарында бир улы чынар бар, яшы Пөвризедәки “Едидогандан” хем улы диййәрлер. Онуң ашагында ики мүң гоюн ерлешйәрмиш. Гүнорта тарапында бир улы көв бар, ичинде ики мүң гоюн ерлешҗек. Бу ерден шилдирәп акян чешме сувуны дийсене, эдил бал ялы. Хер дүрли гушларың җүркүлдиси гошулып акян сувуң башында отурып дынч алмак гөр нәхили эшрет. Шол гүн бу ере обаның мекдеп окувчылары хем гезеленҗе гелипдирлер. Белки, Үмүри диңлемек исләндирлер. Чагаларың шадыян сеслери бу ере хас хем гөрк берйәрди. Мугаллыма зенанларың хөдүрлән таңка чайыны ичйәнчәк Үмүр ага хем гүрләп, окувчыларың өмүрлик ядында галар ялы тәсирли гүррүң этди.

Бизиң индики бармалы еримиз Нохур обасы болмалыды. ”Сайван” дайхан бирлешигинден гечип баряркак Үмүр эсен “шу ерде мен сизе Шаҗа Батыры гөркезҗек” дийип, бизи гең галдырды.Ол мундан элли йыл өң дүнйәсини тәзеләпди ахырын. Үмүр бизи Хакы Мухадов диен бириниң өйүне элтди. Өзи өйде болмансоң ”Хонха, малларыны гайтармага гитди, хәзир гелер” дийип, байрың йүзүндәки бир гараны үмлэдилер. Ол бизиң машынымызы гөрүп, деррев гелди. Ине, Хакы аганы гөрсең бир даяв пыяда, хер пенҗеси ики адамыңкыча бар.

Шаҗа Батыров хем шейле даяныклы боланы үчин оңа шейле лакам берипдирлер. Биз саламлашып гидермен болдук велин, ол бизи гойберерли дәл,сөвүш иймән гитмерсиңиз диййәр. Бир кәсе чай ичйәнчәк, эййәм нахар хем тайың дийдилер. Сүрижимиз Режеп мал соян гассабың ишлейшине сын эдипдир. Гапдалда гайнап дуран сувлы газана союлып дуран малдан" кесип алан бөлегини оклап дур" дийип, гең галып гүррүң берди.

Хакы аганың-Үмүр айтмышлайын Шаҗа Батырың-берен чай-нахары себәпли, Нохур обасына бармак ниетимизи индики йыла гоймалы болды. Озал мекдеп директоры, хәзир пенсияда болан Хакы ага ве Гүндогда эден хызматлары үчин, уллакан таңрыялкасыны берип, хошлашдык, өзлериниң хем Мары илине дүшселер хорматлы мыхманлар хөкмүнде кабул этжекдигимизи айтдык.

"Сайван" дайхан бирлешигинден чыкып гайралыгына угранымызда, Үмүр ага саг тарапда гөрүнйән гүр баглы обаны гөркезип: "А-на, шол оба Шаҗа Батырың обасы" дийип, гөрнүкли алым, гурамачы, Түркменистаның Гайгысыз Атабай-дан соңкы абрайлы ёлбашчысы болан Шаҗа барада гиңиш-лейин ве гызыклы гүррүң берди. Диңе ашак инйән гара ёл билен отуз километр ёл гечип, Бөрме обасының үстүнден индик-де, Ашгабат гара ёлуна бирикдик.

Бу гезеленҗимиз гызыклы ве шовлы болды, айратын хем сүрүҗимиз Режебиң эден хызматы улы болды. Ики мүң километрден говрак ёлы биркемсиз, хич-хили бөкденчсиз гечәймек хер кишиниң башаржак иши дәлди. "Мал эесиниң гөзүнден сув ичйән" болса, Режебиң машыны эесиниң элинден,

гужҗур-гайратындан гүйч алып, даг ёлы болсун, чөл ёлы болсун, бирҗикде чекинмән бизи саг-аман алып гелди. Түркмениң гезенде мирасгәри Үмүр эсен хем Режеп ялы эденли сүрүжҗә хениз душмандыгыны яңзытды, "Олар ялы халал адамлара нәче сылаг-хормат этсең хем аздыр" дийип, баха берди...Бизиң шу гечен ёлумызы, ирде-гичде огулдыр, агтык-човлукларымыздан бири гайталайса, өрән көп затлары гөрерди хем-де какасыны я-да атасыны ятладыгы боларды дийип пикирленйәрин. Гулагыма болса Үмүр аганың гайталаян Пир патасы эшидилйәрди. "Хак Алла! Хак Алла! Хак Алла! Овалы юрт парахатчылыгыны, рахатлыгыны бер!

Хак Алла! Хак Алла! Илимиң өзүне, ордалы язына, огулдыр-гызына, агтыкдыр-човлугына, ювлукдыр-говлугына, гeңликдир-таңлыгына саглык бер! Беглик бер! Бителигине шовлук бер! Небересине новлук бер! Миземез акыл бер! Шикессиз шекил бер! эдеп бер, экрам бер, гирим бер, чыкым бер! Дөвлет бер! Дүнйә бер! Хыдыр гөрен халкыма, мүң мукамлы мүлкүме, ялкым бер, ёкум бер, беркендели беким бер, байлыгына бакым бер, деря дей акым бер! Бирибарым, гүвәгәрим, говулыга хөкүм бер! Хак Алла! Хак Алла! Хак Алла! Бу дүнеде абрай, о дүнеде иман бер! Пирлер пенада болсун, ганым гүнәде болсун, кырк чилтендир эренлең дили догада болсун! Хыдыр-Ыляс ёлдаш болсун, Ковус-Кыяс гардаш болсун, Адам Ата ховандар, Салыр Газан медеткәр, ол Мухаммет Пыгамбер, болсун бакы пенакәр! Ылахы Омын!

Гурлыбериң,дүзлүбериң!Омын!!!

--.---.----.

Ине, бу язгылары болса көне достум, байры журналист, шахыр, аслы кәри агач уссасы болан Җумадурды Акы берди. Ол обада яшап,сыпайы гейнен дайханы ядыңа салярды. Онуң сагдын, арасса гүрлейши,көпи гөрен адамлара махсус сыпайы алчаклыгы, дегишгенлиги оңат тәсир галдырярды. Мениң танышлыгым күшт ойнуның үсти билен башланыпды. Өз ойнума гөвнүм етйәнлигине гарамаздан, илкинҗи оюнда ол мени аңсатжа утды отурыберди. Йүзүмиң гызаранлыгыны гөрендир-дә, ол:

-Иним, утулдым дийип гынанма! Бу оюн. Җуда утасың гелйән болса өйүме бар, мен мыхманы сылаяндырын-дийип, мылайым йылгырды.

Онуң бу айдан сөзи йүкүми бернеме еңледен хем болса, гараз, утулмак ёкуш дегйәрди. Халыс утуп билмеҗегиңи билениңден соң, оны утуп билҗек башга бир өкде оюнчыны гөзләр экениң. Бир гүн мен өкде күштчи, аслы кәри мугаллым, шахыр Сувхан Хыдыра Җумадурды барада гүррүң бердим. Ол онуң билен гүйч сынанышмага боюн болды. Онсоң бат алып, Җумадурдының өйүне бардык. Догрусы, мен Сувханың утмагыны ислейәрдим, утса көңлүм еңләп, калбым җошайҗак ялыды. Йөне, илкинҗи оюнда Сувхан утан хем болса,соңа бака ол хем утулып башлады. Шонда мен:

-"Мени утҗак болсаң өйүме бар" дийипдиң!-дийип, онуң

айдан сөзүни ятлатдым. Ол мылайым йылгырды-да:

-Догруданам, өе гелен мыхманы утуп отурмак гелшиксиз-дийип, ойнуны бирнеме говшатды.

Шейдип, биз душушып башладык. Чай башында хер дүрли мелеләниң башыны агыртдык, кем-кемден бирек-биреге ыснышып гитдик. Бир гүн мен оңа:

-Үмүр ага билен дуз-эмек болдуң! Ол барада ятлама язып берәйсең!?-дийдим.

Ол гөвүнҗең ылалашды. Бир нәче вагт геченсоңам җаң эдип:

Чепден. Гандым Сәхет, Аманмухаммет Непес,

Җумадурды Акы.

-Язгылар тайяр болды,йөне күштде мени утаймасаң олары алмарсың!-дийип дегишди.

Мен Сувхан билен барып, ики болуп оны утдук, шейдибем, Җумадурдының язгыларыны элиме алдым. Ине, олар шу ашакдакылардан ыбарат...

“Үмүр ага билен бары-ёгы дөрт я бәш сапар дуз-емек болуп, сөхбет-дешлик этдик-дийип, Җумадурдының язгысы башланяр.

-Онда-да,онуң өмрүниң ахыркы дөвүрлеринде.Йөне ол бейик ынсанда екеже гезек душаңда өзүне чекиҗи адатдан дашары гүйч бар. Мен оны херан-хачан ятламда шу роваят калбымың төрүнден дөмйәрде, хакыдама гелйәр. Бир патышаның юрдунда ики саны пир яшаяр экени. Сахабатлы хөкүмдар оларың херсине мүң тылла пул иберипдир, йөне ол пуллары пирлериң бири алыпдыр-да, бейлекиси алмандыр. Патыша пул алан пири чагырып, хеззет-хормат эдипдир-де: ”Пиримаз, сиз-ә иберен пулумызы алайыпсың вели, пылан пир-ә пешгешими алман ызына гайтарыпдыр. Ол нәхили пирдир?” дийип соран. ”Патышахы әлем, мен ол пири говы танаян. Ол бир деря ялыдыр. Биз онуң янында бир овуч сув ялыдырыс” дийип, пир җогап берйәр. Патыша ол пире халат-серпай эдипуградяр-да, пулы алмадык пири чагыряр: ”Пиримиз, сиз-ә иберен тыллаларымызы етим-есире берәйиң” дийип ызына гайтарыпсың вели, пылан пир-ә алайыпдыр. Ол нәхили пирдир?” дийип, патыша сораяр. ”Мен ол пире белет. Ол ганат-перини кемсиз етирип, учуп йөрен бүргүт ялыдыр. Мен онуң янында гызылетене гуш чагасы ялыдырын” дийип, ол җагап берен. Бу җогабы эшиден ша оны хем хеззет-хормат билен уградярда, везир-векиллерине: ”Ине, шуларың икиси хем хакыкы пир экени” дийипдир.

Бир гезек Сугтылы Байлы Гурбан диенлери Үмүр агадан: ”Җумадурды Акының зехин горы нәхилидир?”дийип соранда: ”Ол бизиң чакымыздан хас ёкарыдыр” диенини маңа гүррүң берди, ёгса мен Үмүр ага гаранда пилиң янындакы

пеше ялы ахырын. Хер затда болса онуң өзүм барада айданлары калбымы ганатландыряр. Мен кәте өз янымдан ”Биз вагтында аңмасак хем Үмүр ага пирлиге етендир!” дийип пелсепе отарян.

Несибәмиз дартып 2012-нҗи йылда Әрсары бабаның арам-гәхине зыярата гитдик. Тарыхда ыз гоюп гиден бу әгирт шахсиетиң арамгәхи Җебелден үч йүз километр гайрада ерлешйәр экени. Өңки”Яш коммунист”газетиниң редакторы болуп ишлән Сапаргелди Хан Үмүр аганың улы бир портретини ол ере элтипдир. Ол бизе Үмүр ага хакында гызыклы гүррүңлер берди: ”Үмүр эсен Әрсары бабаның арамгә-хине йигрими дөрт гезек зыярата гелди. Шу ерде бина эдилен җайларың гурулмагында онуң җуда улы гошанды бар. Ол дүрли эдаралара, кәрханалара йүз тутуп, кашаң арамгәхиң ве көмекчи җайларың гурулмагыны газанды. Әрсары бабаның голайын-дан гечйән Газак-Түркмен-Ейран демир ёлуның дуралгасына Әрсары бабаның адыны дакдырмак үчин Үмүр ага кырк докуз адама гол чекдирип Президенте арза язды, онуң аладасы ерине дүшүп, отлы дуралгасына Әрсары бабаның ады дакылды. Бу парасатлы ынсан барада, онуң или үчин битирен хызматлары барада нәче хош сөзлери айтсаң бәрден гайдяр.Хут шонуң үчин хем мен Үмүр аганың шу улы суратыны Әрсары бабаның арамгәхиниң янында ачылан музейде гоймакчы болярын” дийип, байры журналист Сапаргелди Хан бу музей үчин Үмүр аганың өз эли билен элтилен энчеме затларыны бизе гөркезди.

Маңа, Үмүр ага билен Сакарчәге этрабымыздакы 13-нҗи орта мекдепде окувчыларың өңүнде чыкыш этмек хем

миессер этди. Соң, тойда, байрамда биле болмак багтына эе болдум. Нириде болсаңам онуң адамларың йүрек төрүнде гайым орун тутандыгыны дуймак үчин абырсыз пәхим-пайхасың зерурлыгы ёк. Үмүр ага гонамчылыгың душундан геченде-де:

-"Эссаламуалейким ,ей,әхли губур, эссаламуалейким эй Сахабы нур, эссаламуалейким эй Сахабы нам, эй кервени эййәм кәтиби кемем, Ятың мәхрибанларым, ятың җанаҗанларым! Биз сизиң үчин, Сиз бизиң үчин Алладан дилег эделиң. Шу ёлдан ынсабы тәретли адамлар гечип, сизиң аят пайыңызы берсинлер. Несип этсе, эншалла, бизем яныңыза гелерис" дийип дога эденде-де, онуң дил уҗундан айдян йөнекейҗе сөзлери хем өвренҗеге сапак, алҗага эдеп болуп дур-а!

Бейик шахыр Алышир Новайының халыпасы Абдырахман Җамы Җелаледдин Румының турбетине зыярата баранда ол бейик ынсан барада: "Ол пыгамбер дәл,йөне китабы бар..."дийип, онуң месневилерини дөрт пыгамбере гелен дөрт китабың ыз янында гоюпдыр диен пелсепе бейними гыҗыклап дур.

Үмүр ага барада-да шунуң ялы бир зат айдасым гелйәр вели, ханы мен-де Җамыныңкы ялы пәхим-парасат бармы нә? Хер ничигем болса онуң деңи тайының хәзирликче ёкдугы долы ыкрар эдилен зат.

-Халк дөредиҗилигиниң аңырсына гөз етмейән мавы умманының алыслыкларына гуввас болуп ,чүмүп алан дүрдәнелеринден топлан хазынасының мөчбери акыл етирерден

җуда габа болансоң нәче җан этсеңем барыны гурсага сыгдырып хем боланок!-дийип, Җумадурды Акы сөзүни довам этди-Үмүр аганың иргинсиз зәхмети,ыхласы ве йити зехини билен ирмән-арман таплан роваятлар,аталар сөзи,накыл-лар,сырлы сетирлериң юмагыны чөзлейши, уланышдан галан сөзлере дүшүндириш бхермеги,даң йылдызына гүнүң догҗа-гыны бушдулайшы ялы,онуң мираса сарпа гоймагының кервенбашысыдыгыны әшгәр гөркезип дуданы җеделсиздир. Онуң сөзлериң гөвхеринден дүзен тесбиси дөредиҗилик дүнйәсиниң җанкөерлерине 3 гоян,хич вагт өвүшгини переселмеҗек мирасыдыр.Ол элмыдама гөзлегде боланы үчин,бизиң юрдумызың чәклеринде гечмедик ёлы,бармадык голы,гош яздырмадык или ёк болса герек. Хер баран еринде хоша чөплән ялы,тапан задыны гөвүн дүвүнчегине дүвүп,онуң асал зыбанына тешне йүреклере яз ягмыры ялы ягып гайдансоң,хатыра,хормат,ягшыкшлыкда ятланмак ялы дуйгулар гурсаклара гуюляр.Биз о йыл гар ягмырың көп яган йылы Бадхыз горагханасының дүрли-дүрли реңкдәки атыр ыслы гүллере басырнан яйлаларына сыяхат этдик,шонда биз,гиҗәниң бир вагты азашып Акрабат атлы серхетяка чөл обасына габат гелип,шол ерде отурымлы мугаллым Оразмәммет Гурбан оглунда мыхман болдук.Ол бизиң нерден гелениմизи сорап,илкинҗи сөзи Үмүр аганың саглыгы болды,оңа көп догайы салам айтмагымызы хайыш этди.Шейле ягдай Көйтендагда Пенҗи Тогтамыш оглуның өйүнде-де гайталанды.Бу санавы нәче узалтсаң узалтса болҗак,йөне Үмүр аганы диярмызың бар еринде таналян-лыгы ве дийсең хорматланянлыгы үчин онуп зерурлыгы ёк.Бир гезек юрдумызың гөзел күнҗеклериниң бири болан Көйтен-дага гезеленҗе гитҗек болуң дуркак,төтәнден Үмүр

ага душдум. Саглык-аманлык,хал-ахвал сорашанымыздан соң,оңа йлагчыдыгымы айданымда:"Угруң Көйтене болса бир хайыш бар.Чаршаңңыда Орал Темир диен достум бар,кын гөрмесең шонуң телефон белгисини гетирип бер!"дийди.Үмүр аганың бу хайышыны битирмәге,хениз Чаршаңңы дийилйән ериде,Орал аганыда еке гезек гөрмесемде, улы хөвес билен боюн болдум.Икинди намазының гиҗә галып баряндыгына гарамаздан,бирнәче ерден сораг-идег эдип,ахыры Оралың өйүни тапдык.Саглык-аманлыкдан соң,мен оңа гечип барян өтегчидигимизи,Мургаплы Үмүрден салам әкелендигими, онуң телефон белгисини әкелип бермегими гайыш эдендигини айданымда,бу тәсин сахаватлы адам:"Телефоның иши аңсат,йөне сен бу гүн өтегчи болман мыхманың болмалы боларсың!"дийди.Мен оңа ёлдашларымың бардыгыны, меселәни шоларың чөзмелидигини айдып,оны хемраларымың янына алып бардым.Ол яшулылар билен гадырлы гөрүшип:"Гүнем гиҗигип бaряр.Инди хич яңа гитмәңде бизде мыхман болуң!"дийип,өзеленип дурансоң,Оралың дөвлетли оҗагына он киши болуп йүк яздырдык.Шулардан башга ол хакда еке агыз сөз айтманымда-да,онуң яңкы херекетлери хем ынсанлык дережесиниң җуда белентдигине гүвә гечип дур."Йигиди достундан тана"дийип,аталарымыз йөне ере айдан дәлдир-ә!Орал Темир хем Үмүр ага ялы алымлык дережесини алмак үчин алада эдип йөрен,гуйма гурсак мирасгәр,Түркменистан художниклер Геңешиниң агзасы, гөвни яз ялы,кичи гөвүн,пес пәл адам экен.Иш отагы дүрли йылларда чыкан газет-җурналларың музейи ялы, дөвүрлейин метбугатларда,җурналларда чыкан гызыклы макалалардан энциклопедик топлум тайярлапдыр,"Дост достуң айнасы" дийилши ялы. Диңлейҗилери өз акабасына салып,рухы

дүнйәсине аралашмагы башарян уссат сухангөйден Үмүр аганың ысы гелип дуран ялы.

Үмүр ага паныдан бакыя гөч эден болсада ол түркмен халкының йүрегинде эбеди яшар йөре,яшар йөрер....

Инди, Үмүр агамыз барада билим ишгәри,мугаллым Ахмет Чарыкулы оглуның топлан,дөрт гошгы,ики макаладан ыбарат маглуматларыны дыкгатыңыза етирмекчи боля-рын.

Айлул –Кузады гөрдүм.

Энче йыл калбымда нагыш эдип адың,
Түркменимде бейик зуряды гөрдүм.
Толгунып диңледим сөзлеен задын,
Үмүр эсен атлы уссады гөрдүм.

Калбы тәмиз ширин зыбан даханда,
Шейле ынсан көп болсады җаханда.
Назыл олмуш Мару-Шаху-Җаханда,
Эрҗелликде гөйә Перхады гөрдүм.

Хакыкат барада тилде сенасы,
Газанар согабы аздыр гүнәси,
Сөз көшгүниң иң аҗайып бинасы,
Гудратдан гурлан биняды гөрдүм.

Догры сөзләр,соң ызындан өкүнмез,
Шаглавукдан инсе,ёлда сакынмаз,

Кемтер задың гөни айдар,чекинмез,
Калбы пәк,ниети абады гөрдүм.

Гожа тарых дымяр сырын гизлейип,
Ол тапып йөр, шондан көп зат гөзлейип,
Весет кылар ылму-халдан сөзлейип,
Мен гөйәки Айлул-Кузады гөрдүм.

Ил болуп дилəлиң Алланың эмрин,
Ярадан ялкасын,узалтсын өмрүн,
Түркменлер гуванып,сыласын Үмрүн,
Бийиклигне йүз-мүң шаяды гөрдүм.

Аннадурды, диңләп онуң сөхбетин,
Аперин гөрдүм мен чекен зәхметин,
Ылхам берип, Хак эчилмиш рехнетин,
Аклы кәмил, ылмы зыяды гөрдүм.

Аннадурды молла –шахыр, Ашгабат.

ДӨНЕЙИН

Сени васп этмәге сөз етмез доган,
"Уям" диен диллериңе дөнейин.
Тарыхың гатындан субселер боган,
Көкүң гыран гөзлериңе дөнейин.

Эжизлери йүрек мәхрине чоян,
"Күлли-түркмен жаным-жигерим"диен,
Халкына бимөчбер хазына гоян,
Тирмеси кын сөзлериңе дөнейин.

Зехини,таланты эчилен тарых,
Нечүйн саңа рахат ыкбал бермеди,
Дүнйәң әхли йүкүн герденңе уруп,
Пелек саңа йылы гуҗак гермеди.

Хер кимиң Ватана айры гатанҗы,
Илини бейгелтҗек сен дей огуллар!
Ынҗалык беренок, бөврүме санҗы:
Инди Үмүр эсен хачан догулар?

Марал Амашалы Ага эсен гызы, архив ишгәри,
җурналист Мары шәхери.

ҮМҮРИҢ

Агыр букҗасыны дүшүрмән голдан,
Басылмаз зәхметден, ёрулмаз ёлдан,
Диййәр: "Бар билйәним өврендим илден",
Буйсанҗы Ватаны, или Үмүриң!

Чыкыш этмек үчин берселер сөзи,
Мәреке көп болса ачылар гөзи,
Ядап дер басса-да, чытылмаз йүзи,
Рухубелент, песдир пәли, Үмүриң!

Сапара гиденде гоңшы эйрана,
Китапханалара галып хайрана,
Гөз етирмек үчин күлли Турана,
Барха узап баряр ёлы, Үмүриң!

Гиҗе-гүниз ишләп дөзйәндир җана,
Идеги яшулы, гөзлеги көне,

Тапанын сүннәләп салядыр сана,
Музейи гең затдан долы, Үмүриң!

Гөрен ёкдур отуранын дынч алып,
Я окар, я язар билмез ынҗалып,
Галкыныш дөврүнден тәзе гүйч алып,
Галлавлыгы җахыл ялы, Үмүриң!

Хачан барсаң, онуң адамлы яны,
Кувваты кемелмән, саг болсун җаны,
Арзувым, гөркезсин яшының саны,
Бирлик билен гоша нолы, Үмүриң!...

Аннамырат Хотҗы, метбугат ишгәри, мугаллым. Мургап этрабы.

ҮМҮРНАМА

Тойларым тойлара меңзейән ялы,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!
Гадым огузлары диңлейән ялы,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Түмлүкде ягтыны сынлаян ялы,
Йүзлери ягтыны пайлаян ялы,
Бир тайсыз багшыны диңлейән ялы,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Көр чешмәм уммана айланып баря,
Гөзлем ак-гараны сайгарып баря,
Сең гелен ерлериң той болуп баря,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Онлап алым, шахыр чыкар Мургапдан,
Йөне Үмүр озан олмаз хер бапдан,
Сөзлериң алтындан, өмрүң зербапдан,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Көне тапындылаң, көне затларың,
Хайсы бирниң мен айдайын атларын,
Көзи сенсиң гөзлердәки отларың,
Үмүр акга, сен эчилсең алнымда!

Сен болсаң бу язлар сувланып баря,
Мургап көпүрҗикләп товланып баря,
Дерди кән дүнйәмем говланып баря,
Үмүр акга,сен отурсаң янымда!

Ачяң көне-көне китаплаң гатын,
Беян бийр сен Бейик шалаң хаятын,
Демиңи гатырак алмагам четин,
Үмүр акга,сен отурсаң янымда!

Саңа сөз герек дәл, сеңки янама,
Бу янама мәхтәч эрмес сазыңа!
Сен сүңкден алыйр сен, дәлсиң йөнеме!
Сен гүрлесең нур чайылар әлеме!

Агыр ургы байна алан-сен киши!

Өзңе аграм гөрмей,аз-маз тешвүши!
Бәш мүң йыллык ёлуң агыр дервүши,
Юрт йүзнүң тувагы, багтың гелмиши,
Сен Али Хезрет шерап-Хакың җамында,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Өз илиниң ады белли озаны,
Сен эмели дәлсиң, сен-сен озалы.
Шахыр-багшыларың улы доганы,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Гушгумы, Пендими, Керкими, Балкан,
Деңиз билен Көйтен арасы галкар,
Яшмасын унудар Даң йылдыз,Үлкер,
Үмүр акга, сен отурсаң янымда!

Кәсәңе чайыңы гуюп берейин,
Шахы-набадыңы дөвүп берейин,
Гурбан мен, шыгрымы дийип берейин,
Етмиш яшда, сен отурсаң янымда!...

Гурбан Алы, пенсионер.

ҮМҮР АГАМЫЗ-ӨМҮР АГАМЫЗ!

Үмүр ага билен кән сөхбетдеш болмак, сапарлара биле гит-мек маңа миессер этди. Бу адамың ядамазлыгыны, эрҗеллигини, кичигөвүнлилигини, суханверлигини айдып-диер ялы дәл. Велаят окув-усулы меркезинде "Билим" мирасхана-сыны дөреден дөвүрлеримиз гиҗелерине эдарада ятып ишле-ди, бизи хем ишлетди. Кәте башга велаятлара-да хепделик сапарлара гиденимизде мекдеплерде ылым-билим, түркмен-чилик, дәп-дессур барада эдйән кән чыкышларының дашын-дан ол өрән кән тәзе гүррүңлери, роваятлары, маглуматлары топлап етишйәр. Ойландырян зат, бизиң аз болмадык топарымызда иң көп билйән адамам Үмүр ага, иң көп зат язып беллейән, өвренйәнем Үмүр ага боляр. Ол иш билен "кеселлән", өвренмеги өзүне сапланмасыз эндик эдинен адам,

Түркменистаның чар күнҗегинде пай-пыяда ёллар сөкүп-гөрүп өвренйән, йөрәп ядан еринде көп яшан гоҗалар, билермен уссатлар билен сөхбет эдип-сорап өвренйән адам. Өз ожагында сейрек "мыхман" болуп галан гиҗелерем багрыны яссыга берип-окап өвренйәр. "Түркмен Агаң билиме хөвесек огул-гызы гелип бир зат соранда билмесем ни-чик бор?! Илден өврененими иле гайтарып бермәге етишмән бергидар болуп гитсем нәхили габахат бор?! "Ине, шу бирахатлык ве рухы җомартлык хем Үмүр акгамызы өзи ялы мүңлерче кәрдешлеринден ве яшытдашларындан тапавутландырян хәсиетлермикә диййәрин. Дүрли яшдакы диңлейҗилер үчин Үмүр аганы диңлемек гызыклы, якымлы, себәби оны диңләнлериң аңы диңе говулыга тарап өзгерйәр. Онуң чыкыш эден пурсатларында диңлейҗилериң толгунышыны сынлап, хер гезек өз ичимден "Халк мугаллымы"ады йөне-мөне адама берилмейән экен-ов"диййәрин.

Үмүр агада мугаллымлыгың, халыпалыгың, халкылыгың аҗайып аламатлары, хәсиетлери бар, өз билйәнлеринден, эден ишлеринден канахатланмазлык бар, окамак, агтармак, өвренмек эндиклери, өз кәриниң сарпасыны, шахсы абрайыны хүшгәрлик билен горамак гылыклары бар...

Үмүр агамызы етмиш яш тойы билен гутлаян халатымда юрдумызда оңа меңзейән, зехинли, ыхласлы хем ынсаплы, хич хачан "үнс садакасына" мәтәч болман ак йүрекден зәхмет чекип билйән халал хызматкәрлериң санының артмагыны арзувлаярын.

Мухамметберди Аннагелдиев, билим ишгәри.

БИЗИҢ ҮМҮР АГАМЫЗ

Белли фолкларчы, филология ылымларының кандидаты, озалкы СССР-иш Дөвлет байрагының лауреаты, Түркменистаның халк мугаллымы Үмүр эсенов 2009-нҗи йылың аягында еди онлугы тегелейәр. Өзүни билип халк хазынасының дүр дәнелерини сораглап гезен халыпаның бу угурда битирен ишлерини салдарлап гөрен билерменлер онуң түркмен сәхрасының дагыны-дүзүни, оба-кендини пай-пыяда сөкүп топлан, сынтгылан материалларының, тарыхың дүрли дөвүрлеринден сөхбет ачян гымматлы экспонатларының йүзләп ишгәрли ылмы-барлаг эдараларының телим онйыллыкларының довамында топлан гымматлыкларындан бирҗикде пес отурмаянлыгыны текрар-лаярлар. Мунуң хакыката нәдережеде голайдыгына гөз етирмек үчин онуң өз догдук обасында-Мургап этрабының “Гөрелде” дайхан бирлешигиниң 9-нҗи орта мекдебиниң янында дөреден 40 мүңден говрак экспонатлы музейи билен танышмагам етерлик. Телим отагдан ыбарат җайда ер етмезчилиги себәпли үсти-үстүне диен ялы ерлешдирлен, бири-биринден гымматлы тәсин тапындыларың хер бириниң янында сәхел сакланып айланып чыкмак үчин онлап гүн герек.Олары дөвлет музейиндәки ялы айры-айры текҗелерде, витриналарда ерлешдирмек үчин болса телим гатлы әпет ымарат герек.Чага ялы кичигөвүн алым киши болса гымматлы тапындылары сакламак үчин зерур шертлериниң хич бири болмадык шоҗагаз җайың музее адыкдырып берилмегине-де монча болуп йөр. Гоҗаман диярымызда ады роваята өврүлип гиден бу алым, данышмент кишиниң аяк басмадык оба-шәхери, голы-дереси ёк.

Шонуң үчинем оны хайсы ере барса: ”Бо-хов! Үмүр акгамыз гелипдир!” дийип, гуҗак ачып гаршылаярлар, дөвлетли оҗакларының төрүнден орун берйәрлер. Себәби онуң гелйә сесини эшиден адамлар мирасгәри хазыналы хорҗуның сырлы дүнйәсиндәки тәсинликлерден эшитҗек, онуң билен якымлы сөхбетдешлик гурап, гечмиш тарыхының пыҗагалы вакаларына сыяхат этҗек.

Чай башының месавы гүррүңинден башланан сөхбетдешлик турувбашдан гызышар гидер. Диңлейҗисиниң душасына кемсиз гөз етиренсоң-а ол гүррүң берйән вакаларының җүммүшине өзүни оклар-да, бүтин дүнйәсини унудып, шол ваканың гахрыманларының пикир-хыяллары билен яшар, олар билен бир ховадан дем алар. Бирденем еринден лаңңа галар-да, саг өкҗесиниң үстүнде чалаҗа айланып, саг элиниң сүем бармагынам дикер-де, аз салым сакланар. Бу онуң вакаларың чүр депесине чыкандыгыны, хәзирки айтҗак җүмлелерине җуда дыкгат эдип, хер сөзе, хер әхеңе айратын үнс бермелидигини дуйдурянлыгыдыр. Шол пурсат диңлейҗилер битеви бир гөврә, гөзе, гулага өврүлип, өңе чалаҗа үмзүк атарлар. Ол инди аз-кем көшешендир. Алынмасы кын белентлигиң чүр депесине чыкан еңиҗи эсгер мысалы назарыны алыслара дикер-де,якымлыдан пессай сеси билен айгытлайҗы җүмләни айдып гойберер. ”Хә-ә ол, ине, шейле болупды...”дийибем оны ене бир гезек гайталап гойберер.

Диңлейҗини өзүне майыл эдип билйән бейле сөхбетдеши бу голайда, бу чакда гөренем, ешиденем ёк болса герек...Оны шейле белентлиге чыкаран зат ылым йүкүниң етиклиги, сададан кичигөвүнлилиги, ил-гүнүне сарпасы, җепакешден гелен зәхметсөерлиги болса герек. Онуң көплере

берилмедик айратынлыгы-ол шу гүне эртириң назары билен гарамагы башаряр. Онуң үчин шу гүнки хакыкат-ертир үчин тарых. Оны болса гелҗекки несиллере гылыны гымылдатман, бүтин долулыгына, хакыкы дуркунда етирмели. Ине, онуң баш шыгары, дурмуш йөрелгеси! Онуң үчин иң гымматлы зат вагт! Онуң кейпини гачырян зат-вагтың бисарпа тутулмагы...

Бу ваканы маңа Үмүр аганың эзбер шәгирди, зехинли журналист Мухаммет Сапарлы гүррүң берипди. Олар ики болуп Ашгабатдакы редаксияларың бирине барярлар. Мухаммет Үмүр аганы бошлаграк отагларың биринде отурдяр-да, иш-аладасы билен чыкып гидйәр. Отагың эесем эсли гүрлешип отурансоңлар Үмүр агаң өңүне чайлы чәйнеги сүйшүрйәр-де, аз-кем эгленҗекдигини айдып шәхере чыкяр. Гапыдакы иңлис гулпы дашындан чала итекленен бадына өз-өзүнден гулпланып дуруберйәр. эсли салымдан гелен Мухаммет Үмүр ага билен гапының дашын-дан хабарлашансоң, от-елек болуп, тутуш редаксияны өрүзйәр. Гапыны ачҗак болуп эдилен сынанышыклар нетиҗе бермәнсоң, отагың эеси гелип, өз ачары билен ачаймаса башга чыкалганың ёкдугына гөз етирен адамлар гапының дашында дуран ерлеринден Үмүр агадан өтүнч сорап, ишли-иши билен болярлар.

Бирки сагатдан соң гапы ачыланда,Үмүр ага кагыз барыны яйрадып, башыны галдырман ишләп отуран экен. Ол асыл дашындан япыланынам аңмандыр, гайта, шу салымың ичинде эййәм еди кагызлык голязмасыны дынайса нәтҗек.

–Огланлар, бү-йә, гайтам,говы болайды. Вагт болмансоң, башына барыбилмән йөрен язгымы язайдым. Ынха инди

редактор акгаң янына гаты аркайын барыбилерис. Себәби оң саргыды битирилди!

Болан ягдая мүйнүргешип дуран огланларың герденлеринден агыр йүк айрылан ялы болайыпдыр.

Мирасгәриң ядовсыз ишеңңирлиги, иргинсиз эрҗеллиги, тутанерлилиги барада ил арасында яйран гүррүңлерем аз дәл. Түркменистаның халк багшысы Өденияз Нобатың адындан айдылан гүррүңем бар. Халыпа багшының: ”А-хов,адамлар! Мургапда Үмүр эсен диййип бири дөрәпдир велин, тарыха дегишли көне-күшүл задың-а бейледе дурсун, дулуңда отуран гарры-гурты энеңем болса әкидип, музейинде гойҗак шол-а” диймеси, мирасгәриң бу улы айдым-саз әгирдиниң хазыналы горундан мазалы сусуп аландыгына шаятлык эдйәр.

Бир гезек чарва таншымызың гошунда мыхманчылыкда боланымызда өй эеси эй гөрйәнҗе дүесиниң готурланыны гыййылып гүррүң берди. ”Яңкы янымыз билен гетирен газеди-мизде Үмүр аганың эм-ёмлары барадакы язгылары барды.

Шонда хут дүе готурламасының эми барада-да язылан экен” диен ёлдашым, газетдәки шол язгыны тапып, окап берди. Онда готурлан дүе малына җанлы балыгы майдаҗа керчгәп, тиртине гарып берәймелидиги айдыляр-ды. Бир ай чемеси вагтдан оба гелен чарва таншымыз шол диййилйән эми эдендигини, асыл санлы гүнде губа малының готур беласындан сапланып гидендигини бегене-бегене гүррүп берди. Бир душуланда Үмүр ага шол ваканы гүррүң берип, чарва таншымың оңа иберен миннетдарлыгыны говшура-

нымда ол: ”Хава,ол шейледир. Ол эмден хайыр тапанлар башга-да кән. Арада язгы депдерлерими гөзден гечирип отыркам санашдырып гөрдүм вели,дүрли йылларда топлан эм-ёмларымың санам еди йүзе голайлабе-рипдир. Олар-а инди җемләп, айратынҗа китапча эдиләйсе-де болҗак” дийди.

Үмүр аганың хазыналы “хорҗунында” онуң узак йылларың довамында гызылың гырындысы ялы эдип топ-лан роваятларының мүңдем говрагы, йигрими бәш мүңден говрак накыл, хениз ылма-да мәлим болмадык гошгуларың ики йүз эллиден говрагы йөрите нешир эдилип ил-гүне ети-рилмегине гарашып ятыр. Олары айры-айрылыкда китап эдип окыҗылар көпчүлигине етирмек болса неширятчыла-рымызың иши. Кырк мүңден говрак экспонатлы, улы гелим-гидимли музейине серенҗам берип гезиберенде-де, онуң битирен ишини аз гөрҗек адам ёк. эмма озал битирен ишине перделенип, гол говшурып отурмак онуң калбына-күйүне сыгҗак эндик дәл. Дөредиҗиликли гөзлеглер оны бир гүн Пендиден, бир гүн Ахалдан, бир гүн Балкандыр Дашогуздан чыкарса, ене бир гүн Көйтендагың сырлы дереле-рине чагы-ряр.

Эдебиятымызда, сунгатымызда улы ыз галдырып гиден языҗы-шахырларымызың,медениет, сунгат ишгәр-леримизиң өмүр хем дөредиҗилик ёлларыны өвренип, оларың мирас гоюп гиден эсерлерини бүтин долулыгы билен халка етирмегем онун эсасы аладаларының бири хасаплаяр. Улы хем кичи Гарлының, Нобат багшының, Өденияз Нобатың, Хан Акының, Гулбабаның, Язгелди Куввадың, Гирман багшыдыр Пашшагулы Гирманың, Өвезгелди Велмәммедиң, Сухан Хоҗа-

гулының, Анна Бабаҗаның, Италмаз Нурының, Гылыч Кулының, Акы Баймырадың ве ене-енелериң өз догдук обаларында гечирилен дабараларына гатнашанлар шол дабаралары тайярламага, гурамачылыклы гечирмәге Үмүр аганың ненеңси ыхлас-зехин сиңдирендигини шу гүнлерем миннетдарлык билен ятлаярлар.

Үмүр ага музей дөретмәге, оны байлашдырып, ил-гүнүниң гелим-гидимли ерине өвүрмәге гечмиш билен гел-җеги бирлешдирйән алтын көпри гурмак дийип дүшүнйәр. Ол өмрүни багышлан бу мукаддес ишиниң гериминиң гиңәп, хөв-рүниң көпелйәнине, бу ише дуркы билен берлен эзбер шә-гиртлериниң хатарының артянына бегенип ики болуп биленок. Бейик Пырагының "Гоч йигидиң канда барса өйи бар" диен сетирлерини сериңде айланыңда, юрдумызың чар күнҗүн-де талапкәр халыпаның ядовсыз ярдамы, ыхлас-аладасы билен дөрэдилен музейлер, мирасханалар, хайсы оба,шәхере гадам гойса, халыпаларыны улы мәхир-сарпа билен гуҗак ачып гаршылаян, өзүне мынасып шәгиртлери гөз өңүңе гелйәр. Сарагтлы җурналист Акмырат Мүрзе, онуң теҗенли кәрдеши Деря Ашыр, Душаклы мирасгәр,"Мелик Аждар пелван"барада говрумли китап, Ата мәнели барада тарыхы очерк язан Нурназар Җуманазар, Какадан, зехинли языҗы Ахмет Халмырат, Ашгабатдан Өре Дашгын, Бахарлыдан Бәшим Алмаз, Ёлөтенден Мерет Деря-булар халыпаның баран ишини битирип, гиден еринден гетирйән пугтымал шәгиртлери. Оларың ишлейшинден, эдим-гылымындан мүңде бир разы болса-да, халыпа оны эгер-егер йүзүне чыкараймаз. Гайтам, хер душанда ятладяның дашындан махал-махал җаң эдип,хайсыда бир ишиң битени-битмәни билен гызыкланар: "Нәдәйдиң-айт муны, акгам!"

Хайыр иши җәхт тут!" дийййәнем-ә өзүң. Бейле гарныгиңлик этсең, чеңңегиңе илип барянча балыҗагың сыпар гидер-дә!" дийип, озалданам гыссанҗы өзүне етик кишиниң голтыгына" от гысдырып гойбәр вели, онсаң битмез ишлерем битип баряндыр.

-Бу ишде "Эртир эдәерин"диениң болмаз. "Бу гүнки ишиңи эртә гойма, гар ягар" диен көнелер нәме ол сөзи йөнелиге айдандырлар өйдйәмиң? Шол сөзе питива этмән, гөр, нәче "горлы голчалары" элимизден гидериpдирис!-дийип, Үмүр ага отурса-турса ахмырлы ятлаяр.

1973-нҗи йылда өз музейине кемсиз бадалга берен мирасгәриң күйи-көчеси онуң "хөврүни" көпелтмек болды. Ол илки билен көне досты, Хоммат Галандар айтмышлайын, "Марың маң җур-налисти" Сейитли Сөйүни гүнүне гойман, билим мирас-ханасыны дөретмәге оны ырды.

-Өз музейинден горлук барыны гетирип,бизе берлен җайда телим гиҗесини,телим гүндүзини эли палта-бычгылы, чүйи, чекичли дик дуруп, текҗелериң әхлисини диен ялы маңа-да ынанман өз элинден гечирен Үмүриң "бол-болы" болмадык болса,ишимиз гатыбир угругайҗагам дәл экен. Үмүр ялы җаныпкеш,Үмүр ялы ишеңңир адамыны мен хенизе ченли гөрен дәлдирин. Онда ишлемеҗегем ишләдип билйән бир гудратлы гүйч бар. Шуңа ынанайың!-дийип, Сейитли ага юрдумызың илкинҗи билим мирасханасының дөрейиш тарыхындан сөз ачяр.

Азабындан гачман, шундан бир зат чыкайса герек диен адамсына хемаят-голдав эдип, бу хайыр-согаплы ише угрукдыр-ян халыпаның ыхлас-аладалары ерине-де дүшйәр. Маг-

тымгулы адындакы Түркмен довлет университетиниң тарых факултетиниң, Түркменистаның чеперчилик Академиясының, Медениет институдының, Марының серҗантлары тайярлаян мекдебиниң, Молла Төре ахуның, илкинҗи түркмен дипломаты, языҗы Гылыч Кулының, шахыр Италмаз Нурының, языҗы Ашыр Назарың музейлери шол аладаларың мивелери.

-Әрсары бабаның музейини дөретдик. Ерли ёлбашчылар билен геплешип, ерини-җайыны, беемчисини белләп, Сакарчәгели языҗы Гурбандурды Гурбансәхедиң эдеби-дөредиҗилик музейини дөретмегиң аладасында. Әрсары бабаның арамгәхине зыярата гиденимизде Балкана совлуп, ёмакчы агамыз Пыхы Таганың янчолдашы-гарры гелнеҗемизем янымыз билен али гитдик. Шонда мен оңа Пыхы акгаң юбилейини гечирип, музейини дөретмәге сөз берип гайтдым. Шол аладалар билен якын вагтда Балкана сапар этмекчи. Балканам диңе бир ерасты, ерүсти байлыклара дәл, гадымыетиң бахасына етилмез гымматлыкларына-да бай велаят. Бу угурда диңе Дехистаны ятламагың өзем етерлик. Бизем нәме, өңде-де бириниң"Хем-ә дайымлара барян, хемем тайыма баш өвредйән" дийши ялы, Пыхы акгалы иши биряңалак эдип, тарыхы ерлере-де айланмакчы-дийип,Үмүр ага якын вагтдакы "етсем-гойсамларыныңдан" сөз ачды.

Үмүр ага өмрүне "Меңки битсин,сеңки йитсин" деен адам дәл, терсине, өз ишини гоюп, бириниң ишини, юмшыны битирип билсе алманы ёк. Шол гүн онуң кейпи кейигиң шахындадыр. Ол халкы разы этмеги Хакы разы этмек дийип дүшүнйәр.

Арада, бейик Пырагының Магтымгулы ёначыдан башлан-ян несил шежереси, онуң бәшинжи аркасы, диярымыза эйрандан энчеме гезек сапара гелен Ата ишан Аннагурбан Назармәммет оглы, онуң огул-гызларыдыр агтык-човлуклары, Магтымгулының дөврүнде Човдур хандыр Абдылланың гөзлегине гидип, дири йитиг болан Мәмметсапаның соңкы ыкбалы барада яңы билинен маглуматлардан элиме дүшенжесини жемләп, музейине говшуржакдыгымы айданымда Үмүр ага чага ялы бегенип:

-Берекелла, өмрүң болсун! Оны бир зат эдели. Халачлы ашналарымыз билен Идрис бабада Магтымгулы атамызың музейини дөретжек болуп йөрүс. Ол ер Магтымгулы Пырагының гадамгәхи. Ол ерде оканлыгы-окаманлыгы энтек долы аныкланмаса-да, шахырың шол ерде дүшләни, боланы хакыкат. "Билмезмиң" диен мешхур гошгусынам ол шо ерде языпдыр-а. Сең ол материалларыңы шолара берсек, тәзе музее улы горлук, халачлы гарындашлара-да улы совгат болар. Музейиң ачылшына билеже гидерис-де элин довшурып гайдарыс-дийди.

Шужагаз ахвалатың өзем илхалар халыпаның сахаватлы-лыгындан, киши бәхбидини өзүниңкиден хемише илери тутмага халыс эндик эдип гиденлигинден хабар берйәрди.

Үмүр ага халк дөредижилигиниң, гадымы эдебиятымызың мушдакларыны көстсүз билен гожа шахырымыз Ата Көпекмерген билен узак йыллар аталы-огул, халыпа-шәгирт дережесинде ыснышыклы гатнашыкда болан адам. Бир гезек Ата ага мыхманчылыга геленде Үмүр ага огул-

ларының херсиниң элине күндүк берип, гезекли-гезегине гоҗа шахырың элине сув акытдырыпдыр. Муны геңлән гоҗа:

-Бу нәтдигиң болды? Булаң бири акыдаянда боланокмы?

Илде гөрүлмедик зады эдйәң-дә сен!-диенде бу совалың берилҗегине өңден гарашып дуран шәгирдиниң җогабы нагт болупдыр:

-Халыпам! Буларам өсер, улалар, өй-ишикли, огул-гызлы, агтык-човлуклы боларлар. Шонда "Менем Ата Көпегиң элине сув акыдыпдым" диерлери ялы говы бор-да!...

-Пәхей, сенден сөзде-де гутулмак ёк-да!-диен гоҗа шахыр сөйүнчли йылгырайыпдыр.

Бу ваканы маңа Үмүр аганың зехинине, яткешлигине, зәхметсөерлигине айратын сарпа гойян халыпам Өвелек Дурдымырат бирмахал гүррүң берипди. Ата Көпегиң элине сув акыданҗа шол огланларың хеммеси бу гүн өй-ишикли, чагалы-чугалы эпей кишилер. Хениз чагакалар гоҗа шахыра башларыны сыпадып, онуң ак патасыны алан огланлар бу гүн ааларының кесп-кәрини алып гөтерен белли мирасгәрлер-музей ишгәрлери. "Ата кесби диңе огла дәл-де, гыза-да халал болмалыдыр" дийип, дурмуша чыкып баран обасындакы мекдебиң янында какасына-да азарыны етирмән, ишдешлери, кәрдешлери билен чаклаңҗа музейиң дүйбүни тутан гызы Алтының басдашы Гүлҗемалам ассырынлык билен бу ишиң угруна чыкан ялы...

Какасындан, доганларындан көмек сораман Алтын бу иши угрукдырдымы, Гүлҗемалам ондан кем отурмаз. Себәби, эҗелери айтмышлайын, какаларындан гечен эрҗеллик, "кеҗирлик" оларың ганында бар-а!

Дөрт оглы, бәш гызы кемала гетирип, ил хатарына гошан Үмүр ага кейванысы билен отуз үч агтыга, бәш човлуга гуванып отыр. Онуң дурмушда кем зады ёк, узадан ерине эли етйәр. Дили догалы,шүкүр-канахатлы яшулының бар арзув-дилеги ил юрдуң абаданчылыгы, дөвлетимизиң ровачлыгы.

Бизем асыллы максада эерйән ил сарпалы яшулыны-Бегенчмырат эсен оглуны етип гелен етмиш яш тойы билен мүбәреклəп,оңа берк җан саглыгыны, дөредиҗиликли гөзлег-леринде тәзеден тәзе ачышлары арзув эдйәрис!

Мениң Үмүр ага барадакы язгыларымы онуң шәгирт-лериниң, бимөчбер зәхметине хатасыз нырх кесип билйән җанкөерлери-ниң довам этдирмегини макул гөрдүм...

Акмырат Язы, байры җурналист, гурамачы-ёлбашчы.

Түркменлери биз оярмасак ким оярсын?

-Ховаң чигреклигинеми, нәмеми,гараз,биынҗалык болуп,гиҗе ярымдан соң, яңы ука гидендирин-дә,телефоның ызыгидерли сесине ояндым."Бәх,сагат дөрде голайлап барярка нәме зерурлык чыкдыка?"дийшиме,телефоны алшыма салам бердим велин, аңырдан:

-Ашыр җан, салам! Ятырмыдың? Туравери доган!

Түркменлери биз оярмасак ким оярсын!Ил ятансоңам ики адамлык иш этмесек, адамлара өмүр етмез-диен, Үмүр акгамың сесине бираз ынҗалдым.

-Хава-да,"Ат йыкылса мейдан галар арманлы"дийлени-дә! Өзүниң умман ялы чайканып дуран ылым толкунларында бизи-де йүзмәге гуввас кимин түрген эден Үмүр ага,мамлады. Аслында атадан огла мирас галярмыка өйдердим, эмма, халыпадан,уссатдан ылымдыр,достлук мирасы галып,малы дөвлет мирасындан мүңлерче гымматлы болянына гөз етирдим.Үмүр агадан маңа 75 саны,ил ичинде хорматла-нян,"ил агасы, дон якасы'сайылян алымдыр, данышмент достлар мирас галды.Улы йыгнакларда, харбы ве медениет, дайханлардыр талыбларың өңүнде маңызлы үндевлери билен чыкыш этмели болса,ели, сары гиден көнежҗе гайыш букҗалы Үмүр ага мениң гапыма гелип:"Ашыр җан, ханы, гушгуныңы сырда, илден аланмызы иле етирели, дура-бара түрген борсуң, горган борсуң. Бу затлары билелешип этмесек болмаз. Халкың өңүнде дуруп,догрыны айдаймак Йыланбегиң иши" диерди-де, аңыңа-маңыңа гаратман алып гидер... Кә вагтла-рам, гөрүшмәнимизе 4-5 гүн гечәйсе, ызымдан оглан иберерде: "Ашыр җан!Гел,мен саңа эден ишлеримиң хасаба-тыны берей-ин!" дийип, әхлисини екән-екән гүррүң берер. Бу ерде "Нәме, саңа хасабат бермәге Үмүр ага борчлымы?" диен сорагы берҗеклер бардыр. Ёк, өзүниң ынсабыны, небсини җылов астында сакламак үчин, гөвүн сөен, йүз гөрмезек, гепи ики чыкмаян достларының өңүнде мыдама хасабат бершине, өзүниң артыгыны ёнуп, кемини долярды. Ёгсам, мен ким?!

Бир гүнем сәхер билен салама барсам, Үмүр ага, гиҗеки ятмак үчин дашарда язылан дүшегне-де гечмән, багрыны

берип язып ятыр экени. Саламдан соң ол маңа:”Ашыр җан!Шу гүн маңа еңңең, обада үч адамың хассалык дүшегине батаныны айтды. Өз-өзүме игендим. Бу мирас билен гидишмән, тебип-лукманчылыга йүз уран болсам белки олара пейдам дегерди?” дийди.Мен оңа: ”Үмүр акга! Аллаң өзи дерди-дерманы билен бereверсин!” дийсем,”

Оныңа-да гелйән. Мен эшиклерими геейин велин, шол доганлары екән-екән соралы. эдрек акгада хер гезек табшыряр,” шерикли өвлүйәңи,шекемли обаңы бир дем унутма” дийип-Ол эшиклерини геенсоң-Кимлерден башлалы?-дийди, менем-Өзүңиз билиң!-дийип-диймәнкәм Огулсабыр еңңем-Өңи билен хол Нурҗерен эҗеден башлаң, начардыр” дийди.

Биз тиркешип Нурҗерен еңңемизиңкә бардык. Еңңеми гөрүп,Үмүр акгаң” тебип болмалы экеним “ диенине менем гошулдым.

Саглык-аманлыкдан соң еңңем:

-Үмүр йүвүрҗим! Сенем ылымда-билимде көп чорба соватдың-а! Хей, маңа ики бармак чөрежик ийдирип билмезмиң? Хей, муңа чәре тапылмазмы?!-дийип, шейле бир найынҗар гүрледи велин, улы сеси билен аглан Үмүр акгамы көшешдирмек иш болайды.

Үчимизем биле аглашдык, омсоң. Арман, бидога кеселе хич кимиңем чәреси болмансоң,гөвүнлик берип гайтдык.

Хава, бу гүн болса,шол гечилен Үмүр агалы гүнлери ятлап, чуңңур оя батып отырын. Ене-де бир ваканы ятламакчы.

Юрдумызың өзбашдаклыгыны алан илкинҗи йылларында, Марыда галламыз сабады.Адамлар сөм-саяк болуберди. Бу затларың өңүнден гачып, адамлары питне беласына ёлукдырмаз-лык максады билен Үмүр агаңка бардым велин, ол ерде чөрегиң аладасы билен, мусыбет дүшен ере голдав сорап, Үмүр агаң янына гелен башга-да адамлар бар экени. Шонда Үмүр акга: ”Ашыр җан, хайдан хай көнәмизе доланалыда, харазлары дикелдели. Сен бу затлары адамдан сорамалы дәл. Түркменга-лада бир оңургалы огул бар, Язы дугтор диййәрлер. Хараз ясап, ишигинде адамлардан отурмага ери ёк. Сени шонуң янына алып барайын вели, гайрат эт-де өзүмизе хем ясан. Ики акыл бириксе дал окы дашдан өтүрер дийлени! Сен Язы җан билен бириксең, бизем, обамызам хор болмаз. Менем ким-де көне хараз дашы бар болса, маглуматлары җемләп, оңургалы огуллар билен дашда дурмарыс. эртир гошуң дүвүлги болсун!” дийди. Мен эртире-де гойман, көнеҗе “21-Волга”машыныма герекли затлары йүкләп, Үмүр агаң янына гелдим.Шейдип, биз илки агшам Язы догторыңка бардык. Язы ага гүлер йүзли, хүнәрли адам экен. Агачдыр демир уссачылыгынданам говы баш чыкаряр экени. Мен шейдип, кырк гүн дийленде, өзүмизе бир, Язы аганың гоңшы обасына-да бир хараз ясап, оба доландым. эртеси Үмүр ага эндигине гөрә, мени өз уссат халыпасы эдрек акгаң янына алып барды. Ол бизиң билен саламлашып дуршуна: ”Берекелла иним, ишиң эсасыны битирипсиң, инди нәме этмекчи болярсыңыз?” дийип соранда Үмүр ага: ”Акгам, уршуң геңеши ёк! Сиз бизе пата бериң, өзем шол ере барып эдилен иши гөрүң!” дийди. эдрек ага бизе: ”Ери, онсоң, оны нирeден гурмакчы?” диенде, мен: ”Сиз нәме дийсеңиз шол балар”дийип, җогап

бердим. эдрек ага бир селлем пикире чүмүп дурды-да:" Үмүр, эгер мениң маслахатымы алсаңыз харазы колхоза бериң, гой, колхозың өзи Ашыры харазчы эдип хак берсин!"дийди. Онда Үмүр ага :"Вах, эе гөзи билен гарамазлармыка диййән. Муны ёкдан бар эдип, диш-дырнак болуп зордан тасладык ахы-рын!" дийип, найынҗар сесленди. "Үмүр җан,мен сизе бир зат айдайын!-дийип, эдрек ага хорҗа бармаклары билен гөзүниң яшыны сылды-Шу вагт адамлар алтын-күмүшини нана чалышмана тайяр вагты, оларың бетбагтчылыгындан пей-да--ланып герк-гәгирәйсеңиз, неслимиз чүпү-рәп, соңы дүзел-мезлиге барарсыңыз. Колхаз нәме хак-хешдек берсе сизем оңайың. Гыш гечер, йүзи гаралык көмүре галар!"

Биз яшулының иң айгытлы, башы аҗы-да болса соңы сүйҗи сөзүни-весетини макул билип, харазы оба гараҗында гурнап, ишледим башладык. Колхоз башлыгы хем хошал болуп, маңа айлык берди. Харазың гирдеҗилерини гүнбе-гүн гечирип, үч-дөрт йыл ишлетдим. Ене-де гоңшы ики оба хем хараз ясап бердим. Ондан дашары хем Үмүр ага Тахта-базарлы, Душаклы достларына тутунып, элли тона голай галланы көмек алды.

Хава," өз иениң итиң иени,илиң иени өз ийдигиң" йөрелгәни җәхт тутунан Үмүр аганың хер сагатда битирйән шейле сахабатлы ишлериниң саны-даг дашларына сандаш болса герек. Ол йигими дөрт муң үч йүзе голай накылдыр-маталлары, дурналар ялы көлден көле, илден иле гонуп, өзи хем мирас болуп галыберди. Ятан ериң ягты,җайың җеннет болгай, хорматлы Үмүр акгам җан!..

Үмүр аганың шәгирди,хаҗы Ашыр Салыхың бу сөхбетини диңленимден соң, шол дәнели вака билен баглы бир гүррүңи ятламакчы болярын. Сизи иризмесем боляр, гадырлы окыҗым! Үмүр ага билен болан гүррүңлериң хеммеси бир бада яда дүшүп хем дуранок.

Мары велаят хәкими Гурбан Ораз ишинден айрыландан эп-если вагтдан соң, Үмүр ага гелип "Йөр, онуң өйүне баралы, гөвнүне теселли берели"диййип, мени алып гитди. Салам хеликден соң өй эеси: "Мениң өсдүрип етишдирен адамларымың бири хем халымдан хабар алмады, эмма өңде-соңда мениң гапымдан гарамадыклар, маңа иши дүшмедиклер яныма мени сорамага гелйәр" диййип, бозулды. Үмүр ага оңа теселли берди. Мен болса, пурсатдан пейдаланып, өзбашдаклыгы алан илкинҗи йылларымызда, галла гытчылыгы зерарлы велаят адамларының нан алмак үчин нобата дурушларыны, хатда, Ашгабада гидип нан гетирмели боландыклары барадакы ваканы, бензин гытчылыгыны агзап, онуң дөремегиниң себәплерини сорадым.Үмүр ага яровсыз адама бейле сораглары берме диййән ялы бөврүме чалаҗа дүртди.

-Хава, ил арасында гытчылыгы йөрите дөреден хөкмүнде мениң адым агзаляр, эмма ол бейле дәл. Бизде бар болан галла, бензин дашары юртларың бирине иберилди, өвези болса долдурылмады, нетиҗеде, чөрек, бензин гытчылыгы дөреди. Бу гелен буйрук есасында эдилди. Хи, менем өз обадашларыма хыянат эдеринми? Бу хем Үмүр аганың "өлди" хабары ялы бир зат ахырын-диййип, Гурбан Ораз җогап берди.

Догруданам, Үмүр ага барада шейле гүррүңлериң боланына мен шаят.

.Бир гүн иш еримде,язызҗы достум Җумадурды Непес билен“Яшлык”җурналының редаксиясында отыркак,гапыдан шахыр Какабай Гурбанмырат гирип,чилимини ызлы-ызына сорды-да:

-Мирасгәр акгамыздан, халыпамызданам дындык. Оны өңем ики гезек “өлдүрыпдилер”. Бу гезек”чын” диййәрлер-диййип, габат гелен отургыҗа өзүни оклады.

-Какабай,дүшүнмедим! Гүррүң ким барада гидйәр?-диййип, Җумадурды сорады.

-Халыпамыз ёл хадысасына учрапдыр... Соңкы гүнлер шейле затлар көпелди...Үмүр эсен акгам...-диййип Какабай хамсыкды. Биз гаты алҗырадык, ховсала дүшдүк. Себәби, Үмүр ага әхлимизиң иң якын, иң мәхрибан маслахатчымызды ахырын. эп-если салым дымып, матам тутдук. Җумадурды гөзүниң яшыны сүпүрип:

-Мерхумы җайламага Мара гитмесек болмаз-диййип, маңа йүзленди. -Гөр-ә,болян затлары! Шу вакадан эсли вагт гечэнсоң Үмүр ага Җумадурдыны җайламага гелипди.

-Гидели-диййип, мен затларымы йыгнашдырып башладым.

-Менем әкидиң, ёл угруна, ылымлар академиясына совлуп, ишден ругсат алып чыкайын-диййип, Какабай хем гидермен болды.

Отагдан чыкҗак болуп дуркак, Җумадурдының иш телефоны җырлады. Ол ызына доланып, телефоны алды-да:

-Баш редактор Сизи диңлейәр! Хава,мен! Сесиңиз Үмүр агамыңка меңзейәр велин, сиз ким? О нәхили Үмүр эсен?! Үмүр ага, догруданам, бу сизми? Яп-яңы өлди хабарыңыз гелди-де, патаңыза гитмек үчин уграпдык. Шоң яланлыгы гову-да! Узак яшаҗаксыңыз! Хава, Какабай янымда. Аҗы хабарам шол бизе гетирди... Боляр, хәзир бараярыс, боляр-дийип, ол телефоны еринде гойды-да, отургыҗа чөкди хем-де:-Үмүр ага җаң этди! Өлмәндир!" Мени өлдүрҗек болян ким?" диййәр, "Какабайың янына гелдим велин, сениң яныңа гиденини айтдылар, олсоң җаң эдәйдим" диййәр-дийди.

Биз агзымызы ачып галдык, аҗы хабары гетирен Какабай болса:-Инди Үмүре өлүм ёк! Оны түпәңләбем өлдүрип болмаз-дийип,башыны яйкады.

-Нәме,онуң өлмедигине гынанярмың?!-дийип,мен де-гишме билен Какабайдан сорадым.

-Сорагың нәхили! Хава, бизе ондан дынма ёк! Какабай шей диййә дийде, Үмүре етир! Гой, хезил этсин!-дийип, Какабай йүзүме гахарлы чиңерилди-де, соңунданам гүлүп гойберди. Биз бегенҗимизи ичимизе сыгдырып билмән, хезил эдип гүлүшдик...

Хәзир, шу ваканы ятлап, "Гурбан Оразың айдян-ларының җаны бир бармыка?! Хакыкатданам ол өз илине хыянат этмедими-кә?"диен пикирлер келләмде ики яна ат саляр. Онуң айданлары-на ынанҗагымам, ынанмаҗагымам билемок. Үмүр ага болса "Гечени гечди билелиң-ле!" дийип,

сораглы назарыны маңа гөнүкдирйәр. Сесими чыкармасамам, Үмүр ага барадакы шейле ёвуз хабарлар, ”хут Гурбан Оразың хәкимлик эден дөврүнде яйрапды ахырын” диесим гелйәр. Шейле “оюнлар” ол дөвүрде ёң болан болмагам мүмкин. Кәбирлери хәзирем өңе чыкып, өз пикирини ачык айтжак болянлар үчин онуң “уланылянлыгыны” яңзыдярлар. Башгасыны билемок велин, шейле вака мениң өзүмде хем болуп гечди. ”Өлди”дийлен биринжи хабар, 1993 йылда, газет-журналлар билен арагатнашык саклаян дөврүм яйрады. Оны ишимиң көплүгинден яңа дуймадым хем. Икинжи хабар ики йылдан соң яйрады, ёк, яйрапдыр дийжек, себәби, мениң ондан хабарым хем ёкды.

Гүнлерде бир гүн ир билен ишикдәки тапчанда аялым билен чай ичип отыркам, ёлда сакланан машындан дүшен адам, ховлының ичине аягыны атандан:

-Вай, достжан, эй! Диримиң эй! Саңа “ ёл хадысасындан өлүпдир” дийдилер-дийип, гужагыны герип, аглап, яныма етип гелйәр. Гөрсем, мекдепде билеже окан достум, ”Гирман багшы” обасындан лукман Шагелди Дадылы экени. Онуң билен гарса гужаклашдым, өзүмиң “дирилигими” гөркезмек үчин, тапчандан дүшүп, бир кәсе чай узатдым. -Ир билен ишиме ховлугып баряркам, мекдеп достумыз Гурбан Сачлы бу хабары айтды. Яшаян ериңи билйәрдим,алжырап өйүңи тапамок. Онсоң обаңызда биринден сениң өйүңи сорасам ол” Барыбер, яңы меллегиниң ичинде-ди” диййәр. ”Ол өлмедими?” дийип сорасам, ”Көпимизи өлдүрмән өлжек адам дәл ол”дийййәр. Шондан соң бирнеме рахатланып яныңа гелшим-дийип, ол бир овурт чай овуртлады-да, мени яңадан гужаклады-Бу хабарлар ниреден чыкяр, нәдип дөрейәр?

-Сен билйәң-ә, дөредиҗилик адамы догрусыны айдып, язып, ёлбашчыларың кейпини гачыряр. Онсоң олар “хәзир бол” диййән ялы, шейле геплери яйрадярлар, эгер ол гепе дүшүнмесе икинҗи гезек яйрадярлар, онда-да дүшүнмесе ... Гараз, шондан соң ол дүзелмесе, хакыкатданам ёл хадысасына дүшүрйәрлер.

-Мен-ә, муңа айдянам, ”шу язгыларыңы гой, келләңи агыртма, барыбир еке өзүң акымың гаршысына гидип бимерсиң” диййип. Гулак асмаса нәдейин!-диййип, аялым якын хоссар тапынан ялы зейренйәр.

-Дост, дири болсаң боляр. Мен гидип Гурбаны бегендирейин. Ишиме хем бармалы-диййип, Шагелди мени ене гуҗаклады-да, ишине гитди.

Ине, шейле вака мениң өзүмде хем болуп гечипди... Онсоң журналистиң,языҗының “ёкардан маслахатсыз” этҗек болян ишиниң нәдережеде ховплудыгына дүшүнибериң!...

Мениң Сөйүн Гарры диен байры журналист достум бар.Ол Үмүр акгамың иниси Алламырат билен гатнашыкда.Ол икисини ыснашдыран,соңра берк достлуга өврүрен зат,Эдебията,сунгата болан хөвеслери,хорматлары, сарпалары.Алламырат дийсең шох огланды, дегишмәниң, вәшилигиң,гүрләнде җанлы сөзлери уланмагың уссады-ды.Иң бәркиси :”Сиз ерде тагамсыз хованы демиңизе чекйәрсиңиз, мен ёкарда,йүк гөтериҗи дик кранында ишләп,дердиңе дерман азон газы биле иймитленйәрин”диййип,гүлүшдирйәрди.

Алламырадың үсти билен ол,илкинҗи гезек,Үмүр ага душупды.

–Үмүр ага билен душушыгым онуң өз өйүнде болуп гечди-дийип,Сөйүн гүррүң берйәр-Сөхбетимиз эдебият хакында,хас такыгы эсерлери антология гиризилен хем болса аз таналян бир классик шахырымыз хакында гитди. Алламырат икимизиң пикиримиз дең гелсе-де,Үмүр аганыңкы билен чапраз дүшди.Җеделде хер ким өз ынанҗы билен галды.Бир зат велин айдыңлашды.Өңүмде отураның гаты узаклары назарлаянына бада-бат дүшүндим.Пикиримизиң дең гелмезлиги бәхбит болды.Шондан соң мени гөрсе ол:"Хә-ә,сенмиң?" я-да "Алламырат икиңизем..."дийип,четиме дегерди.Шу ерде мен идоганларың какасы барада келам агыз айтҗак.Эсен ага дурмушың агыр зехметини,җепасыны даш яны билен чекен,гүррүң этмәни говы гөрйән сададан,гөнүмел адамды,сеси гатыды.Огулларыны кә өверди,кә сындырарды: "Бәх,шү хөкүмет зор айт!Алламырада дагам трактор ынаняр айт!"дийип,гара чыны билен айдарды.Үмүр аганың хем гөвнүне якмадык заады дилине гетирәймеси барды.Бу хәсиет өңе дүшйән адамлара ярап хем баранокды.

Этрабымыза ёлы дүшсе ол бизиң гара өймүзе гелерди-де:"Шу гара өйүң гурлушыны долы өвренип,китаба гечирмек үчин бир адамың өмри етмез!Бу бир дуршуна гудратдыр!" диерди хем-де өй барадакы роваятлары айдып берерди. Гитҗек боланда болса эҗеме йүзленип:"Ораз огрының халыс огурлыгы оңмаса меллегиниң ол башында телпегини гоюп,соң букдаплап барып шоны огурлармыш" .Шоңкы ялы менем бир зат алып гитмесем-ә боланок.Хол уга даңылгы гара кече доганы берәйсене!"диер,эҗем:"Я Үмүр җан,сенем-

ә"диердиде хайышыны битирер.Бир гүнем гара өйүң бир задыны бежерип дуран вагтым үстүмден гелди-де тымсал гетирди.Эгни багсыз-багжыксыз гара гәз биз көйнекли Кеймир көр өз өйүниң үзүгини ямап отырка,узак юртдан ики саны беземен илчи гелип,Кеймириң өйүни сорапдырлар. Ол;"Онуң өйи шу"диенде, мыхманлар:"Оны гөрүп,душуңып болмазмы-ка?!"дийипдирлер. Кеймир"Болар,атдан дүшүбериң"диенде,илчилер:"Биз Кеймир сердары гөрмән атдан дүшмәге хакымыз ёк"дийипдирлер.Болмажагыны билен Кеймир:"Шол-а, мен.Кеймир илиниң ханы болса-да өз өйүниң гулудыр"дийип жогап берен.Соң бир гүн геленде болса,ол:" Ханы,дайза,йыгна үлпет жоралaрыңы,сизиң гулакларыңызың посуны ачайын" диерде,гечмишден,шу гүнден,гележекден жошуп-жошуп гүрләрди..Онуң дилеварлыгы аклыңы хайран эдйәрди.

Соң бир гүнем, раён газетинде ишлейән дөврүм,Үмүр ага яныма геленде "Обада, сагымчыларының өңүнде чыкыш эдип бермеги" хайыш этдим.Онуң билен ферма бардык.Мәреке йыгна-ныпдыр.Мениң бирхили суссум басылды."Ери,гүррүң сыгыр хакында гитмели.Ол бир белет малымыз.Онуң нәмесини өвүп,нәмесини сындыржак"дийсем-де, ол ярым сагат чыкыш эдип,сыгыр жанавери еди гат асмана гөтерди ,тайсыз-тапылгысыз малдыгыны дүшүндирди, "Мунуң гыркым азары хем ёк,йыла ики сапар гыркмалы болса нәтжек" дийди.Шондан соң ол "Сыгыр бай-Сыгырлы бай"атлы улы гөврүмли макаласыны язды.

Ит йылында болса мениң хайышым боюнча "Итимгутум"атлы ажайып макала язды.Биз оны Новруз байрам-

чылык санымызда чап этдик.Айтҗак боляным,ол сөз берсе сөзүнде дурян адамды.

1988-нҗи йылың гүйзи болса герек.Үмүр ага СССР-иң Дөвлет байрагының говшурылыш дабарасы болды.Тутум онуң өйүнде гуралды.Муңа этрабымызың “Агзыбир” обасындан,тарых мугаллымы,көне достумОразмырат Нуры билен гатнашдым.Мәхелле гаты улуды,хеммесем медениете, сунгата эдебията баш гошан адамларды.Байрагың мөчбери шол дөврүң хасабы билен өрән көп мукдардакы пулды.Кимсе бәш,кимсе еди саны еңил машыны алып болҗакдыгыны чаклаярды.Дабара гызышан вагты Үмүр ага орта гирәгеден:”Адамлар,шу пулуң он мүңүни етимлер өйүне,он мүңи гаррылар өйүне,он мүңи област Магтымгулы җемгиетине,бәш мүңи...”гараз,шейде-шейде пулы пайлап уграды.Шол байракдан машгаласына етен зат болмады.Отуранларың кимси эл чарпды,кимси йылгырды,кимси башыны сораглы башыны яйкады.Бейле сахылыгы диңе Хатам тай билен Үмүр ага эдип билҗекди.Ол:”Мен кесеки юртда яшамок,шу юрт меңки”диен дүшүнҗе билен яшаярды. Бейдип диңе Үмүр ага яшап билйәрди,шоңа-да ыграрлы болярды.Шол гүн чай башында ,янымда отуран шахыр,языҗы Аманны Ата Лебапли шахыр А.Ташовың яңырак “Түркменистан”газетинде чап этдирен макаласы барада гүррүң гозгады.Макалада башга диллерден гечен адалгаларың түркменче сөзлүги хөдүрленйәрди.Аманны кәбир сөзлериң түркменчә гечирилиши билен ылалашмаянлыгыны яңзытды.Шонда Үмүр ага: ”Гоявери,гоявери Аманны җан, гоявери!Абдырешит энтек өз пикирини теклип эдйәр.Вагт йөрәр, дурмуш болса өз герегини алар”дийип,эдил янып угран оды сөндүрйән ялы голларыны

галгатды.Онуң үчин Түркменистаның әхли күнҗеги өз өйи ялыды.

Ол гүррүңи башга яна совмакчы болдымы-нәмеми"Сиз тоя нәме гетирдиңиз"дийип,маңа йүзленди."Басым Мухы багшының дабарасы белленҗек.Шоңа он саны атлы тайяр-лап йөрүс. Сакарчәгелилер Сарагтлы гарындашларың тоюны совуп,серхетден ашакгетдин,өз разылыгыны алып,Сизе бир ай ялы зенан машгала совгат этмекчи.Гелнәҗем отагыны тайярлаберсин"дийдим велин,ол:"Пахай!Ондан-а Гайгысыз ялы бир герчегиң дүнйә инәймеги хем мүмкин"дийип,лох-лох гүлди.Ол дегишмә дүшүнйәрди ве оны гөтермеги башарярды...

“Диле гелди-биле гелди “дийлени.2010-нҗи йылда Абадан атлы гызымың дурмуш тоюны тутдук.Мен хем гарындашым,хем көне достум Аманмухаммет Непесе шөйлән икилерде,агшамкы той чакылыгыны ёлламак үчин җаң этдим.Ол мениң чакылыгыма:"Биз хәзир Үмүр ага билен “Бирлешик"обасында,языҗы Гурбандурды Гурбансәхедовың дабарасыны гечирмәге тайярлык гөрйәрис"дийип җогап берди."Бирлешик"обасы языҗының догдук меканыды.Мен “Онда биле геләйиң"дийдим.Үмүр ага тоя геле-гелмәне" Киночыңы чагыр"дийип,огул өерленде айдян салават-арзувы окады.Мәреке сув сепилен ялы болуп диңледи,киночы оглан гитди.Мен мүйнли ялы :"Үмүр ага,мен гыз гөчүрйәрин"дие-нимде,ол:"Киначыңы яңадан чагыр"дийип талап этди-де,тәзеден гыз машгала үчин арзувы,дилеги, алкышы шейле бир ширин лабыз билен санады вели,отуранлара диңе макул-лап баш атмак галды.Саналан арзувлар огул тоюңкыдан ики эссе артыграк болды.Ызынданам:"Гызлар дүнйәң хем эесидир, хем безегидир"дийип пышырдады.

Ол гайтмакчы боланында маңа таныш хем болса отуранлар үчин геңирәк вака болды.Шол дөвүрде мениң шәхерде яшаян говы таншымың гызы Санк-Петербургың чеперчилик академиясын-да окаярды.Шол гыз менден оюнҗак я-да безег кәдисини меллегимде экип бермегими өзеленип хайыш эдипди,өзем кәдиниң ашакы бөлегиниң юмрук ,улусының гошюмрукдан аңры гечмез-лигини сорапды.Ики ерден тохум тапып,бехи агажына янашык эдип экдим.Дийсең хасыллы экен.Гынансам-да ек-түки болаймаса гарынлары таңкаң били ялы,ондан хем улырак болды.Ол гыз гелип: "Вах,булаң улу-да,учара йүклесең кирейи гыммат" дийип, зордан бир халта ялы әкитди.Ине,бирденем Үмүр аганың гөзи үйшмек,инче боюнлы кәдилере гөзи дүшүп:"Булаң нәме?" дийип сорады.Мен "Ай,шейле-дә"дийип гүмми-сүмми этдим. "Аманму-хаммет,бар,ики саны халта тап"дийәгеден,херси бир халта безег-сув кәдисини аркаларына алып,тойда отуранларың арасы билен машынларына тарап йөнелдилер. Бу ил үчин геңирәк хем болса меӊ үчин адаты бир затды. Дурмушда "сөйги" дийлен гөрүп я-да элләп болмаян бир зат бар.Ол адамың калбында орун аландыр.Ынсан оглуның шу дүнйә гелип битирен ишиниң мөчбери калбында яшаян шол сөчгүниң гүйҗүне гөрәдир.Шахыр Г.Езизов"Егер улулыгың бирлик өлчеги,шыгыр дийәйсек ялңышлык болмаз"диййәр.Мен зәхметсөерлигиң бирлик өлчеги дийип Үмүр аганы гөркезердим.Бу шахсиетиң амал эден ишлериниң мөчберини, аграмыны өлчемек энтек-энтек хич киме башартмаса герек...Ынха,шейле бир гүн гелер,бизиң халаллыга гол берен алымларымыз,егсилмез хазына болан голязмаларың бир четинден түкелләп,китап ызына китап эдип,Үмүр аганың бичак сөен илине етирип уграр.Онуң өңетене башартмаян

сөз ёрдумлары,даг чешмеси ялы дуры пикирлери,ширели пелсепелери гылы гымылдадылман окыжылара етирилер.

Мен Үмүр ага билен соңкы гезек шахыр достум Жумадурды Акының пигамбер тоюнда душушдым.Егеле болуп отуран адамларың херси бир гошгы окалмалы эдилди. Үмүр ага өзүне гезек геленде Магтымгулының "Пукараям" гошгусыны шейле бир лабызлы окады велин,мәрекәниң үстүне сув сепилен ялы болды.Үмүр ага шол гошгыны окамак билен,өзүниң бош адам дәлдигини,халатының бардыгыны, рухы гүйжүниң кәмилдигини ене бир сапар гөркезди. Гошгуда шу дүнйә билен хошлашмак,алгы-бергиңи хасаплашмак, ил-гүнүңе эден хызматыңы селжермек,өзүңе эдилен хорматы дуймак ялы дурмушың иң бир мөхүм затлары атылан ок ялы ичиңден парран гечйәрди.Шол гүн улы ынсан,улы алым өмрүниң паявландыгыны отуранлара дуйдурыпды.Гүндүз отурман,гиже ятман етмиш йыллап йыгнан затларындан өзүне бир гысым хем алман иле пайландыгыны, инди өзүниң пукара,ягны,хич затсыз,бош галандыгыны яңзыдыпды. Ол адамың дүйп максады хем шолды ахырын.

Мирасгәр алым.

Бир гезек мирасгәр алым Үмүр эсен:

-Байлы,иним,сен гошгы гошуп,кысса язып билйән адам,саңа бир зат айдасым гелйәр.Сен иним,гошгы-да яз, кысса-да яз!Йөне ил ичине чыканыңда ян депдерчәң билен галамың яныңда болсун, хениз эшдилмедик сөз болсун,накыл болсун,роваят болсун,деррев язып алгын.Ол өз задыңдыр, өркленен малыңдыр,ил-гүнден йыгнан задыңам илиңки болмалыдыр,соңра көңүл газаныңда гайнадып, биширен

дуйгы-пикирлере гаран ныгматыңы ил-гүне гайтарып бермели.Бизден галҗак язмак биле шу затлар,иним-дийди.

Мен онуң бу айдан затлары барада ойлананымда Гөзли Атада онуң билен зыяратда боланымда адамлара айдып берен роваятлары,накыллары,яшлара берен өвүт-несихатлары,калбыма язылан ядыгәрлик хаты ялы,өчмеҗек сөзлер, хенизем гулагымда яңланып дур.Себәп,онуң айдян җайдар накылларыны,роваятларыны озал эшитмәндим.Онуң гүррүң берйән вакалары дурмушда болуп гечйән затлар.Калба сиңен,хич вагт гымматы гачмаҗак,гайта йыл гечдигиче гөзеллешйән,реңк ачян алтына меңзейәр.Ол шейле накыл гетирди:"Пәли азан өвүлйә барсын,гайгыланан деря я-да болмаса:"Улусыны сылан бег болар,кичисини сылан хан болар,өлүсини сылан бай болар","Агласа энем аглар,галаны ялан аглар".Ол шулар ялы дурмуш билен багланышыклы накыллары җай еринде айдяр велин,ядыңдан чыкар ялы дәл.Ол онсоңам яшлара йүзленип мерхумлары,өвүлйәлери хорматламак барада җайдар гүррүң айтды: "Өвүлйәниң, гонамчылыгың дашындан гечениңизде пыяда болсаңыз гырасында көвшүңизи чыкарып,чөкүңизе дүшүп,билйән аятыңызы окаң!Машынлы гечип барян болсаңыз,тизлиги хаялладың, дүшүп окасаңыз хас говы,болмаса-да аят окап элиңизи галдырың! Өвүлйәде ятан бенделер гелйәнлери гөрүп рухлары ёла чыкып дурар,аят оканлара шейле ягшы дилеглер эдерлер: -Ягшы адам гечди,сахы адамлар гечди,кичи гөвүнли адамлар гечди,рысгал-дөвлетли адамлар гечди,олар чагаларына гувансын, абрайлары хас-да беленде галсын,гөрҗек гүнлери говы болсун! эгер-де аят-төвүр этмән,айдым-саз айтдырып гечене рухлар:-Бир нәкес гечди,бир надан гечди,бир бахыл, гөрүп гечди,бир сырных гечди,бир бетпәл,гомпы гечди-дийип

надыл боларлар.Яшлар,хер хачан өвүлйәниң дашындан гечениңизде хормат гоюп,сылап,сарпалап аят окап гечмеги унутмаң!"дийип,говы үндев-несихатлар берйәрди. Аял-гызларың утанч-хаялы болмаклары,ылым-билим өвренмеклери барада говы несихатлары,дегерли маслахатлары берип, мәрекәң гөвнүнден турарды.

Гараз,Үмүр аганың хер бир сөзи бал даман ялы маңзыңа батып дур:"Өзүң ягшы болсаң ягшылар сени тапар".Өрән җайдар айдылан сөз.Онуң хер сөзи акыл,накыл,якым,ол дөврүң җанлы энсиклопедиясы,йитмеҗек халк аңының гөвхер шамчырагы,ылым, көңүл әлеминиң парлак йылдызы.Оны ил-гүнүң калбында,аңында мирасгәр алым,халк мугаллымы хөкмүнде ыкрар эден зат,сөзүң мерҗен дәнелерини йыгнап алып,ене сахылык билен ил-гүнүне пайлаян,өз дөврүниң сөз сунгатының Хатам Тайы болмагыды.

Байлы Гурбан хеңңамы,Мургап этрабы.

---.---.---.

Сөз соңы

Инди мен гүррүңими довам эдейин.

2013-нҗи йылың феврал айының башларында, бир алада-да габат геленде Үмүр ага: "Аманмухаммет җан, ашнам Сейитли Сөйүниң янына барманыма эп-если вагт болупдыр. Ене бир хепдеден саңа "Мару-Шаху-Җахан" газетинде гарашарын, онуң янына гиделиң!" дийипди. Шол гүн мен редаксияда оңа гарашдым. Ол гелер ерде гелмеди. Гараша-гараша ахырым оңа җаң этдим, эмма телефон җогап

бермеди. ”Белки, өйүнден гайдышына гөни Сейитли агалара барандыр?” дийип, барсам, Сейитли ага ишинде экени. Үмүр агада олара бармандыр.

Гайдышын ене редаксиядан хабар алдым, гөрдүм-

билдим ёк. ”Бә, Үмүр ага-да бейле алдама хәсиет ёкды-ла, бу гезек оңа не дөв чалды-ка!?” дийип, өе гелсем, доганоглан агамың тарпа-тайын арадан чыканыны эшитдим. Өйледен соң гайданлыгы үчин мерхумы бир гиҗе мыхман алмалы болдук. Агшам ара мерхумың Назар атлы оглы маңа башга бир якымсыз хабары айтды: ”Үмүр эсен дүнйәден гайдыпдыр!” Мен бу хабара ынанҗагымы-ынанмаҗагымы билмедим. Себәп онуң билен шу гүн душушмалыдым, йөне душуп билмән гайдыпдым. Назардан “Нәме дийдиң?” дийип, гайталап сорадым. Ол өңки җогабыны берди.

-О-хов, иним, ол ялан болаймасын? – дийип, мен гайталап сорадым.

-Онуң бир оглы билен мен институтда биле окадым. Ол шу вагт җаң этди!

-Бәх, нәтдиң-айт!?

Ынсаның дүнйәден гайтмагы дийсең аҗы хакыкатды, йөне дурмушда шол аҗылыгың дереҗеси дүрли-дүрли болар экени. Өлмек хеммелер үчин дең хакыкат, йөне өлйән адамының мертебеси, халка гереклиги, ил-гүн үчин битирйән оңайлы ишлериниң дереҗеси башга бир хакыкатды. Өзүм агамың патасында отырын, эмма “Бәх, болмандыр бәх!”

дийип, башымы яйкаян, келләмдәки пикирлер болса Үмүр ага хакда. ”Ол диңе бир гарындашлары, дост-ярлары үчин дәл-де, тутуш халк көпчүлигиниң сөйгүсине мынасып болан, ил аңында пәли теслиги, агырана-ынжана хоссарлыгы, мерт-лиги, диңе ынсабына гуллук эдйән ынсана махсус затларың хеммесини өзүнде җемлейән ынсанды ахырын. Бейле ынсан өлмели дәл. Ол яландыр” диен пикирлер келледе пелесаң уряр. Индем, бу аҗы хабары эшиденимде, Гурбанназар эзизиң языҗы, танкытчы Абдылла Мырада багышлап язан гош-гусы биалач ядыма дүшди. Мен оны болшы ялы сизе етирйә-рин.

Шейлерәкди Абдылланың гылыгы,
Зехинли,гелеңсиз, йүреги пәкди.
“Эрте душалы’дийп,сөз барын берер,
Эмма эрте тапҗак гуманың ёкды.

“Тәзе йылда герин”дийип гитсең-де,
Өзүң гелмән, гелди хасратлы мукам.
Дийдик:”Гылыгыңа белет Абдылла!
Булам нобатдакы алдавыңмыкан?”

“Алдавыңа” алданайын, Абдылла,
Ёлуң гарап гуванайын Абдылла!
Шу гезегем алдап билсең, не ягшы,
“Алдавыңдан”айланайын, Абдылла!

Өзүң акла гиҗә галаның үчин,
Йөне басым шум укыңдан оян сен!
“Хов, ынаның, ятып галан экеним!”
дийәге-де,тирсегиңе даян сен!

...Тирсегиңе даянаңок, Абдылла!
Я-да бу чыныңмы,
Чыныңмы?
Чының?
Өң-ә "алдавыңа" ынанып гездик,
Индем ынанамзок чыныңа сениң

Хава, шахырың беллейши ялы мен хем Үмүр аганың өлүмине хич ынаныл билемокдым. Сен мениң,диңе мениң дәл, әхли галамдаш достларымың хемаятчысыдың, оларың аладаларындан четде дурмаярдың, тоя-яса гатнашярдың. Сени чын дост, догандан ам якын сайярдык. Сен учурсыз ягшы адамдың. Ягшы адам болса мыдама ягшылыкда ятланыляндыр. Сениң еке өзүң улы бир ылмы институдының эдип билмежек ишини этдиң. Халка гоян уммасыз мирасың долы өвренилер, язан ылмы, эдеби макалаларың, селҗерме-сынларың тутушлыгына нешир эдилер диен ынам билен гележеге гараярын.

Агамың патасында отырын ве гелип гидйәнлере середип: "Шу вагт Үмүр ага болан болса гелерди" диййәрин," Геленде оны сылап, дик дуруп саламлашарлар ве сылап молланың чеп гапдалында отурдарлар. Ол болса кичигөвүнлилигини эдип, хер бир тәзе гелен адама молланың чепинде отурмага ер хөдүрләр, шейде-шейде ахырым өзи көвүш базарына дүшенини билмез.

Гелени хорматлап ер берип, ер берип дурсаң шол ере дүшҗегиң икиучлы дәл ахырын. Ол шейле үйтгешик тәсин

адамды. Кичижик чага болсун, оны өзүнден ёкары сайып, говы гөрер. эгерде бириниң көвшүниң багжыгы чөзүлен болса даңып берер, көйнегиниң илиги гачан болса чатып берер, бир ери йыртылан болса аңрыужы мүмкүнчилиги болса ямап берер. Себәби ол чаганы өзүнден ёкары сайяр. Оңа "Нәме бейдип, гелене ер берип, өзүң көвүш ерде отурыберйәрсиң?" дийсең ол "Ай, халыпа," яс ерде көвүш базар төре дөнер" дийипдирлер. Бу дүнеде дуржак зат ёк! Пикир эт-де, хемме кишини өзүңден говы гөр! Өзүң аяк астындакы кече бол. Кече болсаң адамлар сени басгылап гечерлер, сенем шондан леззет алманы башар, Билгин, этсем-гойсамы көп хем болса адамда өмүр ёкдур!" диер.

Хава, Үмүр аганың этсем-петсемлери илиңкиң чакы дәлди. Ол хатда өлүм пурсатында ятан вагтында хем лукманлара: "Мени өе гойбериң, этмели ишлерим өрән кән. Билиң, "Өкде лукманың сөзи дертли жана догадыр, Надан тебибиң эми сагат жана беладыр" дийипдирлер – дийди. Онда лукманлар:

-Үмүр ага, сениң ягдайың агыр, сен бизиң гөзегчилигимизде болмалы – дийдилер.

-Ай, халыпалар, хениз эзраил жан алмага геленок, геләйсе-де мен оңа: "Эй, эзраил, жаны сен береңок, маңа оны Хак Тагала берди. Мен нәме үчин жаны саңа бермели?Хер бир иш Ресул Алланың шеригатына лайык болмалы, ягны бир киши бирине аманат гойса, ол аманады өзге кишә бермек рова дәл "диерин. Говсы,сиз мени өйүме гойбериң! Хайыш эдйәрин.

Үмүр аганың бейле эзеленмесинден соң лукманлар оны өйүне гойберйәрлер. Өйүне гелен гиҗеси ол оглы Мухаммеде: "Ене бәш сагатдан өе моллалар гелерлер, тайын болуп отур!" дийип, өлҗек вагтына ченли өңүнден айдан. Онуң ыз яны болса: "Оглум, маңа җан берен Первердигәримден хабар гелди. Җан мениң тенимде аманатдыр. Мен өлүме боюн дәл, йөне аманады табшырмак герек!" дийип, җан берйәр. Шу затлар Үмүр аганың халатлылыгындан бир нышан дәлми? Мен-ә оны шейле хасап эдйәрин, йөне,бу гүнки гөрениң эрте ёк дийлени. Шу ерде шейле ат билен " эдебият ве Сунгат" газетинде, 1991-нҗи йылың 2-нҗи августында чыкан макала ядыма дүшди. Журналист Җомарт

Байлының бу макаласында шейле дийилйәр: "Сүргүнлик дөврүнде-де, дургунлык дөврүнде-де, я-да айдалы, өзүмизден өңки эдилен ягшы-яман ишлери үйтгедип гурмагың йөргүнли дөврүнде-де, бизе бир зат етенок. О-да адамының сылагы ве өз гечмишимизи етерлик өвренҗек бомазлыгымыздыр. Хәзирки неслиң өңүнде дурян эсасы меселе ил ичиндәки шол генҗи-хазынамызы гызыл тапан ялы еке-еке чөпләп, олары бир ере җемләп, нешир эдип, ене-де халка гайтарып бермекден ыбаратдыр. элбетде, гүррүңчил гоҗалары документал кинолара дүшүрип, сеслерини язып алып болса-ха, оңа етеси зат ёк. Йөне иң болманда оларың билйән затларыны бир акыллы башлы эдип, ак кагыза гечирип, суратларыны алып галып билсек, шо-да бир улы иш эдигимиз боларды... Чүнки, халк арасында "Бу гүн гөрениң эрте ёк" диен ёвуз бир накыл бар.

Элбетде, республикамызда бу угрдан иш алнып барылмаяр дийсек ялңыш болар. Азда-кәнде иш алнып

барыляр, йөне җемгиетчилик башлангычлары эсасында. Хас гөнүләп айтсак хак-хешдексиз. "Кирейсиз килим какылмаян" бу дөвүрде-де, гымылдан ериңе пул герек. Онсоң эсасы кәри мугаллымчылык я-да җурналист болан адамың ёлуна пул дүшәп, ил гезип йөрмәге, догрусы хемише гурбы чатып хем дуранок,галыберсе-де, оларың уллакан бир бош вагтам ёк. Шейле-де болса бу ил бәхбитли ише йүреги билен япышян Мургаплы мугаллым Үмүр эсене, какалы газет ишгәри Ахмет Халмырада, Бәхерденли мугаллым Бәшим Алма, Сарагтлы Акмырат Мүрзә, Красноводскили Бегмәммет Бабаҗана, Көнеүргенчли Шөхрат Абда, Ашгабатлы Ахмет Бекмырат, Аразбай Өрә ве бейлекилере чын йүрекден саглык диләп, шейле адамлара хемме тараплайын голдав бермели дийҗек болян!"

Шулары диле гетирмек билен автор, меденият министрлигиниң бу угрда ишлейән екаркы адамлара аздакәнде еңилликлер бермегини, олара айлык хак төлемегини, җуда болмаса голтгы бермегини яңзыдяр. Себәби: "Хич дөвүрде-де биз халк хазыналарының үстүни етирип, оны долы өвренип билмедик. Шонуң үчинем, гелиң индиден бейләк бир әхли гүнәни дөврүң үстүне атып, аркайын отурман, гечени гечди билип, йитирилен затларымызың боланҗасыны бир сорап-идәп тапып, олара эелик этҗек болалың! Чүнки, вагт тапып ил гезип йөрсең, гадымы сенетчиликлердир халк тебипчилигинден говы баш чыкарян ек-түк адамлара-да, дуршуна мана югрулан хекаятлара-да, хениз хиз вагт эшидилмедик парасатлы накыллара-да, роваятлара-да, гадымы шахсларың суратларына-да, тарыхы вакалар хакында гүррүң берйән гадымы голязмалара-да, хатда бирнәче вакалары гөзи билен гөрүп, оңа гатнашан дири шаятлара-да душ

гелмек боляр. Гараз, дөвлет тарапындан сәхел голдав берилсе, бу угрдан ишлежек адама азда кәнде ыш бар...”

Журналист Җомарт Байлының бу макаласының языланына 23 йылдан говрак вагт гечипдир, эмма шу гүне ченли мирасымызы топлаянлара голтгы берилмеди. Үмүр эсениң эсасы ишиниң дашындан топлан мирасы онларча алымың , гиден бир ылмы топарың этҗек ишинден көп болмаса аз дәл. Алым Ахмет Бекмырада герек болшы ялы, Үмүриң диңе өзүне йөрүте бир директор, бир орунбасар, бирем алым-секретар хем-де беркидилен йөрүте машын герекди ахырын. Ол көнеҗе букҗасыны гөтерип, көвүш барыны тоздурып, әхли күнҗеклерден йыгнан эсбаплары, гураллары, накылдыр-ровайатлары, көне сөзлере дүшүндиришлери улы бир ылмы институдының эдип билҗек ишинден агдыкды ахырын. Онуң эден ишлери ики-үч саны докторлык дережә хем етҗекди, эмма кандидатлык дережесини горанындан соңам оңа онуң гаты кагызыны бермек ислемэдилер, шол сүйренҗеңлиге салдылар йөрдүлер. эмма Үмүр кынчылыгың өңүнде дызыны эпен адам дәл. Ол ачлыгы, хорлугы, агыр зәхмеди гөрди, обада агыр тракторлары сүрди, керпич гуюп, ёл газанҗыны газанып, өз йити зехини билен окува гирен адам. Кәте бир гүррүңчиликде, башдан гечен вакалар агзаланда, ол өзүниң гечмиши барада дил ярмазды, хич зады гүррүң бермезди. Онуң билен көп йыллар тиркешенлигим себәпли мен бир гүн оңа: ”Үмүр акга, башыңдан гечирен вакаларыңы гүррүп бер, ол мениң үчин гызыклы!” дийсем ол: ”Ай, халыпа, мен бир эсен дәлиниң оглы, гүррүң берере дережәм ёкдур!” диерди. Халыс гоймасамам ол: ”Мениң гечмишими язып вагтыңы йитирениңден өз чепер эсерлериңи яз, ол саңа хас пейдалы ахырын!” диерди. Гараз, ол өзи барада гүррүң беренден еди ядың

гүррүңини беренини говы гөрерди...Бир нәче йыл мундан өң ол ылымда докторлык дережә-ни алмак үчин ылмы ишини язып гутаранлыгыны яңзыдыпды. Йөне мениң пикиримче, мирасымызы йыгнамакда битирен әгирт ишлери үчин оңа диңе бир докторлык дәл, профессорлык дережесини берсеңем аз диесим гелйәр. Догры, инди онуң ылмы иши селҗерилер өйдемок,оны адам дири вагты кынлык билен эдйәрлер. Өлсең әхли зат гутаряр. Хер затда болса менде улы умыт бар. Белки бир ак йүрек адам тапылып, онун дурмушдакы хакыкы дережесине етирмеги мүмкүн. Белки, шейле адам тапылсын-да! Үмүр дийлен адам кине-китүв дийлен зады билен адам дәл, ол ил оглы, ил оглы болмагына хем галар. Ол хеммелере дең середен адам. Бир айбы, ким болса болсун, кемчилигини йүзүне айдып билйән гөнүмеллиги, йөне ол гөнүмеллик йүрекденди. Онда икилик ёкды.

Үмүр аганың өлүми барада газет-җурналларың, радио-телеяйлымларың бири хем ятламады, хат-да онуң патасына, якын сайян достларының көпүси Ашгабатдан гелип билмэдилер.Үмүр ага дүнйә дережесинде таналмага дегишли болса-да,медени дережәмизиң ябыгорлугы себәпли, ”Ай,боля-ла”диен түркмен оваррамчылы-гана уюп,соңкы йылларда оны теле-радио геплешиклеринден четлеш-дирдик.Ныязов дөврүнден галан бу четлешдирме онуң өмрүниң ахырына ченли довам этди.Ол бу барада хич ерде дил ярмады, мениң сорагыма:”Ай,халыпа,мени ил танаяр ахырын” диййәрди. Догры,мен оны ләхеңлериниң арасына гошмак ниетим ёк,йөне, или үчин әгирт улы ишлери битирен бейик адамының патасына гелип билмеселер,нәме дийҗегими хем билемок.Оны танаян-у-танамаян халк велин,эдил сувсан сүрүниң сува чозушы ялы,думлы-душдан гелдилер.Оларың сан-

саҗагы ёк.Халкы агзыбирлиге, җебислиге,кын пурсатларда чыдамлылыга,пайхаслылыга чагырмакда Үмүр аганың эден херекетлерини улы гахрыманчылыга деңейәрин.Мары велаятында нан чырчылыгы дөврүнде элли тонна дәнәни Теҗенден, Сарагтдан гетирип,халкы ачлыкдан чыкарышыны, гуллук борҗы боюнча ерине етирмели хайсы дөвлет ишгәри эдипдир?Бейле дөвлет ишгәрини тапмарсыңыз.Үмүр агамыз велин,халк билен дөвлет арасында эмеле гелйән бошлугы долдурып,ики тарапың хем дартгынлылыгыны говшадып гелйәнлериң бириди.Йөне оны билйән ёкды.

Мен онуң билен Түркменистаның әхли күнҗегине ики-үч гезек айланып чыканлыгым себәпли,ол барада түкениксиз гүррүңлери берип билҗек.Баран еримизде Үмүр ага сораг-идег эдип,депдерине язгы эдйәр,маңа хем:"Үмүсүм отурма-да,шу айдылянлардан өзүңе герегиңи язып ал,языҗылык ишиңде уланарсың"дийййәр.Кәте гулак асып,депдериме кәбир белликлери эдйәрдим,эмма көпленч гүнделик гечилйән ёлуң узаклыгы себәпли дөрейән ядовлык,хасам бетер ярамаз ёлларда машыны ховпсуз сүрмекдәки дартгынлылык мени басмырлаярды. Догры,ёлда ол мени хер хили гүррүңлер билен гүймейәр,иркилҗек болайсам,машыны сакладып,йүзүми совук сува ювдуряр.Ол мени гораглаян ялыды.Диңе мени дәл өзүни хем гораглаярды.Менем ол йөре дийсе йөрейәрдим,дур дийсе дуряр-дым. Дуруп,гөзүмиң авусыны алмак үчин азаҗык иркилемде хем ол гараңкылыкда нәмедир бир затлары беллейәрди.Онуң хүшгәрлиги, өңденгөрүҗилиги,халатлылыгы билен мен ики гезек улы ховпдан гутулыпдым.Биринҗи гезек,Гаррыгаладан Нохура тарап,даг ичиниң чешме сувы акян ховплы ёл-ёдасы билен гайтмалы боланымызда ол:"Ёл эрбетдир.Уграманкак машыңы уссалар серетсин, гыссанма-

лы” дийди.Мен болса хакыкатданам гыссаняр-дым. Асыл, гөрүп отурсак,машының ролуның бир ери ачылыпдыр-да,хачан сыпса сыпаймалы экени.Үмүр ага оны өңүнден аңыпдыр.Бир гезегем,гиҗе хем болса ёл йөрәп,Ашгабатдан Мара гайтмакчы боланымда Үмүр ага:”Агшамың непинден эртириң шери ягшы”дийип гөвнемеди.Шейле ягдайда, өздиенлилигим,азда кәнде бар болан мен-менлигим себәпли гахарланярдым,хат-да “Сени ташлап гидерин”хем диййәрдим. Эмма ол хер хили айловлы гүррүңлер билен рахатландырярды.Шол гезек хем гайтмадыгым говы болупдыр,гайдан болсам Кака билен Артыгың арасындан инен сил сувуна габат гелҗек экеним.

Шулары аңымда айланымда,Үмүр аганың хакыкатданам халатлы,хатда пирлиге етендигине ынанярын.Бу ерде мен агзыма геленини сарнамаярын.Оңа гөз етирмек үчин Үмүр билен иң болманда ики-үч сапар түркменистана айланып чыкмалы.Ене бир зат!Арамызда көп җеделлериң хат-да терслешиклериң боланлыгына гарамаздан,мениң Үмүр ага болан хорматым,сылагым хич кимиңкиден пес дәлдир.Оны хорматлаянлары,едйән бимөчбер ишине догры баха берйәнлери хорматлаярын,йөне ол барада якымсыз сөзи дилине гетирйәнлери велин сылап дурамок.Муңа бир мысал гетирейин!. Хер йылың апрел айының икинҗи аннасында Бадхизде ерлешйән “Дуз ой”дийлен ерде нәхак ганы дөкүлен шехитлериң хатырасына,инди 24 йылдан бәри Үмүр ага билен садака берйәрдик. Оңа гатнашмага units билдирйәнлери өз машыным билен Марыдан алып гайдярдым,садака әкидип,ийдирип-ичирип ызына хем гетирйәрдим. Үмүр га хем мыдам янымда боларды.Бир гидишликде шахыр Амандурды Аннадурды билен җурналист Сөйүн Гарры икиси маңа

гошулды.Садакадан гайдып,Сарагтда дүшлейән еримиз болан Какаҗан моллалара гelenимизде,Аннадурды менден өзи билен Душага гитмеги,бир гиҗе ятып гайтмагы хайыш этди.Ёлумызың чатак,Сөйүн Гаррының ишли болмагына гарамаздан мен онуң хайышынуы канахатландырмакчы болдум.

–Үмүр ага бу гезек арамызда ёк велин,иши дагы чыкыпмы?-дийип,гайдып гелйәркәк,Сөйүн Гарры менден сорады.

–Ол Әрсары баба зыярата гитмели болупдыр-дийип,мен җогап бердим.

–Үмүриң болмадыгы говы!-дийип,машының өңүнде, мениң гапдалымда отуран Асмандурды сесленди.

–Хә,нәме үчин?-дийип,мен сорадым.

–Үмүр "КГБ-ниң"ичалысыу.Бизиң хер бир эден гүррүңимизи олара элтип берер!

-О нәме дийдигиң болды?Муны дигишип айдярмың я чының билен?

-Мең яланым болмаз.Чынымы айдярын.Үмүри менден говы танаян дәлсиңиз.Мен онуң халыпасы,халка танаданам мен!Шонда-да ол ичалылык эдип,гөрен еринде мени яманлап йөрмүшин!Мен ким?

-Бә,чынымы айдярын дийсене!-дийдим-де,мен бокурдага гелен гахарымы сакласамам,ёлы ондаң аңры довам эдип билмедим.Машыны саклап,Амандурдының гошларыны ёлуң

гырасына ташладым-да,онуң отуран гапдалының гапысыны ачып:

-Дүш,машындан!-дийдим.

–Бу нәме этдигиң боля!?Биз яңы Теҗене гелдик ахырын?

-Теҗене гелениң говы!Душага бармагың аңсат болар!Хон-ха,гошларың,хон-ха Душага гидйән улаглар.Мен сени гайдып машынымда гөресим геленок!Чалы дүш!-дийип, гахарлы сеслендим. Сөйүн Гарры мени бирнеме көшешдирҗек болды,эмма мен өз диеними тутдум.Амандурды кынлык билен машындан дүшүп:

-Мениң,гүнәм,нәме?-дийди.

–Индикиле агзыңа берк боларсың!-дийип,мен оны Теҗенде ташлап гайтдым.Озал сылаянам болсам,шондан соң мең оны гөресим гелмеди.Сөйүн Гарры кәре "Достуң җаң эдйәрми?" дийип сораяр,менем "Ёк"дийип җогап берйәрин, вессалам!...

Инди мен сизе Үмүр аганың өлүмине себәп болан ваканы гүррүң берейин.Онуң догры-яланлыгына гүвә гечип билҗек дәл,йөне бу танышларымың бириниң берен гүррүңи.

Үмүр аганың бир серхош гоңшусы январ айының аязлыҗа гиҗелериниң биринде,ичи сувлы үзүм җоясына гачып,чыкып билмәнем өлүп галыпдыр.Түркменчиликде бейле ягдайда өлениң патасы хем ил дереҗесинде болмаяр,адам аз баряр.Үмүр ага болса:"Алла тагала кимиң херекедини ялка-җагыны говы билйәр"дийип,еке донлы боланлыгына гара-

маздан геленлере аят-төвүр эдип берйәр.Хич ким онуң ашагына дүшек,егнине поссун атмаяр,ёгсам,адамлар, галыберсе-де огуллары бу ягдайы гөрүп дурлар.Белки мунда хем огуллары:"Илиң аладасыны эден адамың ашагына дүшек, эгнине поссуны ил атар"диендирлер.Ким билйәр.Махласы шол гүн Үмүр ага өйкенини,бөврегини,багрыны совукладып, кеселхана дүшйәр.

Ёгсам, хер гүн ики-үч сапар совук сува дүшйән адамының бедени бейле-бейле совуҗаклара чыдамалы велин,шол гүн агдыграк совук боландыр-да!Шейдип кеселхана дүшйәр.Ол ере болса өлесиң гелйән,болса,бараймалы.

Үмүр аганың иле эден ягшылы, хич махал ятдан чыкарылмазам велин,иле яманлык эдйәнлериң дереҗеси хем шол дереҗеден песде дәл ялы болуп гөрүнйәр.Йөне,адамының аграмының өленинден соң билинйәнлиги велин, догры экени...

Шу ерде шахыр Гурбанназар эзизиң ики сетирини гетиресим гелйәр.

Адам яшап йөренде, ялан ялы өлҗеги,
Йөне вели өленсоң билинйәр оң өлчеги !

Шахыр Бердиназар Худайназарың бир гошгусы бар:

Адамың бир мәтәч producing заds

Хава, Үмүр акга, сениң өлчегиң, сениң әгиртлигиң өңем билинйәрди, индә-хә хасам говы билинйәр. Мен шол гараш-дыран иң соңкы гүнүң барада көп пикирлендим хем-де шол дөвүрде дөрән дуйгумы гошга гечирмеги макул билдим.

Ине, шол гошгы:

Шол гүн гарашдырдың, гелмедиң, нәме,
"Музейиңе делҗе бир зат тапдыңмы?"
Кәте шейле дийәймәңем барды, сең,
Я-да бир гыссаглы ере "гопдуңмы?"

Ил оглы сен, зерур ишиң чыкандыр,
Билйән, алдамаклык ёкдур сериңде.
"Шейле, шейле болды, багышла, ини!"
Дийип, сесленәймәң барды сениң-де.

Йөне йүрек гүрс-гүрс эдип эленйәр,
Бирахатлык тапды якындан бәри.
"Говулык бир болаверсин, Аллаҗан!"
Дийип бакян, зол-зол сагада сары.

Ене бираз гарашайын. Я-да ол,
Алакҗап йөрмүкә, тенмикә халы?
Гайтдым өе, төверегме ялтаклап,
Өңкүси дек бирден чыкайҗак ялы.

Я-да отурансың, бикәр, ялтанып,
Бирденем гапыңда кешби гөрүнер.

Шо бада чекинип галам аларсың,
Ол диер: "Гыссаглы иш бар, йөр, инер!"

Бир гезек алдандым, йөне ол башга,
"Алданмак" экени! Акгам багышла!
Өмүр алдап гезәй, гөрүнсең боляр,
Ёк, гөрүнме, гел-де төрүмде дүшле!
---.---.---

Шу ерде мен Үмүр аганың өз эли билен язан терҗиме-халынын-дан бөлеклери гетирмекчи.

Мен Үмүр-Бегечмырат эсен, 25.12.1939нҗи йылда, хәзирки Мургап этрабындакы 2-нҗи Сугты обасында догулдым. Акгам эсен Сапардурды оглы батрак-дүе чопаны. Ол 1945-йылда Бейик Ватанчылык уршундан доланып колхозың сүрүли дүесини бак-ды,мени гапдалындан галдырман. эҗем Агораз Хеким гызы эли-дили эзбер адамды.Оның Марал, Җерен, Алламырат, Энегүлдир Огулгерек дагымыза берен тәсин тербиесини деңешдирере зат тапамок.Өзүм-ә әхли билйән гойян мирасы маглуматларымың гөнезлиги гудраты үчин эҗем җана миннетдар.

Какам-акгам болса:" Гыз-огланы кырк ерден гыс,бири гырнак, бири гул чыкар"йөрелгесине тен берип, мени бичак берк тутды.

Дүелери гайтарамда я-да эшеги өрклемеге сәхел сәвлик сыпдырайсам, йылгын таягы тә семевара салаймалы болянча сайгыларды. Бир гезек болса "Сарыханың оры"дийилйән ерде көшеклери эмишдиренним үчин, ол мени Гарахмет ябының дүйби дашлы,буз ялы сувуна-да ташлаҗак болды,

гулагымдан тутуп аркасына алшына. Йөне саг болсун, Нурҗахан гелнэҗем дадыма етишәйди.

Дүе бакып йөршүме “Бирлешик”колхозындакы 9-нҗи орта мекдеби тамамладым. Соңра Байрамалыдакы механизасия хүнерлери мекдебинде окадым,трактор сүрдүм. 1966-йылда Ашгабатдакы Түркмен дөвлет университе-тиниң дил ве эдебият бөлүмине гайыбана гирип, 1972 йылда окувы тапавутланан диплом билен гутардым. 1973 йылда “Гүнорта Түркменистанда 19-нҗи асырың орталарында болуп гечен вакаларың эдебиятда шөхлелендирилиши”ат билен кандидатлык диссертасияны ,диш-дырнак болуп материаллары йыгнайшыма,1995-йылда ишими долы горадым. Хәзирем шол иши довам этдиришиме, Дашогуз, Лебап, Ахал, Мары ялы ерлерден, халк дөредиҗилигидир гадымы гечмишимизе дахыллы дүрли маглуматлары җем-леп йөршүме ишиң җемленҗи бөлүмини язмагың аладасы билен дем алярын..

Язгыларың шу ерине етенимде, мен Үмүр аганың обадашы, мылайымдан бир говы, юмшак адам, Ашыр хаҗы Салых оглуна габат гелип,Үмүр ага барада ятлама язып бермегини хайыш этдим.Ол:

-Вах,даг ялы белент адам барада айдылмалы затлар кән велин,хәзирликче мен гысгача шулары айдып берейин-дийип, гүррүңе, башлады.

Автордан: Язгыларың гараламасыны тайярлап, Үмүр ага барада ятлама язмага ислег билдирен адамларың

язгыларыны хем йыгнап, тертиплешдирмек ве компютере гечирмек үчин маңа ики-үч ай герек болды. Йөне, язгы этмек, оны китап гөрнүше гетирдигиң дәлди. Китап эдип берҗек адамлар тапылярды, йөне оңа серишде герекди. Мен бу барада Үмүр аганың оглы Баймырада айданымда ол “язгылары чыкартмак үчин хемаятчылары тапмагы” маслахат берди.Соң бир гүнем ол: ”Мен көп адамлар билен маслахатлашдым велин,олар “Ким Үмүр эсен барада китап чыкарҗак болян болса, серидесинем онуң өзи тапар дийдилер” дийип, җаң этди.Баймырада хем дүшүнсе болярды.Ол, белки:”Машгаласы үчин җиннек ялы иш этмедик, бар аладасы или болан адам барадакы язылан китабың чыкдаҗысынам гой,ил өз үстүне алсын”диййәндир.

Гараз,шондан соң,голдав гөзләп айланып йөркәм, шахыр Алланазар Реҗебе габат гелдим. Ол Үмүр ага барадакы ятлама язгыларың китап болуп чыкмагына өзүниң хөвес билен ярдам берҗекдигини яңзытды.

Пурсатдан пейдаланып, элиңиздәки Үмүр эсен барадакы китабың китап болуп яйрамагы үчин серишдесини, ыхласыны, зәхмедини гайгырмадык шахыр достум, мылакатлы ёлдашым Алланазар Реҗеп оглуна,Үмүр аганың якын досты ве обадашы Ашыр хаҗы Салых оглуна Сизиң адыңыздан ве өз адымдан чуңңур миннетдарлыгымы билдирйәрин. Гой, оларың яшы узак, галамлары йити болсун!

Таңрыялкасын, Алланазар дост! Таңрыялкасын,Ашыр хаҗы гардаш!

Языҗы Аманмухаммет Непес.

Гезмек өмүрден дийлени чын экени.
Душакда – Нургелди егенлерде мыхманчылыкда.
Чепден сага: Үмүр Эсен, Сейитли Сөйүн, Байрамдурды Аннагелди.

Хаҗы Абдылла зыяратханасында. Чепден сага:
Берди Төре Сарагтлы мугаллым, Сейтли Сөйүн,
Гоңурлы дессанчы Гурбаналы ага, Сөйүн Анналы,
Үмүр Эсен.